

Державна служба України з надзвичайних ситуацій
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПИЛИПЕНКО (ГОДІЙ) ЛІЛІЯ ВІТАЛІЇВНА

УДК 378.091.33:159.9:614.8](043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ**

015 Професійна освіта (за спеціалізаціями)

01 Освіта / Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Л.В. Пилипенко

Науковий керівник: Сірко Роксолана Іванівна, доктор психологічних наук, професор

Львів – 2025

АНОТАЦІЯ

Пилипенко Л.В. Формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями). – Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, Львів, 2025.

У дисертаційній роботі досліджено проблему формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. Емпірично досліджено та запропоновано психолого-педагогічні умови, розроблено структурно-функціональну модель, методику, а також розроблено навчально-методичне забезпечення для ефективного розвитку цієї компетентності під час професійної підготовки у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

У першому розділі дисертації представлено теоретичні основи професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби у закладах вищої освіти та її методологічне підґрунтя; з'ясовано сучасний стан дослідження проблеми формування професійно-екстремальної компетентності у психолого-педагогічній літературі; охарактеризовано сутність і структуру професійно-екстремальної компетентності, висвітлено особливості її формування; розглянуто специфіку професійної діяльності психолога в особливих та екстремальних умовах.

У другому розділі дослідження розроблено структурно-функціональну модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби; за допомогою факторного аналізу визначено й обґрунтовано психолого-педагогічні умови, а також запропоновано методику її формування з використанням інтерактивних педагогічних технологій в освітньому процесі закладу вищої освіти ДСНС України.

У третьому розділі визначено критерії, показники та рівні сформованості професійно-екстремальної компетентності, представлено методику проведення

педагогічного експерименту та його результати.

Професійно-екстремальна компетентність майбутнього психолога оперативно-рятувальної служби є складною інтегрованою системою професійно-екстремальних знань, діяльнісно-рольових вмінь та навичок, особистісних характеристик, які забезпечують здатність і готовність ефективно виконувати професійні завдання в особливих та екстремальних умовах.

Методологічною основою формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби є системний, компетентнісний, особистісно-діяльнісний та гуманістичний підходи, які виступають базою для визначення психолого-педагогічних умов та розробки структурно-функціональної моделі.

На основі аналізу наукової літератури визначено, що професійно-екстремальна компетентність складається з трьох компонентів: мотиваційно-вольового, особистісно-рефлексивного й екстремально-знаннєвого. Відповідно до виокремлених нами компонентів було визначено критерії, показники, рівні та методи оцінювання професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. Так, виділено такі критерії: адаптаційно-діяльнісний, аксіологічний, когнітивно-функціональний. Показниками адаптаційно-діяльнісного критерію виступили: мотивація до успіху; загальна адаптивність; нервово-психічна стійкість; комунікативний потенціал; моральна нормативність. Для аксіологічного критерію професійно-екстремальної компетентності було визначено такі показники: самоактуалізацію; ціннісні орієнтації; гнучкість поведінки; сенситивність; спонтанність; самоповага; самосприйняття; уявлення про природу людини; синергія; прийняття агресії; контактність; пізнавальна потреба. Показниками ще одного критерію, а саме когнітивно-функціонального, виступили знання з профільних дисциплін, уміння та навички професійно-екстремальної діяльності. Також було виділено чотири рівні професійно-екстремальної компетентності: недостатній, допустимий, функціональний і креативний.

За допомогою факторного аналізу було визначено п'ять факторів та

відповідно п'ять зовнішніх психолого-педагогічних умов: механізми взаємодії із професійними спільнотами; безперервний психолого-педагогічний супровід; соціально-культурне середовище закладу вищої освіти; екстремально-практична зорієнтованість професійного навчання; інноваційні технології у змісті професійної підготовки, а також шляхи їхньої реалізації. За допомогою факторного аналізу було визначено п'ять факторів, внутрішніх психолого-педагогічних умов формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби: самоконтроль особистості; здатність до компенсації; наявність гуманістичних цінностей; позитивна самомотивація; комунікабельність особистості та запропоновано шляхи їхньої реалізації.

Структурно-функціональна модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби поєднує концептуальні засади, завдання, зміст удосконалення професійної підготовки здобувачів вищої освіти у процесі навчання і спрямована на формування в майбутніх психологів професійно-екстремальної компетентності як важливого чинника успішності діяльності в особливих та екстремальних умовах. У моделі виокремлено концептуально-методологічний, змістово-технологічний і оцінно-результативний блоки. Її реалізація передбачає використання ефективних форм, методів і засобів, модернізацію навчально-методичного забезпечення тощо, що сприятиме системності й послідовності освітнього процесу, дозволить встановити взаємозв'язки між компонентами професійно-екстремальної компетентності та передбачити результати професійної підготовки майбутніх психологів.

За результатами формувального експерименту встановлено значний прогрес за всіма компонентами професійно-екстремальної компетентності, особливо в екстремально-знаннєвому (зростання функціонального рівня на 23,3%, креативного – на 10%) та особистісно-рефлексивному (зростання функціонального рівня на 16,63%, креативного – на 13,4%).

Розроблено та впроваджено в освітній процес ЗВО із специфічними умовами навчання науково-методичне забезпечення формування професійно-

екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби, яке базується на методологічних підходах і принципах. Воно складається з навчальних дисциплін «Психологія безпеки» та «Психологія професійного ризику та прийняття рішень», а також програми психологічних тренінгів «Мотиваційний тренінг», «Тренінг особистісного зростання».

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше визначено суть професійно-екстремальної компетентності психологів оперативно-рятувальної служби як складну інтегровану систему професійно-екстремальних знань, діяльнісно-рольових вмінь та навичок, особистісних характеристик, які забезпечують здатність і готовність ефективно виконувати професійні завдання в особливих та екстремальних умовах; розроблено структурно-функціональну модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів, яка містить взаємозумовлені та послідовні блоки (концептуально-методологічний, змістовно-технологічний, оцінно-результативний); обґрунтовано психолого-педагогічні умови формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби; удосконалено науково-методичні положення щодо формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби у процесі професійної підготовки у ЗВО із специфічними умовами навчання; уточнено теоретико-методологічні основи формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби; конкретизовано понятійно-категорійний апарат і діагностувальний інструментарій оцінювання сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби завдяки використанню критеріїв (адаптаційно-діяльнісного, аксіологічного, когнітивно-функціонального), відповідних їм показників (мотивація до успіху, загальний рівень адаптивності, самоактуалізація, ціннісні орієнтації, гнучкість поведінки, сенситивність, спонтанність, самоповага, самосприйняття, уявлення про природу людини, синергія, прийняття агресії, контактність, пізнавальна потреба, креативність, наявність знань профільних дисциплін, сформованість умінь і

навичок професійно-екстремальної діяльності) та рівнів (недостатній, допустимий, функціональний, креативний); подальшого розвитку набули наукові підходи до професійної підготовки майбутніх психологів сектора безпеки й оборони та педагогічні інновації у відомчих закладах вищої освіти ДСНС України.

Практичне значення отриманих результатів полягає у впровадженні в освітній процес закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання основних результатів дисертації, а саме психолого-педагогічних умов і моделі формування професійно-екстремальної компетентності у майбутніх психологів; розробленні (у співавторстві) освітньо-професійної програми «Екстремальна та кризова психологія» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (2023 р.); розробленні та впровадженні навчально-методичного комплексу – навчальних дисциплін «Психологія безпеки» і «Психологія професійного ризику та прийняття рішень» із використанням інтерактивних педагогічних технологій, серед яких ділова гра, кейс-метод, метод мозкового штурму, розв’язання ситуаційних задач; розробленні й апробації психологічних тренінгів «Мотиваційний тренінг» і «Тренінг особистісного зростання» для майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби; підготовці методичних рекомендацій для науково-педагогічних працівників ЗВО.

Отримані результати дослідження, викладені в дисертації, можуть бути використані для вдосконалення професійної підготовки майбутніх психологів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, а також під час написання навчальних і навчально-методичних посібників, методичних рекомендацій із психології та педагогіки професійної освіти; під час перепідготовки і підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників і психологів ДСНС України.

Ключові слова: компетентність, професійно-екстремальна компетентність, професійна компетентність, заклад вищої освіти, майбутні психологи, здобувачі вищої освіти, професійна підготовка, оперативно-рятувальна служба, психолого-педагогічні умови, психологічна служба ДСНС України.

ABSTRACT

Pylypenko L.V. «Formation of Professional-Extreme Competence of Future Psychologists of the Emergency Rescue Service. – Qualifying scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 015 Vocational Education (by specializations) – Lviv State University of Life Safety, Lviv, 2025.

The thesis examines the problem of the formation of professional-extreme competence in future psychologists of the emergency rescue service. Psychological and pedagogical conditions have been empirically researched and proposed, a structural and functional model and methodology have been developed, educational and methodological support has been developed for the effective development of this competence during professional training in higher education institutions with specific learning conditions.

The first chapter of the dissertation presents the theoretical foundations of professional training of future psychologists of the emergency rescue service in higher education institutions and its methodological basis; the current state of research on the problem of the formation of professional-extreme competence in psychological and pedagogical literature is clarified; the essence and structure of professional-extreme competence is characterized, and the peculiarities of its formation are highlighted; the specifics of the professional activity of a psychologist in special and extreme conditions are considered.

In the second chapter of the dissertation, a structural-functional model for the formation of professional-extreme competence in future psychologists of the emergency rescue service was developed. Using factor analysis, psycho-pedagogical conditions were identified and substantiated, and a methodology for its formation was proposed, incorporating interactive pedagogical technologies in the educational process of a higher education institution of the State Emergency Service of Ukraine.

The third chapter defines the criteria, indicators, and levels of formation of professional-extreme competence, presents the methodology for conducting a

pedagogical experiment and its results.

The professional-extreme competence of a future psychologist of the emergency rescue service is a complex integrated system of professional-extreme knowledge, activity-role skills and abilities, and personal characteristics that ensure the ability and readiness to effectively perform professional tasks in special and extreme conditions.

The methodological basis for the formation of the professional-extreme competence of future psychologists of the emergency rescue service is a systematic, competence-based, personal-activity-based, and humanistic approach, which serve as the basis for determining psychological and pedagogical conditions and developing a structural and functional model.

Based on an analysis of scientific literature, it has been determined that professional-extreme competence consists of three components: motivational-volitional, personal-reflective, and extreme-knowledge. In accordance with the components we identified, criteria, indicators, levels, and methods for assessing the professional-extreme competence of future psychologists of the emergency rescue service were determined. Thus, the following criteria were identified: adaptive-activity, axiological, and cognitive-functional. The indicators of the adaptive-activity criterion were: motivation to achieve success; general adaptability; nervous-mental stability; communicative potential; moral normativity. For the axiological criterion of professional-extreme competence, the following indicators were identified: self-actualization; value orientations; behavioral flexibility; sensitivity; spontaneity; self-respect; self-perception; understanding of human nature; synergy; acceptance of aggression; sociability; cognitive need. The indicators of another criterion, named cognitive-functional, were knowledge of specialized disciplines, skills and abilities in professional-extreme activities. Four levels of professional-extreme competence were also identified: insufficient, acceptable, functional, and creative.

Using factor analysis, five factors and, accordingly, five external psychological and pedagogical conditions were identified: mechanisms of interaction with professional communities; continuous psychological and pedagogical support; the socio-cultural environment of the higher education institution; the extreme practical

orientation of professional training; innovative technologies in the content of professional training, as well as ways of their implementation. Using factor analysis, five factors were identified, internal psychological and pedagogical conditions for the formation of professional and extreme competence of future psychologists of the emergency rescue service: self-control of the personality; ability to compensate; presence of humanistic values; positive self-motivation; sociability of the personality, and ways of their implementation were proposed.

The structural and functional model for formation of professional-extreme competence of future psychologists in the emergency rescue service combines conceptual principles, tasks, content of improving the professional training of higher education students in the learning process and is aimed at developing professional extreme competence in future psychologists as an important factor for success of activity in special and extreme conditions. The model distinguishes between conceptual-methodological, content-technological, and evaluative-resultative blocks. Its implementation involves the use of effective forms, methods, and means, the modernization of teaching and methodological support, etc., which will contribute to the systematicity and consistency of the educational process, allow establishing interrelations between the components of professional-extreme competence, and predict the results of professional training of future psychologists.

The results of the formative experiment showed significant progress in all components of professional-extreme competence, especially in extreme-knowledge (functional level increased by 23.3%, creative – by 10%) and personal-reflective (functional level increased by 16.63%, creative – by 13.4%).

Educational and methodological support for the formation of professional-extreme competence of future psychologists of the emergency rescue service, based on methodological approaches and principles, has been developed and implemented in the educational process of higher education institutions with specific learning conditions. It consists of the courses “Psychology of Safety” and “Psychology of Professional Risk and Decision Making,” as well as psychological training programs “Motivational Training” and “Personal Growth Training.”

The scientific novelty of the results obtained lies in the fact that, for the first time, the essence of the professional-extreme competence of psychologists of the emergency rescue service has been defined as a complex integrated system of professional-extreme knowledge, activity-role skills and abilities, and personal characteristics which ensure the ability and readiness to effectively perform professional tasks in special and extreme conditions; a structural-functional model for the formation of professional-extreme competence of future psychologists has been developed, which contains interdependent and sequential blocks (conceptual-methodological, content-technological, evaluative-resultative); psychological and pedagogical conditions for the formation of professional-extreme competence of future psychologists of the emergency rescue service have been substantiated; improved scientific and methodological provisions for the formation of professional-extreme competence of future psychologists of the emergency rescue service in the process of professional training in higher education institutions with specific learning conditions; clarified theoretical and methodological foundations for the formation of professional-extreme competence of future psychologists of the emergency rescue service; the conceptual and categorical apparatus and diagnostic tools for assessing the formation of professional-extreme competence of future psychologists of the emergency rescue service have been specified through the use of criteria (adaptive-activity, axiological, cognitive-functional), and corresponding indicators (motivation to achieve success, overall level of adaptability, self-actualization, value orientations, behavioral flexibility, sensitivity, spontaneity, self-esteem, self-perception, understanding of human nature, synergy, acceptance of aggression, sociability, cognitive need, creativity, knowledge of specialized disciplines, formation of skills and abilities for professional extreme activities) and levels (insufficient, acceptable, functional, creative); scientific approaches to the professional training of future psychologists in the security and defense sector and pedagogical innovations in departmental higher education institutions of the State Emergency Service of Ukraine have been further developed.

The practical significance of the results obtained lies in the implementation of the main results of the dissertation in the educational process of higher education

institutions with specific learning conditions, namely, psychological and pedagogical conditions and a model for the formation of professional and extreme competence in future psychologists; the development (in co-authorship) of the educational and professional program “Extreme and Crisis Psychology” for the first (bachelor's) level of higher education (2023); the development and implementation of a teaching and methodological complex – the courses “Psychology of Safety” and “Psychology of Professional Risk and Decision Making” using interactive teaching technologies, including business games, case studies, brainstorming, and situational problem solving; creation and testing psychological trainings “Motivational Training” and “Personal Growth Training” for future psychologists of the emergency rescue service; preparation of methodological recommendations for scientific and pedagogical workers of higher education institutions.

The research results presented in the dissertation can be used to improve the professional training of future psychologists at the first (bachelor's) and second (master's) levels in higher education institutions with specific learning conditions, as well as while writing educational and teaching manuals, methodological recommendations in psychology and pedagogy of professional education; during retraining and advanced training of scientific and pedagogical workers and psychologists of the State Emergency Service of Ukraine.

Keywords: competence, professional-extreme competence, professional competence, higher education institution, future psychologists, higher education students, professional training, emergency rescue service, psychological and pedagogical conditions, psychological service of the State Emergency Service of Ukraine.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Сірко Р. І., Годій Л. В. Професійно-екстремальна компетентність майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2022. № 2. С. 38–47. DOI: <https://doi.org/10.20998/2078-7782.2022.2.03>.
2. Сірко Р. І., Годій Л. В. Структура професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 7. С. 101–109. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-7\(9\)-101-109](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-7(9)-101-109).
3. Пилипенко Л. В. Показники та критерії сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 67. Т. 2. С. 155–158. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/67.2.31>.
4. Пилипенко Л. В. Навчально-методичне забезпечення формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. Вип. 8. С. 713–722. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-713-722](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-713-722).
5. Пилипенко Л. В. Особливості професійної діяльності психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. *Наукові записки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. Педагогіка і психологія*. 2024. № 2 (4). С. 121–126. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-1297/2024-2-20>.
6. Пилипенко Л. В. Психолого-педагогічні умови формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 1 (41). С. 991–1004. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-1\(41\)-991-1004](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-1(41)-991-1004).
7. Fursykova T., Akimkin O., Hodii L. The system of functioning of out-of-school education in modern conditions of development. *Revista tempos e espaços em*

educação. 2022. Vol. 15. No. 34. e16860. DOI: <https://doi.org/10.20952/revtee.v15i34.16860> (журнал індексовано в наукометричній базі даних Web of Science).

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Сірко Р. І., Годій Л. В. Професійно-екстремальна компетентність майбутніх психологів. *Проблеми та перспективи розвитку системи безпеки життєдіяльності*: Зб. наук. праць XVII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, курсантів та студентів, м. Львів, 30 березня 2022 р. Львів: ЛДУ БЖД, 2022. С. 291–295.

9. Годій Л. В. Теоретичні аспекти професійної підготовки майбутніх психологів закладів вищої освіти ДСНС України. *Видатні постаті психології: історія, сучасність і перспективи*: матеріали VIII регіонального наукового семінару, м. Львів, 10 травня 2022 р. Львів, 2022. С. 61–64.

10. Пилипенко Л. В. До питання дослідження професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Соціально-психологічні та гуманітарні виміри безпеки життєдіяльності*: збірник тез доповідей I Науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Львів, 20–21 жовтня 2022 р. Львів, 2022. С. 104–107.

11. Пилипенко Л. В. До проблеми формування професійно важливих якостей майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Видатні постаті психології: історія, сучасність і перспективи*: матеріали I всеукр. науково-практ. конф. до дня психолога, м. Львів, 21 квітня 2023 р. Львів, 2023. С. 156–158.

12. Пилипенко Л. В., Сірко Р. І. Основні компоненти професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів. *Проблеми та перспективи розвитку системи безпеки життєдіяльності*: Зб. наук. пр. XIX Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, курсантів та студентів, м. Львів, 28–29 березня 2024 р. Львів, 2024. С. 647–649.

13. Пилипенко Л. В. До питання особливостей діяльності психологів в екстремальних умовах. *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле,*

сучасне, майбутнє: матеріали XXIV Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю, м. Черкаси, 18 квітня 2024 р. Черкаси, 2024. С. 141–144.

14. Пилипенко Л. В. До питання дослідження професійної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. *Проблеми психології діяльності в особливих умовах*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Черкаси, 23 квітня 2024 р. Черкаси, 2024. С. 89–90.

15. Пилипенко Л. В. Компетентнісний підхід у контексті професійної підготовки психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. *Особистість в екстремальних умовах*: матеріали XI Всеукр. науково-практ. конф., м. Львів, 24 травня 2024 р. Львів, 2024. С. 72–74.

16. Пилипенко Л. В. Екстремальна складова професійної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*: матеріали L-ої Міжнар. науково-практ. конф., м. Бодрум (Туреччина), 7 листопада 2024 р. Бодрум, 2024. С. 107–109. DOI: <https://doi.org/10.52058/50>

17. Пилипенко Л. В. Сучасні виклики професійно-екстремальної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту в умовах війни. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 21 лютого 2025 р. Львів, 2025. С. 399–400.

18. Пилипенко Л. В. До питання професійної підготовки майбутніх психологів Державної служби України з надзвичайних ситуацій в умовах воєнного стану. *Проблеми та перспективи забезпечення цивільного захисту*: матеріали міжнар. науково-практ. конф. молодих учених, м. Черкаси, 16–18 квітня 2025 р. Черкаси: НУЦЗУ, 2025. С. 327.

19. Пилипенко Л. В. Структурно-функціональна модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. *Цивільний захист в умовах війни*: Зб. наук. праць I Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 17–18 квітня 2025 р. Львів: ЛДУ БЖД, 2025. С. 278–280.

***Опубліковані праці, що додатково відображають наукові результати
дисертації***

20. Пилипенко Л. В. Формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби: метод. рекомендації. Львів: ЛДУБЖД, 2025. 55 с.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	18
ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ	29
1.1. Професійна підготовка психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту як предмет наукових досліджень	29
1.2. Методологічне підґрунтя дослідження професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби	48
1.3. Професійно-екстремальна компетентність у структурі професійної компетентності психологів оперативно-рятувальної служби	57
1.4. Специфіка професійної діяльності психолога оперативно-рятувальної служби в особливих та екстремальних умовах	73
Висновки до першого розділу	82
РОЗДІЛ 2. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ	85
2.1. Модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби.....	85
2.2. Психолого-педагогічні умови формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби.....	97
2.3. Методика формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів у здобувачів ЗВО ДСНС України	121
Висновки до другого розділу	136
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ.....	139
3.1. Організація і методика педагогічного експерименту.....	139

3.2. Аналіз стану професійно-екстремальної компетентності здобувачів ЗВО – майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби	149
3.3. Результати педагогічного експерименту з формування професійно- екстремальної компетентності майбутніх психологів у ЗВО ДСНС України	176
Висновки до третього розділу	190
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	193
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	198
ДОДАТКИ	234

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ДСНС України – Державна служба України з надзвичайних ситуацій

ЕГ – експериментальна група

ЗВО – заклад вищої освіти

ІКТ – інформаційно-комунікаційні технології

КГ – контрольна група

ЛДУБЖД – Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

МАК – метафоричні асоціативні карти

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України

МОН України – Міністерство освіти і науки України

НПРЧ – навчальна пожежно-рятувальна частина

НС – надзвичайна ситуація

НУЦЗУ – Національний університет цивільного захисту України

ОПП – освітньо-професійна програма

ОРС ЦЗ – оперативно-рятувальна служба цивільного захисту

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розвиток сучасного українського суспільства на фоні світових тенденцій використання штучного інтелекту, стрімкого впровадження інноваційних технологій, зростання темпів науково-технологічного прогресу спричиняє виникнення все нових вимог до висококваліфікованого фахівця. У педагогічній науці проблематика професійної підготовки і подальшої реалізації особистості у професійній діяльності є актуальною проблемою сьогодення, оскільки саме висококваліфікований фахівець визначає шлях своєї держави та її місце у геополітичному світі. Тому основним завданням системи освіти стає професійна підготовка професіоналів із креативним підходом до вирішення завдань. У цьому контексті формуються нові погляди на проблематику формування компетентності майбутнього фахівця під час професійної підготовки та його подальший саморозвиток у професійній діяльності.

У зв'язку з воєнними діями в Україні, які тривають вже понад десятиліття, нестабільними та суперечливими соціально-економічними умовами, загостренням соціально-політичної ситуації у світі, зростаючою кількістю природних, техногенних катастроф в українському суспільстві загострюється потреба в безпеці на різних рівнях: як на особистісному, так і на національному загалом. Довготривала небезпека має негативний вплив на фізичне і психічне здоров'я населення: загроза для життя, непередбачуваність обставин, потреба у швидкому прийнятті життєво важливих рішень, що, у свою чергу, призводить до погіршення працездатності фахівців ризиконебезпечних професій. З огляду на це перед державною освітою України постають нові виклики, а саме розв'язання проблеми підвищення рівня компетентності психологів, зокрема тих, хто здійснює психологічний супровід діяльності в особливих та екстремальних умовах. Передусім це психологи, що працюють в органах і підрозділах сектора безпеки й оборони України, зокрема в оперативно-рятувальній службі цивільного захисту, підвідомчій Державній службі України з надзвичайних ситуацій. Зазначимо, що в

час російської війни проти нашої країни пожежно-рятувальні й аварійно-рятувальні підрозділи оперативно-рятувальної служби ЦЗ працюють, незважаючи на ризики для свого життя, у складних обставинах невизначеності, загрози повторних обстрілів і дефіциту часу. Це накладає додаткову відповідальність на фахівців, які здійснюють невідкладні завдання з психологічної допомоги, підвищує не лише кваліфікаційні вимоги до рівня їхньої професійної компетентності, а й до фізіологічної, фізичної, психічної та соціальної підготовленості.

Проблематику професійної компетентності психологів досліджують фахівці різних галузей: філософії, педагогіки, психології. Так, обґрунтування теоретичних і методологічних засад процесу становлення, формування та розвитку професійної компетентності розглядалося в наукових дослідженнях із філософії освіти (В. Андрущенко [2], І. Бех [8], Г. Васянович [25], І. Зязюн [71], В. Кремень [116; 117]); особливості професійної підготовки психологів, її методів і технологій досліджувалися представниками професійної освіти (С. Гончаренко [44], О. Гуревич [50], О. Дубасенюк [57], І. Зязюн [70; 71; 72], А. Литвин [131; 132; 133], В. Луговий [139; 138], Н. Ничкало [165; 166], О. Овчарук [170], В. Радкевич [232], Дж. Равен [327], Л. Руденко [133; 242; 330], С. Сисоєва [253; 254], К. Ушинський [293]); у психологічній галузі вивчаються особистісні характеристики та їх вплив на ефективність підготовки і діяльності майбутніх практичних психологів (Ж. Вірна [36], Л. Виготський [348], С. Максименко [142; 143], А. Маслоу [340], В. Рибалка [236], О. Романенко [241], С. Рубінштейн [343].

Професійна підготовка майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби реалізується в закладах вищої освіти ДСНС України, основні напрямки якої регламентуються в нормативно-правових документах: Закони України «Про освіту» та «Про вищу освіту», Кодекс цивільного захисту України, Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій, наказ МВС України «Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій» та іншими нормативно-правовими актами.

Проблематика професійної підготовки фахівців ризиконебезпечних

професій розглядається у сфері психології діяльності в особливих умовах, професійної підготовки та військової освіти (О. Бикова [11], І. Блощицький [14], М. Варій [24], Н. Вовчаста [38], О. Діденко [54; 330], І. Коваль [86; 85], І. Коваль [86], М. Коваль [87; 88; 98], М. Козяр [95; 98], М. Кусій [124], В. Лефтеров [129; 130], О. Охременко [177], І. Приходько [230], Ю. Таймасов [280; 281], Т. Ткаченко [286], О. Торічний [288], А. Швалб [310], В. Ягупов [317; 318], Р. Яремко [324] та ін.). У наукових дослідженнях значна увага приділяється питанням діяльності психолога в особливих та екстремальних умовах (С. Мул [160], С. Миронець [154], Н. Оніщенко [172], В. Осьодло [176], Ю. Середа [248], О. Тімченко [60; 285], А. Швалб [310]), їхньої професійної підготовки (Р. Сірко [259], М. Козяр [95]), соціально-психологічного забезпечення (М. Корольчук [112]), професійно-екстремальної компетентності (О. Цільмак [301]). Теоретичні основи та методичні положення щодо підготовки майбутніх психологів у закладах вищої освіти (ЗВО), у тому числі із специфічними умовами навчання, представлені у працях В. Бондаря [17], Ю. Вінтюка [35], В. Волошиної [40], Т. Григоренко [47], С. Максименка [143], О. Матвієнко [150], Н. Мась [149], А. Литвина [135], В. Панка [181], Н. Пов'якель [201], Н. Пророк [227], Л. Руденко [135], В. Синишиної [252], Р. Сірко [257; 259], Д. Супрун [277], Л. Сухоставської [278], Н. Чепелевої [305] та ін.

Водночас низка питань, важливих для формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби, залишаються нерозкритими або досліджені частково та потребують подальшого опрацювання. Так, не досліджені психолого-педагогічні умови формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів, не визначено її об'єктивно-вимірювані критерії та показники, відсутня структурно-функціональна модель її формування, не розроблені методичні аспекти формування професійно-екстремальної компетентності у майбутніх психологів ОРС ЦЗ. Окрім того, недостатньо проаналізовані технології та методи, а також наповнення змісту навчальних дисциплін для підготовки майбутніх психологів

оперативно-рятувальної служби цивільного захисту з високим рівнем професійно-екстремальної компетентності.

Отже, незважаючи на значний інтерес дослідників до проблеми формування висококваліфікованих фахівців-психологів, аналіз наукових напрацювань засвідчує, що проблема формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби не була предметом окремого дослідження.

Аналіз проблеми формування професійно-екстремальної компетентності психологів ОРС ЦЗ в педагогічній теорії та практиці дозволив виявити низку суперечностей, які потребують розв'язання, між:

- підвищеними вимогами держави і суспільства до психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту та реальним станом їхньої підготовленості до виконання складних професійних функцій, що не враховує змін в обсязі та складності завдань із психологічної підтримки постраждалих під час ліквідації надзвичайних ситуацій у період військового стану;

- потребою ДСНС України у психологах із належним рівнем сформованості професійно-екстремальної компетентності та недостатнім рівнем підготовленості науково-педагогічних працівників до наукового обґрунтування й оновлення навчально-методичного забезпечення процесу формування професійно-екстремальної компетентності;

- застарілими традиційними підходами і навчально-методичним інструментарієм професійної підготовки психологів і необхідністю впровадження в освітній процес ЗВО із специфічними умовами навчання сучасних методів і технологій, пов'язаних із екстремальними обставинами професійної діяльності.

Отже, підвищена актуальність і значущість проблеми, її недостатнє теоретичне та практичне опрацювання, а також виявлені суперечності зумовили вибір теми нашого дослідження *«Формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано згідно з тематичним планом НДР Львівського державного університету

безпеки життєдіяльності з теми «Педагогічне забезпечення та психологічний супровід професійної підготовки та здоров'я збереження фахівців ризиконебезпечних професій у закладах вищої освіти» (РК № 0122U001531), над якою працює кафедра практичної психології та педагогіки факультету психології та соціального захисту.

Тему дисертації затверджено Вченою радою Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (протокол № 4 від 11.11.2021 р.)

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування й експериментальна перевірка моделі, психолого-педагогічних умов і методики формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1) Проаналізувати теоретико-методологічні основи і науково-педагогічні підходи до формування професійно-екстремальної компетентності у процесі професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби.

2) Визначити зміст, структурні компоненти, критерії, показники і рівні сформованості професійно-екстремальної компетентності психологів оперативно-рятувальної служби.

3) Побудувати й апробувати структурно-функціональну модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби.

4) Обґрунтувати й експериментально визначити психолого-педагогічні умови формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання.

5) Розробити методику та підготувати навчально-методичний комплекс формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби у ЗВО із специфічними умовами навчання та експериментально перевірити їх ефективність.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту.

Предмет дослідження – удосконалення процесу формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби.

Гіпотеза дослідження – ефективність професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби суттєво зросте, якщо в освітній процес буде впроваджено обґрунтовані психолого-педагогічні умови, структурно-функціональну модель і навчально-методичне забезпечення процесу формування професійно-екстремальної компетентності в майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби.

Відповідно до поставлених завдань було використано такі **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз наукової літератури і нормативно-правових документів із досліджуваної проблематики; вивчення освітньо-професійних програм, навчальних планів та інших навчально-методичних матеріалів для виявлення особливостей професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби; синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, прогнозування, конкретизація задля розроблення методики формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби; педагогічне моделювання з метою побудови структурно-функціональної моделі її формування; *емпіричні* – анкетування, бесіда, тестування, інтерв'ювання, експертне оцінювання для визначення та конкретизації психолого-педагогічних умов і рівня сформованості професійно-екстремальної компетентності; *експериментальні* – констатувальний і формувальний експерименти з метою перевірки ефективності обґрунтованих психолого-педагогічних умов, побудованої структурно-функціональної моделі та розробленої методики формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів; *статистичні* – факторний аналіз, шкалування та ранжування, Z-критерій Вілкоксона для обробки одержаних емпіричних даних і доведення достовірності відмінностей між експериментальною та контрольною групами; узагальнення й інтерпретація отриманих результатів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше* визначено суть професійно-екстремальної компетентності психологів оперативно-рятувальної служби як складну інтегровану систему професійно-екстремальних знань, діяльнісно-рольових вмінь та навичок, особистісних характеристик, які забезпечують здатність і готовність ефективно виконувати професійні завдання в особливих та екстремальних умовах; розроблено структурно-функціональну модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів, яка містить взаємозумовлені та послідовні блоки (концептуально-методологічний, змістовно-технологічний, оцінно-результативний); обґрунтовано психолого-педагогічні умови формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби (*зовнішні*: механізми взаємодії з професійними спільнотами; безперервний психолого-педагогічний супровід; соціально-культурне середовище закладу вищої освіти; екстремально-практична зорієнтованість професійного навчання; інноваційні технології у змісті професійної підготовки; *внутрішні*: самоконтроль особистості; здатність до компенсації; наявність гуманістичних цінностей; позитивна самомотивація; комунікабельність особистості);

– *удосконалено* науково-методичні положення щодо формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби у процесі професійної підготовки у ЗВО із специфічними умовами навчання;

– *уточнено* теоретико-методологічні основи формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби;

– *конкретизовано* понятійно-категорійний апарат і діагностувальний інструментарій оцінювання сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби завдяки використанню критеріїв (адаптаційно-діяльнісного, аксіологічного, когнітивно-функціонального), відповідних їм показників (мотивація до успіху, загальний рівень адаптивності, самоактуалізація, ціннісні орієнтації, гнучкість поведінки,

сенситивність, спонтанність, самоповага, самосприйняття, уявлення про природу людини, прийняття агресії, контактність, пізнавальна потреба, креативність, наявність знань профільних дисциплін, сформованість умінь і навичок професійно-екстремальної діяльності) та рівнів (недостатній, допустимий, функціональний, креативний);

– *подальшого розвитку набули* наукові підходи до професійної підготовки майбутніх психологів сектора безпеки й оборони та педагогічні інновації у відомчих закладах вищої освіти ДСНС України.

Практичне значення отриманих результатів полягає у впровадженні в освітній процес закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання основних результатів дисертації, а саме психолого-педагогічних умов і моделі формування професійно-екстремальної компетентності у майбутніх психологів; розробленні (у співавторстві) освітньо-професійної програми «Екстремальна та кризова психологія» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (2023 р.); розробленні та впровадженні навчально-методичного комплексу – навчальних дисциплін «Психологія безпеки» і «Психологія професійного ризику та прийняття рішень» із використанням інтерактивних педагогічних технологій, серед яких ділова гра, кейс-метод, метод мозкового штурму, розв’язання ситуаційних задач; розробленні й апробації психологічних тренінгів «Мотиваційний тренінг» і «Тренінг особистісного зростання» для майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби; підготовці методичних рекомендацій для науково-педагогічних працівників ЗВО щодо формування професійно-екстремальної компетентності в майбутніх психологів.

Отримані результати дослідження, викладені в дисертації, можуть бути використані для вдосконалення професійної підготовки майбутніх психологів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, а також під час написання навчальних і навчально-методичних посібників, методичних рекомендацій із психології та педагогіки професійної освіти; під час перепідготовки і підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників і психологів ДСНС України.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (акт від 10.12.2024 р.), Львівського державного університету внутрішніх справ (акт №21 від 25.03.2025 р.), Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Військова частина 9960) (акт №0066 від 02.04.2025 р.), Національного університету цивільного захисту України (акт від 08.04.2025 р.), а також у діяльність відділу соціально-гуманітарної роботи та психологічного забезпечення Головного управління ДСНС України у Львівській області (акт від 21.01.2025 р.).

Апробація результатів дисертації здійснювалася на 12 науково-практичних заходах: *міжнародних* – «Проблеми та перспективи розвитку системи безпеки життєдіяльності» (м. Львів, 2022 р., 2024 р.); «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку» (м. Бодрум, Туреччина, 2024 р.); «Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки» (м. Львів, 2025 р.); «Проблеми та перспективи забезпечення цивільного захисту» (м. Черкаси, 2025 р.); «Цивільний захист в умовах війни» (м. Львів, 2025 р.); з *міжнародною участю* – «Соціально-психологічні та гуманітарні виміри безпеки життєдіяльності» (м. Львів, 2022 р.); *всеукраїнських* – «Видатні постаті психології: історія, сучасність і перспективи» (м. Львів, 2023 р.); «Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє» (м. Черкаси, 2024 р.); «Проблеми психології діяльності в особливих умовах» (м. Черкаси, 2024 р.); «Особистість в екстремальних умовах» (м. Львів, 2024 р.); регіональному науковому семінарі «Видатні постаті психології: історія, сучасність і перспективи» (м. Львів, 2022 р.). Основні результати і висновки дослідження обговорювалися та були позитивно оцінені на засіданнях кафедри практичної психології та педагогіки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (2021–2025 рр.).

Публікації. Основні результати дослідження за темою дисертації опубліковано у 20 наукових працях (15 одноосібних), із них – 7 статей (4 – одноосібні), з яких 1 – у зарубіжному науковому періодичному виданні,

проіндексованому в базі даних Web of Science (у співавторстві), та 6 – у фахових наукових виданнях України; 12 тез доповідей і матеріалів наукових конференцій і 1 навчально-методичне видання.

Особистий внесок здобувача. Усі представлені в дисертації наукові результати одержані самостійно. У публікаціях, підготовлених у співавторстві, авторові належить: «The System of Functioning of Out-of-School Education in Modern Conditions of Development» – аналіз сучасних підходів до організації додаткової освіти для розвитку професійних компетентностей; «Професійно-екстремальна компетентність майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби» – аналіз наукової літератури щодо понять «професійна компетентність» і «професійно-екстремальна компетентність»; «Структура професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби» – обґрунтування ключових компонентів професійно-екстремальної компетентності; тезах доповідей «Професійно-екстремальна компетентність майбутніх психологів» – висвітлення основних аспектів формування професійно-екстремальної компетентності психологів; «Основні компоненти професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів» – розкриття ролі складових професійно-екстремальної компетентності у підготовці майбутніх психологів.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається з анотації українською й англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, який налічує 350 найменувань, з них 26 – іноземною мовою, та 13 додатків на 81 сторінці. Загальний обсяг дисертації – 313 сторінок. Обсяг основного тексту становить 180 сторінок. У роботі розміщено 10 рисунків та 6 таблиць на 14 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ

1.1. Професійна підготовка психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту як предмет наукових досліджень

XXI століття характеризується значною кількістю надзвичайних ситуацій, негативні наслідки яких спостерігаються в економіці, політиці, культурі, медіа, освіті та науці тощо. Людство загалом та Україна зокрема зіштовхнулися з руйнівною пандемією, швидким і безконтрольним розвитком інформаційних технологій, рекордними показниками погіршення стану навколишнього середовища, природними катаклізмами, актами тероризму та військовою агресією. Дослідники вважають, що у XXI столітті основним джерелом надзвичайних ситуацій може стати соціальна нестабільність, яку визначають як відношення чисельності населення держав, охоплених внутрішньодержавними конфліктами або війнами, до чисельності населення в усьому світі [115].

Саме тому вища школа в Україні намагається враховувати потреби суспільства в необхідності якісної підготовки висококваліфікованих і конкурентоздатних фахівців, які можуть ефективно виконувати професійні завдання на рівні світових стандартів у екстремальних умовах, готові до постійного професійного зростання, особливо у воєнний стан та в період післявоєнного життя.

У сучасній педагогічній науці проблема професійної підготовки фахівців та її реалізації в практичній діяльності зберігає свою актуальність, оскільки рівень їхнього професіоналізму безпосередньо впливає на поступ держави та її конкурентоспроможність у глобальному просторі.

В сучасних умовах соціальних, політичних і економічних реалій науковці вважають, що система вищої освіти потребує модернізації та вдосконалення

професійної підготовки відповідно до новітніх освітніх технологій [1]. Змінюються також і підходи до підготовки сучасних фахівців, удосконалюються технології формування їхньої професійної компетентності, а також модернізується зміст їхньої освітньої діяльності. Відповідно до прийнятої у 2022 р. «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки» [226] акцентується увага на швидких змінах, що відбуваються в суспільстві й технологіях, та здатності працювати в умовах невизначеності, що неабияк актуально для майбутніх фахівців ОРС ЦЗ.

Основна увага вищої школи під час професійної підготовки майбутніх психологів ОРС ЦЗ у ЗВО із специфічними умовами навчання акцентується на розвитку професійної компетентності та її підвидах, що визначає результативність професійної діяльності; оволодінні фундаментальними знаннями, необхідними вміннями та навичками, які сприяють розвитку в них креативного підходу до вирішення нестандартних питань; формуванні навичок конструктивного реагування в непередбачуваних ситуаціях, вмінь ефективно діяти в особливих та екстремальних умовах, професійно виконувати свої обов'язки. Сьогодні у всьому світі екстремальність є невід'ємною ознакою багатьох професій, для яких характерні постійне нервово-емоційне навантаження, перевтома, різноманітні стресові ситуації або діяльність в умовах хронічного стресу. В умовах воєнного стану в Україні рівень підготовки психолога повинен відповідати сучасним реаліям, що дозволить ефективно виконувати свою роботу, тому освітня система спрямована на формування конкурентоспроможної, психологічно стійкої особистості з високим рівнем професійної компетентності [46].

Теоретико-методологічною основою нашого дослідження є наукові праці провідних науковців щодо вивчення засад філософії освіти (В. Андрущенко [2], Г. Васянович [25], І. Зязюн [71], В. Кремень [116]); психології професійної освіти (С. Максименко [142; 143], В. Рибалка [236]); теорії та методики професійної освіти та професійної педагогіки (Г. Васянович [25], С. Гончаренко [44], М. Коваль [87], М. Козяр [95] А. Литвин [133; 132], В. Луговий [139], Н. Ничкало [165], В. Радкевич [232], Дж. Равен [327], Л. Руденко [133; 330] та ін.).

Актуальність проблеми професійної підготовки фахівців у ЗВО відображається в наукових дослідженнях, що сприяють формуванню концептуальних засад освітньої діяльності. В. Кремень наголошує, що глобалізаційні процеси, постійні зміни та зростаюча конкуренція актуалізують необхідність посилення наукового пошуку для осмислення ролі освіти у формуванні особистості, здатної діяти відповідно до інноваційної моделі суспільного розвитку – так званої інноваційної людини [116]. Водночас С. Максименко підкреслює, що процес професійної підготовки та становлення професійної ідентичності полягає в поступовому засвоєнні особистістю функціонального змісту професійної діяльності після прийняття нею певної професійної ролі [144].

Серед численних наукових поглядів щодо завдань, які варто визначити для вищої освіти, особливо відгукується позиція І. Зязюна. На його думку, ключовою метою вітчизняної вищої освіти має бути «формування не просто освіченої особистості, а людини культурної, основою якої є свобода, гуманність, духовність, адаптивність, здатність до самовизначення у світі культури й культурної ідентифікації, прагнення до життєтворчості та самоствердження в усіх сферах її життєдіяльності» [72].

В Україні ухвалено ряд нормативно-правових документів, спрямованих на забезпечення модернізації та підвищення ефективності функціонування системи вищої освіти, зокрема Закон «Про вищу освіту» [210], «Стратегія розвитку освіти в Україні на 2022–2032 роки» [226] та ін. Також важливу роль у професійній підготовці психолога відіграють: Етичний кодекс психолога [62], Стандарти вищої освіти України із галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 «Психологія» [273; 274] та інші. У 2024 р. було внесено зміни до переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої та фахової передвищої освіти, де галузь знань тепер отримала назву – С Соціальні науки, журналістика та інформація, а спеціальність – С4 Психологія). Також оновлюються Стандарти вищої освіти, зокрема для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, де одну зі спеціальних компетентностей

визначено як «Здатність організовувати та надавати психологічну допомогу (індивідуальну та групову, в т. ч. особам, які отримали психологічні травми, зокрема внаслідок війни», а програмні результати – як «складати та реалізовувати план консультативного процесу з урахуванням специфіки запиту та індивідуальних особливостей клієнта, забезпечувати ефективність власних дій (в т. ч. у роботі з особами, що отримали психологічні травми, зокрема внаслідок війни)» [212].

Серед інших ключових нормативно-правових актів, які впливають на професійну підготовку майбутніх психологів, зокрема тих, які працюють в особливих та екстремальних умовах, є такі:

- Закон України від 15.01.2025 р. № 12030 «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» [224];
- Наказ Міністерства юстиції України від 04.11.2013 р. № 2300/5 «Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими» [222];
- Наказ Міністерства Внутрішніх справ України від 08.12.2016 р. № 1285 «Про затвердження Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України» [215];
- Наказ Міністерства Внутрішніх справ України від 31.08.2017 р. № 747 «Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій» [220];
- Наказ Міністерства освіти і науки від 22.05.2018 р. № 509 «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України» [216];
- Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.02.2019 р. № 88 «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських» [218];

- Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.03.2021 р. № 179 «Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній прикордонній службі України» [221];
- Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2021 р. № 1268 «Питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я» [198];
- Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року [225].

Теоретичні основи та положення професійної підготовки майбутніх психологів у ЗВО представлені у працях В. Бондаря [17], С. Вдович [26], Ю. Вінтюка [35], Ж. Вірної [36], В. Волошиної [40], Т. Григоренко [47], С. Максименка [143], О. Матвієнко [150], Н. Мась [149], А. Литвина [135], В. Панка [181], Н. Пов'якель [201], Н. Пророк [227], Л. Прудкої [228], Л. Руденко [135], В. Синишиної [252], Р. Сірко [259], Д. Супрун, [277], Л. Сухоставської [278], Н. Чепелевої [305] та інші.

Аналіз психолого-педагогічної наукової літератури та чинної нормативно-правової бази, що регламентує підготовку майбутніх психологів у ЗВО, свідчить про те, що дослідники акцентують увагу на необхідності її подальшого вдосконалення. Так, наприклад, Ю. Вінтюк висвітлює цю актуальність модернізації у зв'язку з невідповідністю рівня їхньої підготовки «ні запитам повсякденної практики, ні світовим вимогам» [35]. Проаналізувавши процес підготовки майбутніх психологів, Л. Прудка наголошує, що сучасні викладачі усвідомлюють необхідність у підготовці компетентнісного фахівця, проте все ж основний акцент вони здійснюють лише за допомогою традиційного навчання, тобто лише формування системи знань, умінь і навичок [228].

Д. Супрун вважає, що для професійної підготовки психологів в Україні характерними повинні бути: системність, спеціалізованість, практична зорієнтованість, сертифікованість; спрямування на підвищення рівня конкурентоспроможності, розвиток управлінського мислення, використання зарубіжного досвіду професійної підготовки психологів для вітчизняної вищої школи [276].

В. Панок підкреслює значущість професійної підготовки в закладах вищої освіти та пропонує її трирівневу модель [77]. Перший рівень охоплює теоретико-експериментальну підготовку, що реалізується через традиційні методи навчання та передбачає опанування базових психологічних дисциплін, таких як «Загальна психологія» та «Історія психології». Другий рівень пов'язаний із практико-орієнтованою складовою, зокрема з вивченням теоретичних основ практичної психології, що забезпечується активним залученням студентів до інтерактивних форм освітньої взаємодії. Третій рівень спрямований на формування практичних навичок оволодіння психологічними методами й технологіями як в індивідуальному, так і в груповому форматах. За переконанням В. Панка така структурована підготовка сприяє становленню професійного світогляду майбутнього психолога.

Слід зазначити, що професійна підготовка психологів оперативно-рятувальної служби має свої особливості. Спершу проаналізуємо поняття «професійна підготовка», оскільки структура цього феномена потребує розкриття, а з точки зору різних підходів науковців єдиного її трактування немає. Тому багатогранність цієї проблеми зумовила її всебічне вивчення філософами, соціологами, психологами та педагогами. Спочатку розглянемо сутність поняття «підготовка». У психолого-педагогічному словнику підготовка визначається як процес «формування та збагачення настанов, знань і вмінь, необхідних індивіду для адекватного виконання специфічних завдань» [267]. У тлумачному словнику цей термін трактується як запас знань, навичок, досвіду, набутий у процесі навчання або практичної діяльності [279]. Отже, підсумком підготовки стає формування професійної компетентності фахівця.

Поняття «професійна підготовка» науковці трактують по-різному. Його визначають як: «процес формування та фахово зумовленого розвитку особистості фахівця для певної галузі практичної діяльності, пов'язаний з оволодінням певним родом занять, професією» [45]; «процес ефективної готовності до виконання завдань у мирний і воєнний час» [24]; «процес прогресивних особистісних змін, що чиняться в процесі соціального та професійно-діяльнісного

впливу, власної дієвої активності в набутті професійних умінь і навичок» [150]; «процес формування сукупності фахових знань, умінь і навичок, атрибутів, трудового досвіду й норм поведінки, що забезпечують можливість успішної професійної діяльності» [166]; «педагогічна система, яка має на меті розв'язати триєдине завдання: навчання, виховання, розвиток» [259].

Професійну підготовку психолога сучасні дослідники визначають через призму професійної компетентності (Ю. Вінтюк [30], Т. Григоренко [47], Н. Перегончук [183], Н. Чепелева [305]), системи професійної підготовки (В. Синишина [252], Р. Сірко [259], Д. Супрун [277], Л. Сухоставська [278]), удосконалення професійної підготовки у ЗВО (А. Литвин [135], Л. Руденко [135], В. Синишина [252], В. Панок [181]), професійної діяльності (Н. Оніщенко [172], Ю. Середа [248]), А. Швалб [310]), формування творчого потенціалу (Ж. Вірна [36]), професійного становлення (Н. Пророк [227]), готовності до роботи у процесі професійної підготовки (Т. Ковалькова [92], І. Коваль [86]), професійного самовдосконалення (А. Кришталь [120], Л. Смалиус [270]) та ін.

В. Рибалка оцінює професійну підготовку майбутніх практичних психологів як безсистемну, оскільки вся наявна доктринальна й емпірична інформація вибудовується у свідомості здобувачів лінійно. Вчений вважає, що професійна підготовка в сучасних умовах складається з методологічно не пов'язаних між собою курсів, що свідчить про потребу вдосконалення загальнометодологічної підготовки [238].

В. Синишина виокремила такі особливості фахової підготовки майбутніх практичних психологів у ЗВО: «спрямованість освітнього процесу на розвиток суб'єктності студентів-психологів; становлення спрямованості майбутніх практичних психологів на самопізнання, що передбачає відкритість до змін, філософське і творче ставлення до життя, пошук сенсу життя, прийняття відповідальності за здійснення професійної діяльності і самовираження в ній; урахування основних принципів і закономірностей психологічної взаємодії; оволодіння закономірностями психологічної науки і формування методів пізнання на базі цієї науки; необхідність актуалізації особистісно-орієнтованого навчання в

системі вищої психологічної освіти; урахування різноманітності сфер діяльності практичних психологів у фаховій підготовці майбутніх практичних психологів у ЗВО; необхідність актуалізації наукових досліджень в психологічній практиці майбутніми практичними психологами з опорою на проблемність; урахування можливостей процесуального аспекту навчання» [252, с. 114]. Учена розглядає професійну підготовку майбутнього психолога як структурований освітній процес, який базується на інтеграції теорії, експерименту і практики в ЗВО та спрямований на вироблення у здобувачів вищої освіти панорамного бачення людини, її внутрішнього духовного життя, а також формування системного мислення і засвоєння методології професійної діяльності, де важливо розкрити систему психологічної роботи з клієнтом [252, с. 86].

Професійну підготовку практичних психологів також визначають як організований соціально-психологічно детермінований процес формування фахівця, який зумовлюється суб'єктно-об'єктними чинниками і пов'язаний із навчанням у відомчих ЗВО та розвитком професійно важливих індивідуально-психологічних якостей особистості [259].

На думку А. Литвина та Л. Руденко, професійну підготовку майбутніх фахівців у галузі психології слід реалізовувати за двома напрямками, а саме:

- 1) організація навчально-професійної діяльності, що передбачає ефективне освоєння освітніх психологічних дисциплін, розвиток навичок самостійної роботи, а також успішне проходження навчальної практики у всіх видах професійної діяльності психолога;
- 2) формування особистості психолога, визначення та становлення його професійної позиції [135].

У працях низки дослідників окреслено основні види підготовки здобувачів-психологів у закладах вищої освіти, а саме: гуманітарний, соціально-економічний, природничо-науковий, базовий психологічний, спеціальний психологічний, медико-психологічний та професійно-екстремальний. Методична система професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі психології ґрунтується на

взаємозв'язку між зазначеними видами підготовки, освітніми компонентами, а також застосованими методами, формами і педагогічними технологіями [258].

Розглянемо деякі аспекти професійної підготовки психологів за кордоном, які мають свої особливості, і розглядаються у працях зарубіжних науковців [325; 329; 333; 334; 339]. В. Синишина визначила основні типи професійної психологічної освіти за кордоном. Так, наприклад, для Фінляндії, Швеції і Бельгії характерна безперервна п'ятирічна спеціалізована освіта, яка полягає в тому, що здобувачі вищої освіти від початку навчання спеціалізуються в конкретній галузі психології (клінічна, педагогічна, психологія розвитку). У Португалії, Німеччині, Нідерландах, Австрії, Іспанії, Угорщині, Італії, Швейцарії, Данії відслідковується безперервна п'ятирічна загальна освіта. Здобувачі розпочинають навчання з опанування базової психологічної освіти, а спеціалізація відбувається на старших курсах або після завершення університетської програми. На початку навчання вони здобувають фундаментальні знання з психології, що охоплюють загальні теоретичні та практичні аспекти дисципліни, а потім обирають спеціалізовані напрями підготовки, які відповідають їхнім професійним інтересам. Також вчена виділяє спеціалізовану освіту з перервами, яка характерна для Ірландії, Франції, Греції, Португалії, Мальти, США, Великобританії. В Англії поширена модель психологічної освіти «3 + 3», за якою здобувачі вищої освіти впродовж перших трьох років здобувають загальну психологічну освіту. Після її завершення вони можуть або продовжити поглиблене вивчення психології на другому ступені, або обрати іншу спеціальність для подальшого навчання. Альтернативний шлях передбачає чотирирічну базову освіту з психології, після чого студенти проходять дворічну спеціалізацію в обраній галузі психології [277]. В Австралії професійну кваліфікацію психолога здобувають в університетах. Для цього необхідно пройти чотирирічну програму з психології, акредитовану Австралійською радою акредитації в психології (АРАП), після чого завершити дворічну магістерську програму або дворічну практичну підготовку під наглядом ліцензованого психолога. Для роботи в спеціалізованих галузях, таких як консультування, клінічна практика, нейропсихологія, організаційна психологія, судова психологія

або викладання, потрібна додаткова професійна підготовка [252; 329]. Щоб працювати психологом за кордоном, сертифікація (або ліцензування) є обов'язковою умовою для самостійної практики в більшості країн. Вона підтверджує, що фахівець має необхідну освіту, практичний досвід і знання етичних норм. Вибір країни та програми залежить від кар'єрних цілей, але міжнародні сертифікати, як EuroPsy, полегшують глобальну практику.

Розглянемо детальніше особливості професійної підготовки психологів у США, що складається з трьох рівнів.

На першому здобувачі проходять дворічне навчання в коледжі, яке поєднує загальноосвітні дисципліни та базову професійну підготовку. Після його завершення випускники отримують рівень молодшого спеціаліста і можуть працювати в допоміжних або технічних ролях у психологічних установах чи клініках під наглядом кваліфікованих фахівців [325].

Другий етап передбачає чотирирічне навчання в коледжі на основі попередньої освіти. Випускники цього рівня, зазвичай, працевлаштовуються в центрах психологічної підтримки, реабілітаційних закладах або викладають психологію в середніх школах. Для багатьох ступінь бакалавра є підготовчим етапом для вступу до магістратури (дослідницький напрям) або професійних шкіл (практична психологія) [114].

Третій рівень – магістратура, що реалізується в університетах через два типи програм: дослідницькі школи, які готують науковців і проводять фундаментальні дослідження, та професійні школи, орієнтовані на підготовку практиків і прикладні дослідження.

Для самостійної практичної роботи з клієнтами у США необхідно завершити докторантуру, отримати ступінь PhD, захистивши дисертацію, пройти річну інтернатуру під керівництвом досвідченого психолога та скласти два ліцензійні іспити: один від психологічної асоціації чи товариства за спеціалізацією, другий – від адміністрації штату, що перевіряє знання місцевих і федеральних законів, а також етичних норм роботи з клієнтами [339].

Професійна підготовка кризових психологів за кордоном є багатограним процесом, що поєднує академічну освіту, практичну підготовку та сертифікацію. Після розгляду загальних аспектів професійної підготовки кризових психологів за кордоном варто звернути увагу на специфічні особливості їхньої роботи в особливих екстремальних умовах, які вимагають унікальних навичок і підходів. У США військовий психолог зобов'язаний мати ступінь доктора філософії (PhD) або доктора психології (PsyD), володіти ліцензією на здійснення професійної практики та пройти спеціалізоване стажування у сфері військової психології [13, с. 3]. Психологічні аспекти поведінки людини в екстремальних умовах (надзвичайні ситуації, кризи, високий ризик, стресові професії) частіше асоціюються з такими термінами, як «кризова психологія» (crisis psychology), «психологія катастроф» (disaster psychology), «психологія травми» (trauma psychology), «психологія надзвичайних ситуацій» (emergency psychology) або «психологія екстремальних умов» (psychology of extreme environments). Тобто освіта для кризових психологів за кордоном, зазвичай, інтегрована в ширші програми психології, такі як клінічна і консультативна психологія, психологія травми тощо, з можливістю спеціалізації в кризовому втручанні, психології катастроф або роботі в екстремальних умовах. Так, наприклад, здобуваючи бакалаврський рівень вищої освіти Каліфорнійському університеті в Лос-Анджелесі за спеціальністю «Психологія», можна вивчати навчальний курс «Травма і здоров'я» [347], а спеціалізації з кризової психології на цьому рівні, зазвичай, немає.

На магістерському рівні вже можна знайти освітні програми, які передбачають професійну підготовку компетентних фахівців щодо роботи з постраждалими внаслідок надзвичайних ситуацій населенням. У США Університет Денвера пропонує магістерську програму з міжнародної психології катастроф (MA in International Disaster Psychology), яка спеціалізується на підготовці фахівців для роботи в зонах стихійних лих, збройних конфліктів та інших кризових ситуацій. Програма акцентує увагу на розвитку навичок надання психологічної підтримки в умовах катастроф, роботи з травмами, а також

міжкультурної взаємодії в міжнародних контекстах [338]. Основними курсами, які вивчаються на цій програмі, є «Втручання при травмах», «Психічне здоров'я під час катастроф», «Гендерно зумовлене насильство», «Кризове втручання», «Горе і втрата» та ін. Програма передбачає обов'язкове стажування, яке може відбуватися як у США, так і за кордоном, у регіонах, що постраждали від катастроф чи конфліктів. Наприклад, студенти можуть працювати в таборах біженців, зонах стихійних лих або в проєктах психологічної підтримки після терористичних атак. Ця програма відповідає зростаючій потребі у фахівцях, здатних надавати ефективну психологічну допомогу в умовах глобальних криз, таких як війни, природні катастрофи тощо. Окрім повноцінних освітніх програм, кризові психологи можуть проходити короткострокові курси для здобуття специфічних навичок, такі як від Університету Джонса Гопкінса, Червоного Хреста, ізраїльської організації у сфері надання психологічної допомоги Israel Trauma and Resiliency Center (NATAL) тощо.

Для психологів, які працюють у сфері ОРС ЦЗ, такі курси також набувають особливого значення, оскільки їхня діяльність вимагає спеціалізованих знань і вмінь, адаптованих до екстремальних умов. Діяльність психолога ОРС ЦЗ різниться від завдань, які постають перед цивільними психологами, тому тут важливо врахувати специфіку й особливості їхньої професійної підготовки. Слід зазначити, що оперативно-рятувальна служба цивільного захисту (ОРС ЦЗ) функціонує в системі Державної служби України з надзвичайних ситуацій, до чийх повноважень входить надання психологічної допомоги постраждалим від наслідків надзвичайних ситуацій [214]. Для психологічних підрозділів ДСНС України здійснюється професійна підготовка у ЗВО із специфічними умовами навчання, зокрема у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності (ЛДУБЖД) та Національному університеті цивільного захисту України (НУЦЗУ).

Розглянемо поняття «ЗВО із специфічними умовами навчання» відповідно до чинного законодавства, яке його трактує як «заклад вищої освіти державної форми власності, який здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку

курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах середнього та вищого складу Національної поліції України, начальницького складу з метою задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань» [210].

У наказі МВС України «Про затвердження Порядку підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту» професійна підготовка визначається як «організований, безперервний і цілеспрямований процес формування і розвитку в осіб рядового і начальницького складу професійних компетентностей, необхідних для професійної діяльності за певною професією (спеціальністю) та успішного виконання посадових обов'язків у відповідній галузі, а також їх своєчасного оновлення та вдосконалення» [219]. Основна мета такої підготовки – формування професійних компетенцій, необхідних для ефективного виконання професійних обов'язків у особливих та екстремальних умовах.

Нині актуальним є дослідження різних аспектів підготовки фахівців до екстремальних видів діяльності [16; 24; 200; 208; 240; 264; 128; 86; 203; 260; 94; 286; 38; 14]. У більшості наукових досліджень її характеризують як професійно-екстремальну підготовку, що зосереджена на формуванні знань, умінь і навичок для діяльності в надзвичайних ситуаціях із загрозою та ризиком для життя, а також на розвитку потрібних особистих якостей, які сприяють виконанню завдань, забезпеченню безпеки та виживанню.

М. Коваль характеризує професійну підготовку майбутніх працівників ДСНС України як цілісну систему професійної освіти, що є цілеспрямованим процесом оволодіння комплексу компетентностей відповідно до державних стандартів вищої освіти, кваліфікаційних вимог до працівників ДСНС України та завдань закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Вчений акцентує увагу на важливості оволодіння необхідною системою компетентностей, зокрема професійних, загальнокультурних, спеціально професійних та

професійно-екстремальних. Більше того, він наголошує на важливості інтеграції теоретичних знань із практичним досвідом та формуванні професійної компетентності під час навчання, на необхідності постійного вдосконалення професійної підготовки через участь у тренінгах, семінарах і міжнародних навчальних програмах [88].

М. Козяр зазначає, що підготовка до професійної діяльності має розглядатися як комплексний педагогічний процес, який охоплює виховання, навчання, розвиток, морально-психологічну складову, самовиховання, самоосвіту, формування окремих видів готовності, власне процес підготовки фахівця та його професійний розвиток [94]. Вчений розробив структуру професійної підготовки фахівців із надзвичайних ситуацій, у якій виділив такі види екстремально-професійної підготовки: за цілями – базову, контекстно-екстремальну, постекстремальну; за завданнями – загально-професійну, спеціально-професійну, оперативно-екстремальну; за змістом – спеціальну екстремально-дійову, спеціальну морально-психологічну, спеціальну екстремально-психологічну, спеціальну технічно-рятувальну, спеціальну медичну, спеціальну фізичну; за видами надзвичайних ситуацій – підготовку із забезпечення екстремально-індивідуальної та екстремально-групової безпеки [94].

Базова професійно-екстремальна підготовка передбачає оволодіння фундаментальними знаннями, вміннями та навичками, необхідними для діяльності в екстремальних умовах, а також розвиток професійно значущих якостей, пов'язаних із загрозами та ризиками для життя. Контекстно-екстремальна підготовка зосереджується на формуванні готовності фахівця до діяльності в умовах надзвичайної ситуації. Постекстремальна підготовка має на меті відновлення, корекцію та реабілітацію професійного, морально-психологічного, фізичного та ділового потенціалу. Загальнопрофесійна підготовка включає засвоєння теоретичних знань, базових навичок і вмінь, тоді як спеціалізовано-професійна – передбачає оволодіння вузькопрофільними знаннями та практичними вміннями. Оперативно-екстремальна підготовка спрямована на розвиток здатності фахівця ефективно діяти в конкретних екстремальних умовах,

вирішуючи чітко визначені завдання. Загальнопрофесійна підготовка включає опанування загальнотеоретичними знаннями, вміннями і навичками. Спеціалізовано-професійна підготовка полягає в засвоєнні спеціалізованих знань і вмінь. Оперативно-екстремальна підготовка спрямована на формування готовності особистості до вирішення конкретних завдань у конкретних екстремальних ситуаціях [94].

Термін «професійно-екстремальна підготовка» ввів до наукового обігу М. Козяр, який розуміє це поняття як «організовано-цілеспрямований процес навчання, виховання, розвитку та формування фахівців з надзвичайних ситуацій, спрямований на оволодіння сукупністю загальних знань, навичок і вмінь, які необхідні для екстремальної діяльності у різних надзвичайних ситуаціях» [94, с. 110]. Вчений стверджує, що основною метою екстремальної підготовки є забезпечення підготовки особистості до успішних дій і збереження безпеки в екстремальних умовах шляхом формування екстремальної підготовленості та розвитку відповідних екстремальних здібностей [94].

І. Коваль акцентує увагу на специфічних принципах формування готовності рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, підкреслюючи значущість науково обґрунтованого змісту професійно-екстремальної підготовки. Така підготовка включає науковий компонент навчальних дисциплін пожежно-рятувального спрямування, що забезпечує цілісний світоглядний розвиток особистості фахівця ДСНС України. Освітній процес з екстремальним спрямуванням орієнтований на формування професійної готовності майбутніх фахівців до дій у надзвичайних ситуаціях [86].

У контексті професійно-екстремальної підготовки фахівців галузі безпеки людини М. Козяр та І. Коваль акцентують увагу на важливості психопедагогіки безпеки, яка поєднує принципи психології та педагогіки і впливає на здатність виконувати будь-які професійні виклики. Дослідники вважають, що психопедагогіка професійно-екстремальної підготовки є інтегрованою наукою, яка забезпечує ефективну підготовку фахівців цивільного захисту. Більше того, вони визначають, що метою професійно-екстремальної підготовки виступає

оволодіння знаннями, вміннями, навичками та компетентностями, потрібними для діяльності в екстремальних ситуаціях. Психопедагогіка професійно-екстремальної підготовки має тісні міжпредметні зв'язки із психологічними та педагогічними дисциплінами: «Загальна психологія», «Психологія особистості», «Вікова психологія», «Психодіагностика», «Педагогічна психологія», «Екстремальна психологія», «Військова психологія», «Загальна педагогіка», «Вікова педагогіка», «Соціальна педагогіка», «Військова педагогіка» та ін. [96].

Сьогодні особливо важливим є дослідження професійної підготовки майбутніх екстремальних психологів. У сучасних умовах екстремальні психологи становлять окрему професійну спільноту фахівців, які функціонують переважно в секторі безпеки й оборони України, а саме у структурі Національної поліції, Національної гвардії, Державної прикордонної служби, Збройних Сил, Державної служби з надзвичайних ситуацій, Служби безпеки України. До цієї категорії також можуть бути зараховані цивільні психологи, діяльність яких має екстремальний характер, зокрема, ті, хто залучається до роботи в системі медицини катастроф, охоронних структурах, веде переговори з терористами, займається реабілітацією осіб після полону чи бере участь у спеціальних операціях. Відтак вивчення феномена екстремальності як прояву ситуацій, що виходять за межі звичного досвіду та провокують інтенсивні емоційні й фізіологічні реакції, набуває особливого значення. Тому науковці [60; 120; 129; 241; 21; 109; 172] нині активно вивчають специфіку діяльності психолога в екстремальних умовах, яку розглянуто в підрозділі 1.4.

Специфіку роботи та професійної підготовки психолога, який здійснює професійну діяльність в особливих та екстремальних умовах, науковці досліджували в таких аспектах: теоретико-методологічні основи професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби (Р. Сірко) [259], профілактика емоційного вигорання в екстремальних психологів (В. Босько) [20], професійна діяльність працівників служби психологічного забезпечення ДСНС України (Ю. Середа) [248], психологічна готовність до надання екстреної допомоги (А. Швалб) [310], психолого-педагогічні умови формування навичок

професійного саморозвитку в майбутніх психологів служби цивільного захисту (А. Кришталь) [119], формування професійної компетентності у майбутніх військових психологів (Н. Мась) [149], готовність майбутніх військових психологів до вирішення конфліктних ситуацій у професійній діяльності (А. Юрков) [315], професійна діяльність практичного психолога ОВС (О. Романенко) [241] тощо.

Р. Сірко професійну підготовку психолога для ДСНС України розглядає як «спланований соціально і психологічно детермінований якісний процес професійного становлення особистості, зумовлений суб'єкт-об'єктними чинниками, пов'язаними з навчанням у спеціалізованих ЗВО, у результаті якого вона набуває фундаментальних знань, умінь і навичок з обраної спеціальності, та комплекс індивідуально-психологічних властивостей, які детермінують її психологічну придатність до системи спеціальностей, напрямку «людина – людина» та до роботи в екстремальних ситуаціях» [259]. Вчена детально розглянула структуру, чинники стресу в діяльності екстремальних психологів, а також професійно важливі якості, знання, вміння та навички сучасних фахівців психологічної служби ДСНС України. Р. Сірко вводить поняття «професійно-екстремальне завдання», яке характеризується зв'язком із діяльністю в екстремальних умовах та передбачає надання екстреної психологічної допомоги постраждалому населенню з метою зниження психопатологічних проявів.

У процесі професійної освіти психолога ОРС ЦЗ Р. Сірко виділяє три умовні блоки підготовки для роботи в екстремальних умовах, а саме: базову теоретичну, базову практичну, професійно-екстремальну підготовки [259]. Базова теоретична підготовка, на її авторитетну думку, складається із загальнотеоретичної та спеціалізованої теоретичної підготовки, мета якої – вивчення класичних психологічних дисциплін за допомогою традиційних форм навчання, а саме лекцій, семінарських, практичних та лабораторних занять, а також сюди відноситься написання курсових і кваліфікаційних робіт. Загальнотеоретичну (базову) підготовку Р. Сірко розуміє як систему знань з історичних, правових, культурологічних, політичних, філософських та

природничих дисциплін. Основна мета – сформувати базові знання щодо засад соціального життя, соціально-економічних законів, проблематики біологічного, соціального й індивідуального розвитку, а також аспектів, пов'язаних із біологією здоров'я людини та забезпеченням умов для життєдіяльності. Це реалізується за допомогою вивчення таких навчальних дисциплін, як «Українська мова та культура», «Філософія», «Історія України» або «Історія української державності», «Іноземна мова» та ін. На думку вченої, спеціалізована теоретична підготовка є сукупністю знань у галузі психологічної науки, а також сформованих інтелектуальних, комунікативних та корекційних навичок, що забезпечують належний рівень професійної майстерності майбутнього фахівця. Цей вид підготовки забезпечується вивченням таких навчальних дисциплін, як «Загальна психологія», «Основи психокорекції», «Соціальна психологія», «Експериментальна психологія», «Вікова психологія», «Психологія спілкування», «Основи клінічної психології та патопсихології», «Історія психології» та ін.

Базова практична підготовка полягає у розвитку практичних умінь і навичок надання психологічної допомоги та забезпечується такими навчальними курсами: «Психодіагностика», «Основи психологічного консультування», «Технологія психотренінгу», «Тренінг комунікативності», «Тренінг профілактики адиктивної поведінки» та ін.

Професійно-екстремальну підготовку, за обґрунтованим твердженням Р. Сірко, слід розуміти як процес засвоєння знань і навичок застосування психологічних технологій у межах діяльності в умовах екстремальних ситуацій. Така підготовка здійснюється в ході опанування спеціалізованих навчальних дисциплін, проходження навчальних практик і виконання практичних завдань на базі психолого-тренувального центру НПРЧ. Аналізуючи професійно-екстремальну підготовку в психологів ОРС ЦЗ, вчена наголошує, що вона орієнтована на опанування знань про особливості роботи аварійно-рятувальних служб у надзвичайних ситуаціях, теоретико-прикладні аспекти діяльності в різних професіях, які пов'язані з ризиком, а також різні аспекти психологічного забезпечення професійно-екстремальної діяльності. У процесі навчання

опановується сукупність теоретичних і практичних знань, умінь і навичок, які забезпечують розвиток фізичних, інтелектуальних, спеціальних морально-психічних, медичних, екстремально-психічних, екстремально-професійних і ділових якостей, водночас формується психологічна готовність до виконання завдань у ризиконебезпечних умовах. Серед основних освітніх компонентів, що сприяють формуванню практичних навичок діяльності в особливих та екстремальних умовах, виділяють такі: «Психологія кризових ситуацій», «Психологія діяльності в особливих умовах», «Основні положення кодексу цивільного захисту», «Медицина надзвичайних ситуацій», «Первинна підготовка рятувника», «Психологія посттравматичної реабілітації», «Юридична психологія», «Психологія спорту», «Фізичне виховання» тощо [259].

Спираючись на погляди М. Козяра, М. Коваля, Р. Сірко та І. Коваля, можна стверджувати, що професійна підготовка фахівців, діяльність яких пов'язана з екстремальними умовами, має багаторівневу структуру, що включає поєднання загальної та спеціалізованої підготовки. Йдеться про базову теоретичну, базову практичну та професійно-екстремальну підготовки. Кожний із зазначених видів підготовки виконує окремі функції, має чітко визначені зміст, цілі, умови реалізації, організаційні форми, методи і прийоми, методики, а також міжрівневі зв'язки, засоби, функції та педагогічні технології, що сприяють формуванню професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ.

У сучасній практиці професійної підготовки фахівців різних сфер активно розробляються системи підготовки, а також визначаються їхні методологічні принципи, цілі та зміст. Їх активно застосовують у професійно-екстремальній підготовці працівники правоохоронних органів, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та у військовій сфері. Однак методологічна система підготовки екстремальних психологів потребує вдосконалення. Аналіз цієї проблеми свідчить про незначну кількість досліджень у цій сфері. Існуюча система професійної підготовки психологів у ЗВО ДСНС України не повністю відповідає сучасним вимогам, особливо з урахуванням нових завдань, які постають перед психологами ОРС ЦЗ, особливо пов'язаних із воєнним станом в

Україні. Більше того, у контексті реформування системи охорони психічного здоров'я в Україні, зокрема після прийняття Закону України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні», актуалізується необхідність удосконалення професійної підготовки фахівців у галузі психології, особливо тих, які працюють у секторі оборони та безпеки України. Цей законодавчий акт установлює нові стандарти надання психологічної допомоги, зокрема запроваджуючи обов'язкову сертифікацію фахівців, що вимагає перегляду та модернізації освітніх програм для підготовки психологів.

Проведений аналіз свідчить, що сучасні дослідження недостатньо уваги приділяють визначенню детермінант змісту та механізмів формування професійної компетентності фахівців, зокрема майбутніх психологів ОРС ЦЗ, з урахуванням екстремальної складової їхньої діяльності. Особливо це стосується підготовки до роботи в особливих та екстремальних умовах у контексті модернізації та трансформації освітньої системи відповідно до вимог сучасності.

1.2. Методологічне підґрунтя дослідження професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби

Сьогодні вища освіта в Україні потребує вдосконалення через оновлення змісту, методів і підходів до навчання та підготовки фахівців, щоб забезпечити засвоєння знань, умінь, навичок і формування необхідних для них компетентностей. Модернізація підготовки фахівців ґрунтується на стратегії розвитку освіти, яка включає оновлення змісту й методів навчання, впровадження ефективних педагогічних технологій, доцільних дидактичних підходів і організацію інноваційної освітньої та науково-дослідної діяльності.

Професійна компетентність висококваліфікованих випускників ЗВО відіграє вирішальну роль у забезпеченні стабільного розвитку країни та зміцненні її позицій на міжнародному рівні. Професійна компетентність фахівців різних галузей, зокрема військових, рятувальників, поліцейських, психологів, лікарів, соціальних працівників, стала важливою передумовою ефективного реагування на

виклики, пов'язані з воєнними діями, які вже понад три роки тривають на теренах нашої країни.

З метою виконання завдань нашого дослідження спершу розглянемо його методологічні аспекти. Так, у педагогічній науці важливим є вивчення наукових підходів, принципів і методів навчання та виховання, які допомагають ефективно організувати систему освіти. Передусім проаналізуємо поняття «методологія». С. Гончаренко визначає методологію «як систему принципів і способів побудови теоретичної та практичної діяльності, а також вчення про цю систему», «вчення про метод наукового пізнання та перетворення світу» [43].

Загальновідомо, що методологію розділяють на декілька рівнів [123]. У нашому дослідженні відповідно представлені такі:

- 1) система філософсько-методологічних теорій;
- 2) загальнонаукові підходи;
- 3) ідеї, положення, теорії, концепції та закономірності, що стосуються системи вищої освіти;
- 4) принципи і методи професійної підготовки майбутніх психологів.

На філософсько-теоретичному рівні основою нашого наукового дослідження є праксеологія, яка як галузь наукового пізнання досліджує ефективність людської діяльності. Досліджено, що педагогічна праксеологія спрямована на практико-орієнтовані методологічні знання, що охоплюють загальні принципи та методи організації раціональної й ефективної педагогічної діяльності [198; 336].

Суть праксеології відображається в організації практичної діяльності фахівця, а також різних аспектів її ефективності [336]. Т. Котарбінський визначає праксеологію як «типову модель організаційної науки, спрямованої на напрацювання практичних порад, з асиміляцією та систематизацією даних із різних наук під кутом зору завдань цієї сфери діяльності» [336]. Практична педагогіка в освітньому процесі вважається методологічною основою для формування професійної компетентності, а також передумовою для розвитку вмінь, необхідних для майбутньої професійної діяльності, з урахуванням її доцільності й

ефективності. У межах наукового пізнання праксеологічна проблематика охоплює дослідження цілеспрямованої діяльності людини, що має на меті трансформацію природного та соціального середовища, а також відтворення продуктивних сил і суспільних відносин.

На думку М. Ковалю, з метою організації ефективної професійної підготовки майбутніх фахівців у сфері цивільного захисту, праксеологічний підхід сприяє навчанню здобувачів вищої освіти використовувати принципи й закономірності раціональної діяльності, що таким чином сприятиме розвитку вміння «бути успішним». Це, відповідно до теорії праксеології, передбачає: опанування навичками самопізнання, що дає можливість визначити необхідні здібності та потенціал власної особистості, а також її сильні та слабкі сторони; формування вміння планувати свої життєві стратегії самостійно та з допомогою наставників, педагогів, практичних працівників та вміння орієнтуватись і діяти в непростих ситуаціях, коли є брак інформації та небезпека, приймати рішення, аналізуючи свої і чужі помилки; обізнаність щодо основних стратегій професійної діяльності [88].

Положення праксеологічного підходу сприяють оволодінню майбутніми фахівцями засобами та методами самостійного пошуку інформації, здобуттю нових знань, розвитку вміння керувати ходом власної професійної підготовки та навичками організації майбутньої професійної діяльності. Крім того, цей підхід передбачає втілення нового погляду на здатність і готовність особистості до практичної діяльності, вирішення різноманітних професійних завдань, а також до професійного вдосконалення та розвитку впродовж усього життя [204].

Використання ідей праксеологічного підходу дає змогу дослідити процес формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби як цілеспрямовану, ефективну та результативну діяльність, спрямовану на досягнення високого рівня *високого рівня професіоналізму* в особливих та екстремальних умовах, а також уміння результативно планувати й реалізовувати її в майбутньому.

Також варто зазначити, що розвиток системи освіти базується на сучасній філософії освіти і стратегіях реформування освітньої галузі, мета якої – проведення нових досліджень, обґрунтування та впровадження новітніх технологій із метою організації наукової та інноваційної діяльності в освіті [168]. Онтологія, епістемологія та аксіологія освіти і педагогіки є тими сферами досліджень, які охоплює власне філософія освіти [171].

На другому рівні методології нашого дослідження ми використовували системний, компетентнісний, особистісно-діяльнісний і гуманістичний підходи.

Системний підхід вважають одним з основоположних, а його суть вбачають у тому, що розглядаються і вивчаються відносно самостійні компоненти певного досліджуваного об'єкта в контексті їх розвитку та взаємозв'язку. У науковій літературі термін «система» розуміють як сукупність певних множинних елементів, які можуть під час взаємодії створювати нові, до того не властиві якості, які перебувають у цілісності [17].

О. Власенко вважає, що сутністю системного підходу є результативний пошук наукових засобів, які допомагають сформулювати цілісність об'єкта, який досліджується [36].

В. Бондар стверджує, що вищезазначений підхід має на меті повноцінно розкрити об'єкт дослідження і типологію складних поєднань, які мають місце в об'єкті пізнання, та поєднати їх у теоретико-методологічну єдність. Цілість розуміється, відповідно, як зв'язність системи, злиття, а також їхня відносна завершеність [17].

Таким чином, суть системного підходу полягає в аналізі об'єкта як цілісної, єдиної системи, що вирізняється впорядкованістю та структурованою організацією. Застосування його положень допомагає вивчити процес формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ як цілісну систему, яка розглядається у контексті поєднання теорії і практики. Цей підхід також передбачає чітке визначення ролей і завдань окреслених суб'єктів освітнього процесу в ЗВО із специфічними умовами навчання щодо формування

професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ як окремих елементів загальної системи.

Ще одним важливим підходом є *компетентнісний*. Слід зазначити, що сьогодні ідеї компетентнісного підходу в дослідженнях питань професійної освіти використовує значна кількість українських і закордонних вчених, а саме: І. Бех [7; 9], Н. Бібік [244], Т. Григоренко [46], В. Гриньова [48], О. Діденко [55], І. Коваль [83], В. Луговий [138], О. Овчарук [170], О. Пометун [206], А. Синиченко [249], С. Сисоєва [253; 254], В. Теслюк [283], Р. Петрух [283], Дж. Равен [327], Л. Рибалко [239], Ф. Реймерс [341], К. Чунг [341], В. Ягупов [319], Р. Яремко [324] та ін. Так, В. Кремень наголошує на необхідності вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців шляхом створення освітніх стандартів, які ґрунтуються на загальних і професійних компетентностях, що відповідають сучасним вимогам до рівня кваліфікації, мобільності та наявності ключових професійно важливих якостей [12, с. 28].

Серед особливостей компетентнісного підходу виділяють: орієнтованість цього підходу на розробку й організацію освітнього процесу згідно з очікуваним результатом; забезпечення гарантії належного рівня підготовленості фахівця; практична орієнтованість професійної освіти й оновлення її змісту; сприяння підвищенню конкурентоспроможності випускників [108; 283].

На погляд В. Синишиної, який ми підтримуємо, впровадження компетентнісного підходу відкриває ширші можливості для дослідження професійної підготовки практичних психологів, адже в перспективі це сприяє ефективному розв'язанню професійних завдань завдяки набутим знанням, умінням, професійним цінностям і навичкам [252, с. 152].

З метою формування і розвитку професійно-екстремальних знань, умінь і навичок у рамках компетентнісного підходу варто модернізувати наявну методику навчання у ЗВО із специфічними умовами навчання, а саме такими способами: спрямування навчальних дисциплін на виконання професійно-екстремальних завдань психологів оперативно-рятувальної служби; вдосконалення набутих умінь і навичок; використання новітніх педагогічних

методів і технологій, які сприятимуть вивченню необхідних знань відповідно до сучасних потреб професійної діяльності фахівців.

Підґрунтям *особистісно-діяльнісного підходу* є визнання ключового значення діяльності в освітньому процесі та формуванні особистості. Основи цього підходу було закладено в наукових працях Л. Виготського [348], В. Лозової [137], С. Рубінштейна [343], К. Ушинського [293] та ін.

На думку С. Безбородих, цей підхід загалом передбачає створення умов для формування професійно компетентної, морально зрілої, гармонійно розвиненої та соціально активної особистості, що забезпечує її конкурентоспроможність [6].

Деякі науковці стверджують, що у професійній підготовці особистісно-діяльнісний підхід втілює процесуальну та змістову цілісність багатогранної, багаторівневої й багатовимірної структури, орієнтованої на розвиток і саморозвиток особистості здобувача вищої освіти як творця власної діяльності [105; 137]. Н. Коломінський зазначає, що особистісно-діяльнісний підхід сприяє усуненню розбіжностей між теоретичною та практичною підготовками, забезпечуючи їхній гармонійний розвиток у процесі професійного становлення [105].

На думку М. Ковалю, завданням цього підходу є розкрити індивідуальні особливості здобувачів вищої освіти у ролі суб'єктів пізнання та предметної діяльності, що допомагає оновити зміст професійної підготовки згідно із їхніми інтересами і здібностями. Це також допомагає їм сформулювати уявлення про професійну діяльність як особистісно значущу [88, с. 107].

За висновками Н. Верченко, особистісно-діяльнісний підхід із позиції педагога передбачає організацію та керування цілеспрямованою навчальною діяльністю учня в межах його життєвого середовища, враховуючи спрямованість інтересів, життєві плани, ціннісні орієнтації та усвідомлення важливості навчання для розвитку творчого потенціалу особистості [27].

Особистісно-діяльнісний підхід поєднує особистісний і діяльнісний підходи, які умовно можна розділити лише в теоретичному аналізі. На думку В. Ортинського, особистісний підхід передбачає визнання унікальності

особистості, її інтелектуальних і моральних якостей, права на повагу, а також спрямовує освіту на підтримку природного процесу самостійного розвитку здібностей і творчого потенціалу людини, створюючи для цього відповідні умови [173]. Діяльнісний підхід, відповідно, ґрунтується на усвідомленні діяльності як фундаменту, інструменту і ключової умови розвитку людини. У психології він сформувався як спосіб вивчення особистості та закономірностей її взаємодії із зовнішнім середовищем [3].

Зважаючи на це, особистісно-діяльнісний підхід спонукає розглядати професійно-екстремальну компетентність майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби, враховуючи не лише індивідуально-психологічні характеристики суб'єктів освітнього процесу, а й вплив специфіки їхньої діяльності в особливих та екстремальних умовах. З метою реалізації цього підходу буде актуальним використання інтерактивних методів навчання, що сприятиме реалізації особистісного потенціалу кожного здобувача вищої освіти.

Одним із провідних підходів до формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ є *гуманістичний*. Перші ідеї гуманістичного підходу розробили психологи А. Маслоу [340] та К. Роджерс [342].

За оцінкою Т. Конівіцької, цей підхід спрямований на формування освітнього середовища, сприятливого для розвитку особистості, що сприяє формуванню гуманістичних поглядів і орієнтує педагогічний процес на потреби учасників освітнього процесу [110].

У контексті підготовки психологів оперативно-рятувальної служби гуманістичний підхід передбачає, що майбутній фахівець розвивається як цілісна особистість, здатна не лише виконувати професійні завдання в екстремальних умовах, а й зберігати психологічну стійкість, емпатійність, гуманістичні цінності та професійну етику. Тому психолог, перш за все, ставить ідею людини як найвищої цінності та визнає цінність самої особистості [4]. Важливим аспектом виступає також практична реалізація гуманістичного менталітету в психології, що полягає в утвердженні людини як найбільшої соціальної цінності, осмисленні

природи людського існування, відповідності професійної діяльності психолога актуальним вимогам, потребам і можливостям кожної особистості [252].

Таким чином, вважаємо, що гуманістичний підхід відіграє значну роль у професійній діяльності психологів оперативно-рятувальної служби, що допомагає їм усвідомити власні емоційні реакції, розвинути саморегуляцію та стресостійкість, а також навчитися налагоджувати контакти з постраждалими, які перебувають у стані стресу чи шоку.

На наш погляд, методологічною основою дослідження проблематики формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ є особистісно-діяльнісний підхід, який слід застосовувати разом із системним, компетентнісним і гуманістичним підходами. Аналіз ідей і концепцій цих підходів ліг в основу визначення психолого-педагогічних умов і розроблення структурно-функціональної моделі формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ.

Ефективний освітній процес у ЗВО передбачає дотримання системи закономірностей і принципів, які визначають його спрямованість. За В. Ягуповим, закономірності стосуються: управління; стимулювання; єдності педагогічної пізнавальної діяльності; єдності завдань, змісту, організаційних форм, методів і результатів навчання та виховання; динаміки освітнього процесу тощо [321, с. 156–157]. Об'єктивні закономірності освітнього процесу включають: виховний і розвивальний характер навчання (єдність навчальної, виховної та розвивальної функцій); врахування суспільних потреб у навчанні; залежність навчання від вікових та індивідуальних особливостей; цілеспрямовану взаємодію суб'єктів навчання [297].

Отже, важливо не лише глибоко розуміти освітню парадигму та педагогічні закономірності, що формують основу навчання, а й установити комплекс принципів навчання, які застосовуються під час професійної підготовки майбутніх психологів ОРС ЦЗ. На погляд сучасних дослідників, педагогічні принципи є системою, що виступає як окрема підсистема освітньої системи [34, с. 217].

На нашу думку, в дослідженні доцільно використати такі педагогічні принципи:

- загальнодидактичні (систематичності й послідовності, науковості, доступності, наочності, зв'язку теорії з практикою, активності та самостійності, цілісності, нерозривності навчання та виховання та ін.);

- професійної освіти (гуманізації та гуманітаризації, фундаменталізації, професійної спрямованості, випереджувального характеру, технологізації, індивідуалізації та диференціації, інтеграції, неперервності та наступності, інформатизації, самоосвіти, оптимізації, цілісності) [131, с. 315] та вищої освіти (інтеграції з наукою та виробництвом; демократизації, гнучкості та прогностичності, безперервності; варіативності, самоврядування; регіоналізації та децентралізації, національного характеру тощо) [87, с. 259]);

- специфічні (ті, які стосуються особливостей професійної підготовки майбутніх психологів ОРС ЦЗ у ЗВО ДСНС України), серед яких ми визначили такі: принцип професійно-екстремальної спрямованості; принцип єдності екстремального навчання, виховання та розвитку; принцип професійно-екстремального самовдосконалення.

Усе більше дослідників наголошують на розвитку здатності вирішувати складні завдання в непередбачуваних умовах і нестандартних ситуаціях, оскільки професійна діяльність часто пов'язана зі стресовими ситуаціями [176; 285; 160; 86; 177]. Постійне зростання кількості надзвичайних ситуацій вимагає оперативного реагування й ефективного ухвалення рішень у непередбачуваних умовах, навіть за відсутності необхідної інформації та під впливом ризикогенних факторів. За таких умов особливо актуальним є психологічний захист населення, який має на меті послаблення та нейтралізацію негативних психічних станів і реакцій серед людей у ситуаціях загрози чи настання надзвичайних подій [93].

Психологи ОРС ЦЗ відіграють важливу роль у психологічному захисті населення. Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту функціонує в системі Державної служби України з надзвичайних ситуацій, до чіх повноважень

входить у тому числі надання психологічної допомоги постраждалим на місці небезпечної події.

Відповідно до Кодексу цивільного захисту, оперативно-рятувальна служба цивільного захисту – це «спеціальне невійськове об'єднання аварійно-рятувальних та інших формувань, органів управління такими формуваннями системи центрального органу, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту» [93].

Проведений нами аналіз показує, що методологічною основою дослідження професійної підготовки майбутніх психологів ОРС ЦЗ є належним чином визначені підходи та принципи.

1.3. Професійно-екстремальна компетентність у структурі професійної компетентності психологів оперативно-рятувальної служби

Дослідження характерних особливостей професійно-екстремальної компетентності майбутнього психолога ОРС ЦЗ потребує аналізу понять «компетентність», «компетенція» і «професійна компетентність» щодо висвітлення і розуміння змісту, трактування основних засад компетентнісного підходу у вищій освіті. Однак багато досліджень демонструють розбіжності у підходах до інтерпретації та визначення цих понять.

Ми погоджуємося з думкою М. Коваля, що реформування українських ЗВО із специфічними умовами навчання повинно відбуватись у сфері загальноєвропейського розвитку галузі безпеки людини, що особливо важливо для професійної підготовки фахівців ОРС ЦЗ, від яких залежить життєдіяльність усього суспільства [88].

Звернемось спершу до визначення поняття «компетентність», яке вважають похідним словом від «компетентний», що з латинської (*competens (compentis)*) перекладається як здібний, відповідний, а означає «освічений у визначеній галузі» [22]. Феномен «компетентність» досліджували багато вчених, а саме: І. Бех [8], І. Зязюн [71], Н. Нагорна [162], Дж. Равен [327], О. Овчарук [170], О. Пометун [207; 206], С. Сисоєва [253], О. Торічний [288], О. Цільмак [302], В. Ягупов [320]

та ін. Уперше термін «компетентність» ввів американський економіст Р. Бойцїс, прагнучи уточнити відмінність успішності професійної діяльності окремої особистості [207, с. 67].

В «Академічному тлумачному словнику української мови» слово «компетентний» передбачає два значення: 1) який має достатні знання в якій-небудь галузі; який із чим-небудь добре обізнаний; 2) тямущий; який має певні повноваження; повноправний [107]. У «Тлумачному словнику сучасної української мови» поняття «компетентність» трактується як володіння авторитетною, обґрунтованою думкою з певного питання [22].

Ми підтримуємо думку науковців, які стверджують, що поняття «компетенція» і «компетентність» не є тотожними. На думку Н. Нагорної, суперечки щодо невідповідностей цих термінів виникли у зв'язку з неточним перекладом рекомендацій Ради Європи, коли слово «competency» помилково переклали як компетенція [161]. С. Сисоєва диференціює ці поняття таким чином: компетенцією – це визначена в контексті неперервної освіти категорія, що регламентується освітніми стандартами та слугує основою для формулювання вимог до програмних результатів навчання; натомість компетентність – інтегрована особистісна характеристика індивіда, яка формується у процесі навчання та поглиблюється в ході практичної діяльності [253].

У «Longman Dictionary of Contemporary English» термін «компетенція» досить лаконічно трактується як «здатність робити щось добре» [337]. У «Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus» компетентність визначають як уміння робити щось добре [326]. У «Словнику іншомовних слів» компетентність – це «обізнаність, авторитетність», а компетенція – «коло повноважень» [268].

Міжнародна стандартна класифікація освіти (ISCED), розроблена ЮНЕСКО, визначає поняття «компетентність» як здатність мобілізувати і використовувати внутрішні (знання, навички і ставлення) і зовнішні (бібліотеки, бази даних, наукову літературу та ін.) ресурси з метою ефективного розв'язання проблем у реальних життєвих ситуаціях [332].

Відповідно до чинного Закону України «Про освіту», «компетентність – це динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватись, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» [223].

У «Психологічному тлумачному словнику найсучасніших термінів» «компетентність» (від лат. *competens* – відповідний, здатний) визначається як психосоціальна якість, яка означає силу і впевненість, які породжуються із почуття власної корисності й успішності та допомагають людині усвідомити свою спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням [307, с. 203].

В «Енциклопедії освіти» поняття «компетентність» визначається як сукупність питань, у яких людина є добре обізнаною, а знання та навички молода особа здобуває не лише через вивчення окремих предметів чи їх груп, а й завдяки неформальній освіті, впливу оточення тощо [61, с. 408].

У словнику-довіднику з професійної педагогіки поняття «компетентність» визначають як «структуровані спеціальним шляхом (організовані) системи знань, умінь, навичок і ставлень, які набуваються у процесі навчання та дозволяють людині визначати, тобто ідентифікувати та розв’язувати незалежно від контексту (від ситуації) проблеми, що є характерними для певної сфери діяльності» [246, с. 85].

Л. Спенсер та С. Спенсер визначили п’ять основних чинників, які мають значний вплив на формування компетентності: механізми мотивації, що характеризують потенційну діяльність в особливих умовах, психічні властивості, особистісні якості, ціннісні орієнтації, загальнопрофесійні та специфічні знання, розуміння й усвідомлення особливостей спеціальності та її умов діяльності [344].

Ми підтримуємо думку Н. Кудринської, що компетентність виступає як комплексна характеристика особистості, що складається із субкомпетенностей, мета яких – ефективно реалізовувати діяльність, досягати мети, взаємодіяти з навколишнім світом, приймати рішення, а також адаптуватися до змін у світі [122].

Проведений аналіз засвідчив доцільність використання в нашому дослідженні терміна «компетентність» завдяки його багатовимірним характеристикам особистості. Поняття «компетентність» ми трактуємо як цілісну систему знань, умінь, навичок, цінностей, мотивів, які особистість набуває в процесі своєї діяльності, завдяки чому розвивається впродовж усього життя.

Також виділяють стадії розвитку компетентності: неусвідомлена некомпетентність – особистість не знає, що вона не знає; усвідомлена некомпетентність – людина починає розуміти, що їй бракує знань та вмінь, і починає активно шукати інформацію; неусвідомлена компетентність – людина може виконувати завдання, але потребує концентрації та робить це з деякою обережністю; усвідомлена компетентність – навички стають автоматичними, завдання виконуються без потреби в спеціальних інструкціях або контролі [345].

Аналіз різних підходів до трактування поняття «компетентність» свідчить про його тісний зв'язок із професійною діяльністю. Звідси виникає необхідність уточнення поняття «професійна компетентність». Значний внесок у дослідження професійної компетентності зробили такі науковці, як В. Андрущенко [2], І. Болотнікова [15], С. Гончаренко [46], О. Діденко [54], О. Євдоченко [204], М. Козяр [291], І. Коваль [84; 90], М. Коваль [88], С. Москаленко [159], К. Радченко [233], Н. Ничкало [167], Ю. Таймасов [280], Т. Ткаченко [286], С. Цимбал [300] та ін. Єдиного визначення цього терміна немає, оскільки залежно від свого підходу вчені трактують його по-різному. Деякі науковці стверджують, що професійна компетентність пов'язана з професіоналізмом. І. Болотнікова зазначає, що компетентність людини є більш специфічним поняттям порівняно з професіоналізмом. На її думку, компетентність – це індивідуальна характеристика особистості або її діяльності, яка відображає рівень відповідності професійним вимогам [15].

Підтримуємо погляди сучасних науковців, які визначають професійну компетентність фахівців у сфері цивільного захисту як інтегровану властивість особистості, що формується на основі професійних цінностей і внутрішніх потреб. Вона охоплює сукупність знань, умінь, навичок, професійного досвіду, а

також соціально та професійно значущих особистісних якостей, які забезпечують здатність ефективно виконувати функціональні обов'язки й успішно розв'язувати завдання, пов'язані із забезпеченням безпеки життєдіяльності громадян згідно з суспільною місією цієї професії [87, с. 139].

Проблематику професійної компетентності майбутніх психологів та її підвидів досліджували В. Войціх [39], Ю. Вінтюк [30;32], Т. Григоренко [47], Т. Конівіцька [110], В. Мамко [145], Н. Мась [149], І. Михайлюк [155], Н. Нагорна [161], О. Низовець [164], Н. Шель [183; 312], Л. Скірко [266], Н. Чепелєва [305], А. Шапошнікова [308] та ін.

Н. Чепелєва вважає, що професійна компетентність психолога – це складне явище, яке охоплює сукупність діяльнісно-рольових (знання, уміння, навички) і особистісних (професійно значущі якості) характеристик [305; 303].

Ю. Вінтюк трактує професійну компетентність психолога як сукупність внутрішніх ресурсів спеціаліста, що забезпечує виконання посадових обов'язків відповідно до професійних стандартів і кваліфікаційних вимог. Науковець підкреслює, що ця компетентність відображає здатність психолога якісно виконувати професійні завдання, відповідаючи посадовим інструкціям, потребам клієнтів, а також очікуванням інших людей і суспільства в цілому [30].

Досліджуючи професійну компетентність майбутнього психолога, Н. Перегончук вважає, що вона має цілісний характер, є продуктом професійної підготовки і тим самим охоплює різні сфери особистості, а саме: діяльності, соціальну, особистісну та самосвідомість. Ми погоджуємося з думкою вченої, що формування професійної компетентності майбутніх психологів включає підготовку до самостійної професійної діяльності та соціально-психологічну підготовку [183].

Н. Мась визначає професійну компетентність майбутніх військових психологів як інтегративне новоутворення, яке формується в процесі професійного становлення суб'єкта діяльності. Підтримуємо думку дослідниці, що при цьому місією вищої школи є не лише суміщення різних професійних умінь в одному суб'єкті, а й отримання можливості здійснювати власний вибір, а

також стимульоване формування суб'єкта, який буде представляти сфери психологічної діяльності [149, с. 48].

Продуктом професійної підготовки є професійна компетентність, формування якої передбачає оволодіння навичками самостійного виконання професійної діяльності. Аналіз наукової та методичної літератури свідчить про відсутність системного підходу до формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ, що зумовлює потребу її вивчення.

Дослідники виокремлюють такі складові професійної компетентності: соціально-правова, спеціальна, персональна, аутокомпетентність та екстремальна компетентність. Останню розуміють як здібність до діяльності в екстремальних умовах, а саме аваріях, стресових ситуаціях тощо [49, с. 44].

С. Філіппов вважає, що для професійної компетентності в офіцерів-оперативників Державної прикордонної служби України варто виділяти такі компоненти, як комунікативну, спеціальну, екстремально-професійну та аутокомпетентність [295]. І. Болотнікова розрізняє такі типи професійної компетентності: спеціальна, соціальна, особистісна, індивідуальна та екстремальна професійна [15]. Сучасні реалії визначають особливості й акцентують увагу не тільки на процесі формування загальної професійної компетентності майбутніх психологів, але й на розвитку їхньої професійно-екстремальної компетентності. Отже, є потреба з'ясувати її сутність, види й особливості.

У наукових працях професійно-екстремальну компетентність розглядають як складову або підвид професійної компетентності фахівця. Так, це явище досліджувалось у фахівців правоохоронних органів (О. Цільмак [301]), юристів (І. Івашкевич [75], К. Радченко [233]), педагогів (Л. Зеленська [69]), офіцерів-оперативників державної прикордонної служби України (С. Філіппов [295]), майбутніх фахівців медичної сфери (В. Рудий-Трипольський [243]) та ін.

Сучасні дослідники визначають професійно-екстремальну компетентність як здібність до діяльності в екстремальних умовах, а саме аваріях, стресових ситуаціях тощо [49, с. 44]; як здатність діяти в умовах і ситуаціях, які раптово

ускладнилися та виникли [295]. Екстремальну компетентність викладача розглядають як здатність ефективно діяти у проблемних умовах освітнього процесу [69].

Досліджуючи професійну компетентність майбутніх фахівців медичної галузі, В. Рудий-Трипольський виділяє екстремальну компетенцію. На погляд дослідника, вона характеризується стійкістю у критичних ситуаціях професійної діяльності, коли для хворого характерні гострі шоківі стани, кома, порушення психічної діяльності та ін. [243].

І. Болотнікова характеризує екстремальну професійну компетентність як різновид професійної компетентності, що проявляється в готовності діяти в умовах раптових ускладнень. Ця компетентність включає здатність вирішувати проблеми, пов'язані зі зміною професії, перенавчанням, що сприяє зниженню ризику безробіття [15].

Досліджуючи професійну компетентність фахівця юридичної сфери, К. Радченко виділяє такий її компонент, як екстремальна професійна компетентність, та визначає її як здатність діяти в неочікувано складних умовах, наприклад, у разі аварій, порушень технологічних процесів тощо [233].

О. Цільмак розуміє екстремальну компетентність фахівців правоохоронних органів як здатність працівника ефективно та професійно діяти в складних, конфліктних, екстремальних умовах на основі набутих знань, практичних умінь і навичок. Проаналізувавши діяльність працівників кримінальної міліції, вчена підґрунтям екстремальної компетентності вважає психофізіологічні (здатність до тривалого напруження сенсорних систем в умовах моногонії, швидкість реагування на небезпеку, витривалість) й індивідуально-психологічні властивості, професійно значущі якості (наполегливість, схильність до виправданого ризику, сміливість, цілеспрямованість, самовладання, витримка), а також мотивацію [261]. Також О. Цільмак виділяє підвиди екстремальної компетентності, а саме: медичну, тактико-спеціальну, вогневу та психофізичну. Формами прояву екстремальної компетентності дослідниця вважає свідому і несвідому. Свідома екстремальна компетентність полягає в розумінні структури і змісту оперативно-

розшукової діяльності у складних, конфліктних або екстремальних ситуаціях, а несвідома – коли фахівцю не потрібно думати про його дії, а навички вже вбудовані в поведінку [301]. На її думку, екстремальна компетентність базується на мотивації, емоційно-оцінних, когнітивних, вольових і операційних діях, а також на досвіді. Мотивація в цьому контексті полягає у прагненні вижити, перемогти і бути на варті закону. Емоційно-оціночні дії проявляються в особистісному ставленні, перебуванні в емоційному стані «бойової готовності», самооцінці власного ступеня підготовки до дій в екстремальних ситуаціях, а також у задоволенні від виконаної справи. Щодо когнітивних дій, то тут йдеться про наявність знань, практичних умінь і навичок, здатність адекватно оцінювати ситуації та прогнозувати їхній розвиток тощо. Вольові дії полягають у вмінні до самообілізації сил та енергії, здатності до самоконтролю, наявності у фахівця цілеспрямованості, рішучості, виправданої ризикованості, зусиль, настирливості тощо. Характеристикою операційних дій виступає власне реалізація дії, що проявляється в ефективній адекватній поведінці в екстремальних умовах, а саме в здатності братися і вирішувати поставлені завдання. Досвід є однією з основних складових, оскільки тут забезпечується розвиток особистої професійно-психологічної готовності та спроможності до дій в екстремальній ситуації, а також професійна майстерність фахівця.

О. Цільмак також розглядає такі групи вмінь екстремальної компетентності у представників правоохоронних органів: гностичні, дидактичні, виробничо-операційні, ідеологічні та рефлексивні. До гностичних вчена відносить такі поняття, як пізнавальні вміння в галузях психології, права, конфліктології, криміналістики та інші, мета яких – професійне самовдосконалення фахівця, вміння виділяти головне від менш головного, а також систематизувати, узагальнювати та використовувати досвід інших, особливо новаторів. Дидактичні умови полягають в обранні ефективних адекватних форм, методів, засобів і прийомів оперативно-розшукової діяльності в екстремальних умовах. Виробничо-операційні, відповідно, як вважає науковиця, є загальнотрудовими вміннями з інших професій. Щодо ідеологічних, то сюди належать вміння проводити

профілактичну та правоохоронну діяльність; бути прикладом правової культури; не піддаватися кримінальним спокусам тощо. І до рефлексивних відносяться самосвідомість, навички самооцінювання власної діяльності та професійної поведінки [302, с. 314].

Інші науковці також розглядають екстремальну компетентність як здатність діяти в раптово ускладнених умовах, при аваріях, порушенні технологічних процесів тощо; індивідуальна якість особистості, що проявляється в її бажанні та здатності вдало і безпечно виконувати професійні завдання та зберігати свою цілісність в екстремальних умовах і ситуаціях [261].

На основі проведеного аналізу інформації можна виділити такі загальні базові характеристики професійно-екстремальної компетентності: «здатність діяти», «якість особистості», «готовність (підготовленість) до роботи». Отже, професійно-екстремальна компетентність здебільшого стосується практичних умінь і навичок, які забезпечують ефективну діяльність у складних, непередбачуваних умовах, а також адаптивність і здатність ухвалювати обґрунтовані рішення в екстремальних ситуаціях.

На сьогодні в психолого-педагогічній науці бракує фундаментальних досліджень, які окреслювали б єдині теоретико-методичні підходи до формування професійної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. Спостерігається значний плюралізм поглядів щодо аналізу цієї категорії, проте відсутні ґрунтовні дослідження, присвячені формуванню професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. Отже, важливо виокремити складові професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ, щоб забезпечити системний підхід до їхньої підготовки, сприяти розвитку необхідних навичок для ефективного виконання професійні завдань в особливих та екстремальних умовах. З цією метою ми проаналізували психолого-педагогічну літературу щодо визначення структурних компонентів професійної компетентності фахівця.

С. Цимбал розглядає поняття «професійна компетентність» у контексті трьох її складових: мотиваційно-ціннісний, предметно-практичний та

саморегулятивно-вольовий, що виступають у той же час характеристиками особистості фахівця [300, с. 8]. За В. Синишиною, структура професійної компетентності майбутніх практичних психологів складається з мотиваційного, когнітивного, діяльнісного й особистісного компонентів [252, с. 188]. Н. Мась, аналізуючи професійну компетентність майбутніх військових психологів, виокремлює такі її складові: мотиваційний, когнітивний, етично-професійний та особистісно-регуляційний компоненти [149, с. 75]. На думку Т. Григоренко, професійну компетентність майбутнього психолога (спеціального, клінічного) визначають такі компоненти, як мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний [47, с. 69]. Д. Супрун, досліджуючи професійну компетентність психологів у сфері спеціальної освіти, виокремлює такі її складові: професійно-мотиваційний, когнітивно-компетентнісний, операційно-діяльнісний та результативно-рефлексивний компоненти [277].

А. Корольов, досліджуючи ризикологічну компетентність майбутніх офіцерів Національної гвардії України вважає, що та складається з особистісно-вольового, когнітивно-діяльнісного та рефлексивно-поведінкового компонентів, що дає можливість виконувати професійні завдання, зосереджені на виявленні, аналізі та мінімізації ризиків в умовах ризикогенних професійних ситуацій [111].

М. Демент, І. Костикова та Д. Тарадуда у структурі професійної компетентності офіцерів ДСНС України виділяють такі компоненти: мотиваційно-особистісний, професійно-діяльнісний, інформаційно-пізнавальний та оцінювально-рефлексивний [51]. Дослідники вважають, що рівень підготовленості до професійної діяльності, особливо в екстремальних умовах, значно залежить від стійкості внутрішньої мотивації та рівня сформованості професійно важливих якостей фахівця.

Ю. Таймасов виокремив такі складові професійної компетентності фахівця пожежно-рятувальної служби: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-операційний та рефлексійно-оцінний компоненти [280].

Аналіз наукової літератури, теоретико-методологічних підходів, а також поглядів науковців і практиків щодо професійної діяльності майбутніх психологів

оперативно-рятувальної служби дозволяє виділити спільні риси: практико-орієнтований характер компетентності в поєднанні зі знаннєвим аспектом, урахування специфіки діяльності в особливих та екстремальних умовах.

На нашу думку, професійно-екстремальну компетентність психологів ОРС ЦЗ найбільше розкривають такі компоненти: мотиваційно-вольовий, особистісно-рефлексивний і екстремально-знаннєвий, що представлено на рис. 1.1 [263]. Отже, навчати майбутніх психологів треба з урахуванням запропонованих нами компонентів. Розглянемо детально кожний із них.

Рисунок 1.1 – Структура професійно-екстремальної компетентності психологів оперативно-рятувальної служби

Мотиваційно-вольовий компонент професійно-екстремальної компетентності відображає сукупність мотивів до успіху в професійній діяльності майбутнього психолога оперативно-рятувальної служби й адаптивності до нових непередбачуваних ситуацій, здатність до вольових напружень і розуміння власного психоемоційного стану, інтерес до роботи екстремального психолога, а також уміння мобілізувати особистісні ресурси для прийняття рішень і виконання професійних завдань в умовах підвищеного ризику. Цей компонент характеризується також наявністю мотивів професійного самовдосконалення, прагненням досягати високих результатів, здатністю до самоконтролю, впевненістю у своїх діях і рішучістю.

Варто зазначити, що професійна діяльність майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби починається з мотиву, зокрема з професійного

відбору до навчання за державною формою навчання у ЗВО зі специфічним навчанням. Тобто ще задовго до початку вступної кампанії абітурієнти звертаються до локальних структурних підрозділів ДСНС України та проходять процедуру для прийняття на навчання, яка складається з професійно-психологічного та соціально-правового відборів, оцінки рівня фізичної підготовки кандидата та стану здоров'я відповідно до результатів медичного огляду.

На погляд Г. Дьяконова, саме за допомогою мотиваційних особливостей майбутні психологи можуть регулювати свою навчально-професійну поведінку, щоб пропрацьовувати «небажані» й активізувати позитивні мотиви, а саме мотиви професійної самоактуалізації та самореалізації [59, с. 42].

У контексті умов ризикованих ситуацій А. Корольов виділив три групи мотивів: соціальні, мотиви професійної діяльності в умовах невизначеності та ризиків і особистісні. На думку науковця, мотиви професійної діяльності фахівця Національної гвардії України в умовах невизначеності та ризиків стосуються врахування потенційних та реальних ризиків при виконанні службових завдань, а також надання домедичної допомоги [111].

Вольова складова цього компонента спостерігається у вмінні та готовності виконувати необхідні вольові дії відповідно до екстремальної ситуації та її непередбачуваних умов. Важливу роль тут відіграє здатність справлятися з непередбачуваними труднощами, які можуть виникнути на шляху до досягнення поставленої мети; критично оцінювати отриману інформацію, самостійність та ініціативність.

Отже, мотиваційно-вольовий компонент професійно-екстремальної компетентності майбутнього психолога оперативно-рятувальної служби передбачає здатність зберігати стійкість у складних умовах діяльності, приймати обґрунтовані рішення, а також підтримувати високу мотивацію до реалізації професійних обов'язків і досягнення у цьому успіху.

Особистісно-рефлексивний компонент професійно-екстремальної компетентності передбачає розвиток саморегуляції, наявність розвинених професійно важливих якостей особистості, розвинену здатність до рефлексії

власної діяльності [193]. У цьому компоненті важливе місце займає усвідомлення своїх ціннісних орієнтацій та уявлень про природу людини, що сприяє формуванню гуманістичних цінностей майбутнього фахівця, що стають одними із основних орієнтирів професійної діяльності. Підтримуємо погляди Ю. Карпюк, що ієрархія цінностей впливає на поведінку психолога у суспільстві, а також у професійній діяльності та забезпечує її безперервний розвиток [81]. В. Гриньова вважає, що справжній фахівець пов'язує своє життя з професією, керуючись професійними цінностями, які слугують надійними орієнтирами [48].

Проаналізувавши доступну нам психолого-педагогічну літературу та врахувавши власний досвід і спостереження, ми виділяємо такі ціннісні орієнтації професійної діяльності психолога оперативно-рятувальної служби:

- професійні ціннісні орієнтації (спрямованість на допомогу людям у кризових ситуаціях, відповідальність за психологічну підтримку постраждалих, самоактуалізація);
- цінності здоров'я та життя людини;
- гуманістичні цінності.

Варто зазначити, що особистісно-рефлексивний компонент характеризується наявністю деяких специфічних якостей особистості, які впливають на успішне виконання професійно-екстремальних завдань. Наприклад, сюди належать гнучкість, сенситивність, креативність, самоповага, контактність, що сприяють ефективному прийняттю рішень в екстремальних умовах. Сукупність цих характеристик створює основу для формування професійно-екстремальної компетентності, яка дозволяє фахівцю ефективно діяти навіть у найскладніших ситуаціях.

Н. Чепелева та Н. Пов'якель до професіограми практичного психолога віднесли такі важливі якості, як здатність до рефлексії, спрямованість на досягнення розуміння, спостережливість, гнучкість, професійний інтелект, здатність до саморегуляції та емоційна стабільність [306].

Погоджуємось із Ю. Середою, яка зазначає, що екстремальні умови професійної діяльності психологів ДСНС висувають підвищені вимоги до їхньої

професійної компетентності. Важливими рисами дослідниці визначає здатність оперативно приймати рішення, знаходити альтернативні шляхи в умовах непередбачуваних обставин, вміння досягати поставлених цілей у складних ситуаціях та формувати образ надійної людини, яка викликає довіру в постраждалих [248].

Р. Сірко створила акмеограму психолога оперативно-рятувальної служби, у якій виокремила три групи професійно значущих рис: когнітивні, характерологічні та мотиваційні. Окрім цього, вчена виділила небажані індивідуальні якості психолога ДСНС України, до яких віднесла: мотивацію уникнення невдач, зовнішню непроцесуальну мотивацію, низьку здатність до самоактуалізації, інтернальність, занадто високу або недостатню комунікативність, емоційну нестабільність [259].

Одним із ключових елементів особистісно-рефлексивного компонента є наявність пізнавального інтересу, тобто прагнення здобувати нові знання; розвитку професійної майстерності, саморозвитку та самовдосконалення, а також урахування специфіки діяльності в особливих і екстремальних умовах та адекватної оцінки й реакції на всі можливі наслідки. Також важливою складовою цього компонента є рефлексія, яка сприяє осмисленню проблем і перешкод, які спонтанно виникають під час виконання професійно-екстремальних завдань, що сприяє пошуку оптимальних способів їхнього вирішення.

Отже, особистісно-рефлексивний компонент професійно-екстремальної компетентності майбутнього психолога ОРС ЦЗ характеризується сукупністю сформованих ціннісних орієнтацій, особистісних якостей, осмислення інформації, дій та вчинків та наявності пізнавального інтересу до виконання професійно-екстремальних завдань, що можна вважати запорукою ефективної майбутньої професійної діяльності та пошуків креативних способів прийняття рішень.

Ще одним компонентом професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ ми визначили *екстремально-знаннявий*, який відображає рівень психологічних знань, зокрема з екстремальної психології, а також наявність у здобувачів вищої освіти необхідних практичних умінь і

навичок, зокрема здатність адекватно оцінювати ситуацію й уміння прогнозувати результат на основі швидких та правильних дій в екстремальних ситуаціях [193]. Відповідно, на нашу думку, система знань професійно-екстремальної сфери складається із загальних та психолого-педагогічних знань.

Загальні знання формують основу, необхідну для розуміння основних принципів і підходів до професійної діяльності в екстремальних умовах. До цих знань ми відносимо знання в галузі безпеки людини, базових засад філософського світогляду, в сфері нормативно-правового забезпечення, соціології та природничих наук тощо. Психолого-педагогічні знання спрямовані на формування професійно-екстремальної компетентності у сфері роботи з людьми в умовах підвищеного ризику, стресу та небезпеки. Сюди належать, на наш погляд, розуміння психології поведінки людини в екстремальних умовах, методи передачі знань і навичок у стресових ситуаціях, формування стресостійкості та саморегуляції, застосування психологічних технік для надання психологічної допомоги постраждалим; розуміння специфіки роботи з дітьми, літніми людьми й особами з інвалідністю. Таким чином, загальні знання формують фундаментальну базу для розуміння професійно-екстремальної діяльності, а психолого-педагогічні знання забезпечують практичні навички та вміння працювати з людьми, ефективно реагуючи на виклики стресових і кризових ситуацій.

Спираючись на дослідження науковців [259; 301], варто виокремити в контексті екстремально-знаннєвого компонента професійно-екстремальної компетентності ОРС ЦЗ гностичні, практичні та психологічні вміння. Сформованість системи гностичних умінь передбачає:

- систематизацію та узагальнення інформації;
- вміння швидко аналізувати ситуацію в екстремальних умовах, виділяти ключові фактори впливу та прогнозувати можливі наслідки;
- здатність застосовувати наукові знання у реальних умовах роботи з постраждалими.

До практичних умінь ми відносимо:

- оволодіння методами надання екстреної психологічної допомоги постраждалим;
- наявність навичок кризового консультування та стабілізації емоційного стану потерпілих.

Психологічні вміння, відповідно, передбачають:

- розвинену емоційну стійкість і самоконтроль у кризових ситуаціях.
- уміння працювати в умовах невизначеності та високої емоційної напруги.

Таким чином, гностичні, практичні та психологічні вміння формують основу професійно-екстремальної компетентності, забезпечуючи ефективність діяльності майбутніх психологів ОРС ЦЗ в особливих та екстремальних умовах.

Отже, у нашому дослідженні екстремально-знаннєвий компонент професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ складається із системи знань (загальних і спеціальних) та вмінь (гностичних, практичних і психологічних), які ми виділяємо як знання з профільних дисциплін та уміння та навички професійно-екстремальної діяльності, відповідний рівень яких сприятиме покращенню врахування принципів екстремальної та кризової психології під час виконання професійних завдань у непередбачуваних ситуаціях

Отже, проаналізувавши психолого-педагогічну літературу щодо визначень понять «компетентність», «компетенція», «професійна компетентність», «професійна компетентність майбутніх психологів», «професійно-екстремальна компетентність», дослідження професійної діяльності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби, ми визначили, що професійно-екстремальна компетентність – це складна інтегрована система професійно-екстремальних знань, діяльнісно-рольових вмінь та навичок, особистісних характеристик, які забезпечують здатність і готовність ефективно виконувати професійні завдання в особливих та екстремальних умовах [193]. Тому, на нашу думку, професійно-екстремальна компетентність майбутніх психологів ОРС ЦЗ є невід’ємною частиною його професійної компетентності, а належний рівень її сформованості

виступає важливою передумовою ефективної діяльності в особливих та екстремальних умовах.

Варто підкреслити, що структурні компоненти професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ перебувають у взаємозв'язку та взаємодії між собою як єдина цілісна система. У нашому дослідженні розкрито їх сутнісні характеристики. Саме комплексний підхід і логічність зв'язків між складовими професійно-екстремальної компетентності в екстремальних умовах забезпечують досягнення успіху у вирішенні професійних завдань.

1.4. Специфіка професійної діяльності психолога оперативно-рятувальної служби в особливих та екстремальних умовах

Феномен діяльності є способом самореалізації людини, що сприяє її розвитку та самоствердженню. Серед вчених, які вивчали основи проблематики діяльності у різних сферах, слід відзначити Л. Виготського [348], Г. Костюка [113], С. Максименка [142], С. Мула [160], В. Рибалку [238], С. Рубінштейна [343] та ін.

У педагогіці та психології є різні визначення поняття «діяльність». Низка науковців трактують діяльність як процес реалізації активності людини, метою якого є досягнення свідомо поставленої цілі [121, с. 3]. Для інших дослідників діяльність виступає специфічною людською формою активного ставлення до світу, спосіб буття людини [314, с. 67]; матеріально-практичний і духовний вплив суб'єкта на об'єкт та їх взаємодія [343].

Проблематика діяльності в різних сферах є об'єктом пильної уваги у наукових працях [11; 51; 65; 71; 86; 92; 94; 95; 264; 112; 106; 120; 255; 324; 75; 95; 109; 160; 176; 229; 230; 255; 256; 271]. Так, психологи визначають діяльність як процес, у якому суб'єкт має активний вплив на об'єкт взаємодії з метою задоволення певних потреб [237]. У педагогіці та психології є різні визначення поняття «діяльність». Низка науковців трактують діяльність як процес реалізації активності людини, метою якого є досягнення свідомо поставленої цілі [121, с. 3]. У «Сучасному тлумачному психологічному словнику» діяльність – це «динамічна

система взаємодій суб'єкта зі світом, у процесі яких відбувається виникнення і втілення в об'єкті психічного образу і реалізація опосередкованих ним відносин суб'єкта в предметній дійсності [307].

В «Українському педагогічному словнику» визначено поняття «діяльність» як «спосіб буття людини у світі, здатність її вносити в дійсність зміни» [45]. У проаналізованій літературі розглядаються різні складові феномена діяльності, зокрема наявні дослідження, присвячені засобам здійснення діяльності та їхньому впливу на надійність виконання роботи [141].

Серед провідних аспектів діяльності науковці виділяють мотиваційну сферу, коли поведінка особистості пов'язана зі виникненням конфліктів між особистісними і суспільно-значущими мотивами [113]. Багато українських дослідників вивчали саме проблематику мотивації діяльності [141; 126; 323; 74; 230].

З огляду на специфіку діяльності, що пов'язана з високим рівнем відповідальності та ризику, особливу увагу дослідники приділяють професіям, які функціонують в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема діяльності ДСНС України.

До основних завдань ДСНС України належить реалізація державної політики у сфері цивільного захисту, захисту населення та територій від НС, запобігання їх виникненню та ліквідація наслідків. Також служба відповідає за здійснення заходів радіаційного та хімічного захисту населення, організацію гасіння пожеж, порятунк людей і надання допомоги під час ліквідації наслідків аварій. Важливим напрямом діяльності є заходи з професійної підготовки особового складу органів і підрозділів цивільного захисту, а також забезпечення психологічного захисту населення в умовах загрози чи виникнення надзвичайних ситуацій [213]. У межах структури ДСНС функціонує психологічна служба, яка представлена системою відділів, секторів і посад, об'єднаних єдиною метою та укомплектованих фахівцями у галузі практичної психології [180].

Професійна діяльність психологів ОРС ЦЗ забезпечується законодавчою базою, а саме в основному Кодексом цивільного захисту, Положенням про

Державну службу України з надзвичайних ситуацій, наказом МВС України «Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій» та іншими нормативно-правовими актами [93; 213; 220].

В особливих та екстремальних умовах здійснюється професійна діяльність представників ряду спеціальностей, які привертають підвищену увагу науковців, а саме: особового складу правоохоронних органів [200; 130; 285; 64; 182; 127; 245], рятувальників [94; 11; 60; 125; 120; 271; 209; 95; 29; 100; 97; 86; 88; 89; 324; 23; 298; 58; 240; 318; 317; 65; 295; 288; 159; 20; 259; 349], офіцерів Збройних сил України [80; 149; 176; 182], Національної гвардії України [78; 111], Державної прикордонної служби України [14; 54; 159; 160; 346].

Для формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ необхідно ґрунтовно дослідити теоретичні основи їхньої діяльності в умовах підвищеної складності та небезпеки. Особливу увагу слід приділити таким поняттям: «екстремальність», «діяльність в особливих та екстремальних умовах», «професійно-екстремальна діяльність», «готовність до діяльності», «особливі й екстремальні умови діяльності», які є ключовими для розуміння психологічних механізмів функціонування в кризових ситуаціях.

Термін «екстремальність» (лат. *extremum*), який означає край, кінець, запозичений психологами з природничої парадигми [101, с. 86]. Також науковці розглядають екстремальність або ж екстремум-стан як особливий стан людської психіки, який викликаний незвичними чи екстраординарними (особливими) умовами, які спричиняють підвищену тривожність, а також сильну емоційну напруженість. Екстремальні умови виникають не тільки через максимізацію (перевантаження), але й мінімізацію (дефіцит інформації, комунікації, рухів) актуальних чинників [169, с. 79].

У словнику-довіднику «Психологія діяльності в особливих умовах» термін «діяльність в екстремальних умовах» висвітлено як «специфічний вид професійної діяльності фахівців в умовах безпосередньої загрози для життя та здоров'я, коли виникає небезпека поранення або травмування; в умовах

застосування зброї на ураження; роботи із тілами загиблих та залишками тіл; перебування в заручниках чи полоні; в умовах фізичного, психологічного та сексуального насильства тощо» [229, с. 35].

О. Охременко визначає діяльність в особливих умовах як таку, що супроводжується впливом стресових чинників високої інтенсивності, за яких відбувається зіткнення особистості зі стресогенними стимулами та формуються відповідні фізіологічні, суб'єктивні й поведінкові реакції. Погоджуємося з позицією дослідниці, що ключовим критерієм, за яким діяльність відносять до такої, що здійснюється в особливих умовах, є ушкоджувальний вплив стресорів [177].

У ряді наукових праць (С. Миронець [154], О. Тімченко [60; 154; 285], О. Сафін [245], В. Лефтеров [210], О. Охременко [177]) діяльність в особливих умовах розглядається як така, що характеризується низкою специфічних ознак ситуації: рівнем інтенсивності та тривалості впливу, а також ступенем готовності окремих осіб до функціонування в подібних умовах. Ця готовність зумовлюється особистісно-типологічними характеристиками, професійною підготовкою, психологічною стійкістю, розвитком вольових якостей, фізичними даними, організованістю та здатністю до злагодженої взаємодії.

М. Козяр та І. Коваль визначають професійно-екстремальну діяльність як «специфічний вид суспільно корисної, але небезпечної для здоров'я і життєдіяльності, яку виконують у надзвичайних ситуаціях спеціально підготовлені фахівці» [96]. Серед основних характеристик діяльності в екстремальних умовах можна виділити наявність загроз для життя і здоров'я людей. Екстремальні умови професійної діяльності впливають на внутрішню боротьбу мотивів людини, спричиняючи психічну напругу під час вибору між мотивами відповідальності, обов'язку, порядності, моралі та гуманізму. Також професійну діяльність в екстремальних умовах характеризують відсутність достовірної інформації про надзвичайну ситуацію, висока емоційна напруженість, стрімкий темп роботи, необхідність приймати швидкі виважені рішення, обмежений час на прийняття цих рішень, значне психічне, психофізіологічне і

фізичне навантаження, нестандартність дій, раптовість, висока ціна помилки, ризик, негативні фактори, які травмують психіку тощо.

У межах дослідження професійної діяльності розглядається поняття «готовність до діяльності». Так, С. Мул виокремлює основні складові психологічної готовності офіцерів-прикордонників до професійної діяльності, серед яких – мотиваційний, орієнтаційний, вольовий та оцінний компоненти. Показниками цих компонентів є комунікативні й організаторські здібності, стилі керівництва і професійного спілкування, а також ситуативно-особистісна орієнтація [160].

На думку І. Ковалю, професійна готовність майбутніх рятувальників до діяльності в особливих умовах є інтегративною характеристикою особистості, що включає усвідомлене ставлення до обраної професії, ціннісні орієнтації, соціально та професійно значущі якості. Вона сприяє самореалізації в професійній сфері, полегшує адаптацію й ефективне виконання службових завдань в умовах надзвичайних ситуацій [86, с. 40].

А. Литвин і М. Козяр визначають професійну готовність фахівців цивільного захисту як: 1) багатокомпонентне особистісне утворення, в основі якого лежать позитивне ставлення, мотивація та розуміння сутності праці рятувальника, доповнені необхідними знаннями, навичками, вміннями, а також сформованими соціальними і професійно важливими якостями; 2) психофізіологічний стан, зумовлений всебічною теоретичною та практичною підготовкою, що забезпечує готовність до ефективної діяльності як індивідуально, так і в команді в умовах ризику й екстремальних впливів [136].

Аналіз літературних джерел засвідчив, що стійкість до екстремальних умов залежить від тривалості, характеру й інтенсивності впливу екстремального чинника, специфіки діяльності, набутих знань і досвіду, а також індивідуально-психологічних особливостей особистості, таких як нервово-психічна стійкість і характерологічні акцентуації, які в окремих випадках можуть призводити до дезадаптивної поведінки або негативного ставлення до професійної діяльності [264; 259].

В. Осьодло, визначаючи психологічні засади професійного становлення суб'єкта в межах військово-професійної діяльності, виявив вплив на цю діяльність суб'єктної активності особистості, структура якої складається з регулятивного, діяльнісного та рефлексивного компонентів. Учений розробив структурно-функціональну модель професійної діяльності офіцера, яка визначається суб'єктами, цілями, завданнями, етапами, методами, критеріями й показниками [176].

Значний внесок у розроблення проблематики екстремальної діяльності належить М. Козяру. Він виділяє такі ключові компоненти екстремальної діяльності: інтенційний (потребнісно-мотиваційний), операційний, активаційно-регуляторний, базовий, організаційно-управлінський, виховний і комунікативний. Останній є постійною складовою діяльності працівників ДСНС та присутній в усіх видах роботи працівників ОРС ЦЗ [94]. В діяльності представників ОРС ЦЗ вчений виокремлює змістові, інформаційні, організаційні й оперативно-дійові елементи. До змістових належать тип діяльності, характер загроз, цілі, завдання, ризики, відповідальність та здатність до самостійного прийняття рішень. Інформаційні елементи – це як надмірний обсяг інформації, так і її дефіцит. Організаційні включають рівень організованості, компетентність і авторитет керівництва. Операційні охоплюють труднощі орієнтації в ситуації, дефіцит часу, емоційне напруження, особливості психічного реагування, перевантаження або недовантаження функцій, залежність ефективності роботи від властивостей нервової системи, необхідність волі, вплив попереднього досвіду й нестабільність психічного стану під час і після дії стресорів [94]. Таким чином, екстремальна діяльність пов'язана з НС різного походження та характеру, бойовими діями, масовими заворушеннями і супроводжується як надмірним, так і недостатнім навантаженням на психічні процеси особистості.

Зазначимо, що у психологічній та педагогічній науці прийнято розрізняти особливі й екстремальні умови діяльності. Під екстремальними умовами розуміють критичні, граничні ситуації, що вимагають мобілізації резервів організму. Особливі ж умови передбачають періодичну дію таких факторів.

Екстремальні умови вважаються крайнім проявом особливих умов, коли негативні впливи діють постійно [265]. Відповідно до нормативних документів, а саме наказу МВС України від «Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій» екстремальні умови визначено як «виняткові, особливі, надзвичайні обставини, що загрожують життю і здоров'ю людей, мають вплив стрес-факторів, сприймаються й оцінюються як небезпечні, складні, безвихідні ситуації, унаслідок чого підвищують тривожність, емоційну напруженість, створюють психотравмуючий вплив на психіку людини» [220].

У словнику-довіднику «Психологія діяльності в особливих умовах» наявне таке визначення поняття «особливі умови діяльності»: «ті, що висувають підвищені вимоги до людини, яка її здійснює» [229, с. 57]. Серед таких умов виділяють: підвищену відповідальність за прийняті рішення, роботу з небезпекою для життя, монотонність, обробка великого обсягу інформації, пришвидшений темп діяльності, дефіцит часу на виконання завдань, ускладнення факторів середовища та ін. Відповідно екстремальні умови виступають крайньою формою особливих умов, що характеризуються постійною дією стресогенних факторів і високим рівнем загрози для життя та здоров'я людини. До об'єктивно екстремальних умов відносять реальні загрози, які становлять небезпеку для життя та здоров'я особистості [192]. Тому ми дотримуємося думки, що особливі й екстремальні умови є різними поняттями, які, хоча й можуть перетинатися, проте мають відмінні характеристики та впливи на професійну діяльність, зокрема в контексті підготовки психологів. Особливі умови, зазвичай, стосуються специфічних ситуацій, що вимагають від фахівця адаптації до нестандартних обставин; екстремальні умови, натомість, характеризуються високим рівнем стресу, небезпеки і терміновості, що часто супроводжуються загрозою для фізичного або психічного здоров'я.

Особливості професійної діяльності психологів досліджували А. Борисюк [19], В. Босько [20], Ю. Карпюк [81], А. Мась [149], Т. Павленко [178],

Н. Пов'якель [201], Ю. Серeda [248], Р. Сірко [256], Н. Чепелєва [304], А. Швалб [310], Н. Шевченко [311] та ін.

Н. Шевченко акцентує увагу на комплексному розумінні професійної діяльності практичного психолога, підкреслюючи важливість психологічної практики як форми професійної допомоги. Вона відбувається через безпосереднє застосування психологічних знань у межах конкретної сфери діяльності, орієнтованої на вирішення завдань психологічного змісту [311, с. 35].

На думку Т. Павленко, в основі професійної діяльності практичних психологів є психодіагностика, психологічне консультування, розвиваюча психологічна робота, психологічне просвітництво, психологічна профілактика, психокорекція та психотерапія [178, с. 31].

Сьогодні також досліджують професійну діяльність психологів, які залучаються до виконання завдань в екстремальних ситуаціях (В. Босько [20], Н. Мась [149], Н. Оніщенко [172], Ю. Серeda [248], Р. Сірко [256], В. Ташматов [282], А. Швалб [310] та ін.).

Науковці встановили, що така діяльність супроводжується інтенсивним психічним і фізичним навантаженням, що зумовлює підвищені вимоги як до професійної компетентності та її видів, так і до особистісних та професійних якостей фахівців. Слід зазначити, що професійна діяльність психологів, які виконують свою роботу в закладах освіти, приватних кабінетах, психологічних центрах тощо, значно відрізняється від тієї, яку проводять екстремальні психологи. Так, вчені зазначають, що діяльність таких психологів складається з двох періодів: повсякденна діяльність та власне діяльність в екстремальних ситуаціях. Ми підтримуємо думку науковців, що кожен із цих періодів має власні стресогенні фактори, які потребують якісної професійної підготовки. Вона дозволить фахівцеві ефективно справлятися з цими чинниками під час виконання професійних обов'язків. Так, для періоду повсякденної діяльності характерними є монотонія, депривація, невисокий рівень грошового забезпечення, суворі дисципліна, емоційне вигорання, великий обсяг роботи тощо. Під час екстремальної діяльності до стрес-чинників відносять загибель людей, роботу з

їхніми родичами, непередбачуваність подій, емоційне вигорання, спілкування з журналістами, дефіцит часу для прийняття рішень, неможливість повноцінного відпочинку й усамітнення, постійне нервово-психічне напруження, ненормований робочий день, страх за власне життя або ж можливість отримання травми [259; 265].

Н. Мась визначила такі характеристики професійної діяльності військових психологів: відповідність сучасним науковим і практичним принципам; дотримання етичних норм; обмежені можливості для професійного спілкування та самовдосконалення молодих фахівців через віддаленість; необхідність виконання додаткових службових обов'язків поряд з основною професійною діяльністю; висока функціональна різноманітність і складність завдань; залежність результатів роботи від скоординованості дій психологів та інших учасників військової діяльності; відсутність чітко визначених критеріїв оцінки ефективності професійної діяльності [149, с. 34].

Н. Оніщенко досліджувала специфіку діяльності психолога в системі Державної служби України з надзвичайних ситуацій, зосереджуючи увагу на організаційних аспектах діяльності в умовах екстремальних ситуацій, її нормативно-правовому забезпеченні, а також методичних засадах надання екстреної психологічної допомоги населенню [172]. Серед важливих аспектів надання екстреної психологічної допомоги виділяють основні групи постраждалих, які потребують уваги екстремальних психологів: врятовані особи; рідні тих, хто загинув через надзвичайну ситуацію; очевидці трагічних подій; фахівці служб швидкого реагування [56, с. 198].

Робота психолога ОРС ЦЗ характеризується високою динамічністю та непередбачуваністю. Фахівець зіштовхується з різноманітними надзвичайними ситуаціями, такими як природні катаклізми, техногенні катастрофи, бойові дії чи масові евакуації. Кожна з цих ситуацій має унікальні особливості, які вимагають швидкої адаптації до обставин. Підтримуємо думку В. Ташматова про те, що психологу необхідно заздалегідь аналізувати можливі сценарії розвитку подій під

час виконання службових завдань у зоні надзвичайної ситуації та бути підготовленим до них [282].

На основі аналізу наукової літератури було визначено ключові особливості роботи психологів оперативно-рятувальної служби в екстремальних умовах, а саме: ризик для здоров'я та життя, вплив стресових факторів, непередбачуваність подій, тривале психоемоційне навантаження, необхідність наявності професійно важливих якостей, додаткові службові обов'язки (чергування, додаткові заняття та тренінги). Цю специфіку підсилюють складність і багатогранність роботи психологів ДСНС України та важливість якісної професійної підготовки для ефективної діяльності в екстремальних умовах [192].

У наступному розділі ми розглянемо розроблену структурно-функціональну модель, психолого-педагогічні умови та методика формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ.

Висновки до першого розділу

Аналіз психолого-педагогічної літератури, нормативно-правової бази та сучасного рівня підготовки майбутніх психологів у закладах вищої освіти свідчить про те, що як науковці, так і практики акцентують увагу на необхідності її істотного розширення та удосконалення. Зокрема, набуває дедалі більшої актуальності питання формування та розвитку професійно-екстремальної компетентності в професійній підготовці майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби у закладах вищої освіти ДСНС України, адже ключовою обставиною в умовах воєнного стану є забезпечення їхньої здатності ефективно діяти в екстремальних ситуаціях, надавати екстрену психологічну допомогу постраждалому населенню в непередбачуваній обстановці, зокрема, під час обстрілів і бойових дій.

Аналіз надбань теорії та методики професійної освіти, особистий досвід педагогічної діяльності дозволили виокремити сучасні філософсько-методологічні теорії (праксеологія, а також онтологія, епістемологія та аксіологія освіти і педагогіки як складові філософії освіти) та провідні загальнонаукові

методологічні підходи (системний, особистісно-діяльнісний, компетентнісний і гуманістичний) до підготовки майбутніх психологів і формування в них професійно-екстремальної компетентності. Використання провідних положень цих підходів у комплексі стало теоретичною базою для обґрунтування психолого-педагогічних умов та розробки структурно-функціональної моделі формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. Зміст зазначених методологічних підходів уточнюється через систему специфічних принципів формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів, зокрема: принцип професійно-екстремальної спрямованості; принцип єдності екстремального навчання, виховання та розвитку; принцип професійно-екстремального самовдосконалення.

Теоретичне вивчення основних понять дослідження дало змогу уточнити їх зміст у контексті формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. Проаналізувавши психолого-педагогічну сутність термінів «компетентність», «професійна компетентність», «професійна підготовка», «професійна діяльність», було сформульоване авторське визначення поняття «професійно-екстремальна компетентність» – це складна інтегрована система професійно-екстремальних знань, діяльнісно-рольових вмінь та навичок, особистісних характеристик, які забезпечують здатність і готовність ефективно виконувати професійні завдання в особливих та екстремальних умовах. До структури професійно-екстремальної компетентності було віднесено компоненти, які пов'язані між собою: мотиваційно-вольовий, особистісно-рефлексивний, екстремально-знаннявий.

Специфікою професійної діяльності психолога ОРС ЦЗ в особливих та екстремальних умовах є: спроможність швидкого реагування на непередбачувані ситуації; здатність ефективно управляти стресом; уміння забезпечувати психологічний захист населення в умовах загрози для життя і здоров'я; адаптивність до динамічних і складних обставин, що вимагають високого рівня професійно-екстремальної компетентності.

Основні матеріали першого розділу висвітлено в публікаціях [42; 184; 185; 186; 187; 188; 189; 192; 196; 197; 263; 261; 262].

РОЗДІЛ 2.

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ

2.1. Модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби

Нині професійно-екстремальна компетентність у ЗВО із специфічними умовами навчання є важливою складовою професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби та має відповідати сучасним реаліям і вимогам стандарту вищої освіти зі спеціальності «Психологія». Сучасні виклики, пов'язані з воєнним станом в Україні, актуалізують дослідження нових інноваційних методів і технологій формування професійно-екстремальної компетентності. Ефективним способом організації професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби є педагогічне моделювання, оскільки завдяки йому можна поетапно змодельовати систему професійної підготовки [252, с. 287].

У педагогічній науці процес моделювання розглядається у працях В. Бикова [10], Ю. Вінтюка [33], С. Вітвицької [157], С. Гончаренка [44], Р. Гуревича [50], І. Зязюна [70], О. Іващенко [76], І. Ковалю [86], М. Ковалю [87], Т. Конівіцької [110], М. Кусій [124], А. Литвина [134], Л. Руденко [134], Ю. Таймасова [281], В. Ягупова [316] та багатьох інших науковців.

У педагогіці моделювання можна використовувати з метою об'єднання емпіричних і теоретичних знань, удосконалення організації та планування освітнього процесу [275]. Окрім цього, моделювання спрямоване на дослідження освітнього процесу, щоб розробити нові освітні концепції, теорії та закони, а також на оцінювання певного результату.

Науковці часто використовують термін «модель», який має кілька різних значень. При цьому вони визнають актуальність методу моделювання, що

допомагає вирішувати поставлені дослідниками завдання при виконанні наукових досліджень [91, с. 152].

З метою повного розуміння структури та змісту цього процесу розглянемо значення поняття «модель». У Словнику української мови слово «модель» має п'ять значень: 1) зразок якого-небудь нового виробу, взірцевий примірник чогось; 2) тип, марка конструкції; 3) предмет, відтворений у зменшеному, іноді у збільшеному або натуральному вигляді; 4) те, що є матеріалом, натурою для художнього зображення, відтворення; 5) зразок, з якого знімається форма для відливання або відтворення в іншому матеріалі [156].

Термін «модель» походить від латинського слова «modulus», яке означає «графік», «схема», «спосіб», «зразок» або «знакова система». У Філософському енциклопедичному словнику модель – це «у загальному розумінні аналог (графік, схема, знакова система, структура) певного об'єкта (оригіналу), фрагмента реальності, артефактів, витворів культури, концептуально-теоретичних утворень тощо» [296, с. 392].

У педагогічній науці модель слугує інструментом дослідження для отримання нових знань про об'єкт, а моделювання є процесом її створення та реалізації [287, с. 27].

А. Литвин та Л. Руденко визначають педагогічне моделювання як дослідження педагогічних об'єктів через системний аналіз їхніх понятійних, процесуальних, структурних і концептуальних характеристик, а також окремих аспектів освітнього процесу в межах певного соціокультурного контексту на загальноосвітньому, професійно орієнтованому чи інших рівнях [134]. Ю. Шапран відповідно вважає, що сила цього методу полягає в здатності звести складне до простого, тобто зробити певне явище дійсності придатним для пізнання [309, с. 39].

Педагогічне моделювання використовується для вирішення основних завдань: по-перше, управління процесами навчання та виховання особистості у ЗВО; по-друге, оптимізація навчального матеріалу відповідно до рівня

пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти; по-третє, вдосконалення освітнього процесу.

За Л. Руденко, модель виконує дві ключові функції: теоретичну, що полягає в багатогранному науковому аналізі об'єкта дослідження, та практичну, виступаючи ефективним інструментом для наукового пошуку [242].

Провівши теоретичний аналіз наукової літератури, ми встановили, що питання моделювання педагогічних процесів розглядається в роботах численних дослідників, зокрема розроблено моделі, що стосуються професійної підготовки майбутніх фахівців, які будуть виконувати професійні завдання в особливих та екстремальних умовах, а саме: професійної підготовки майбутніх працівників ДСНС України в інформаційно-освітньому середовищі ЗВО (М. Коваль) [88], підготовки майбутніх фахівців пожежно-рятувальної служби до професійної діяльності (М. Кусій) [124], формування готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах (І. Коваль) [86], науково-методичної системи підготовки майбутніх фахівців служби цивільного захисту до самозбереження у професійній діяльності (Ю. Таймасов) [281], формування ризикологічної компетентності майбутніх офіцерів Національної гвардії України (А. Корольов) [111] та ін.

Розроблені також і моделі, які стосуються професійної підготовки майбутніх психологів: формування риторичної компетентності майбутніх психологів (Т. Конівіцька) [110], педагогічної системи фахової підготовки майбутніх практичних психологів у закладах вищої освіти (В. Синишина) [252], системи професійної підготовки психологів у галузі спеціальної освіти (Д. Супрун) [277], формування професійної компетентності майбутніх психологів у ВНЗ (Ю. Вінтюк) [33], модель формування емоційної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки (І. Войціх) [39], особистості практичного психолога (Н. Чепелева, Н. Пов'якель) [306] та ін.

Досліджуються також моделі підготовки психологів у особливих умовах діяльності: професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби (Р. Сірко) [259], формування професійної компетентності у майбутніх

військових психологів (Н. Мась) [149], професійної підготовки психолога МНС України (Ю. Серeda) [102], психологічної готовності психолога до надання екстреної допомоги потерпілим (А. Швалб) [310], екстреної психологічної допомоги постраждалим в умовах надзвичайної ситуації людини (Н. Онiщенко) [172]. Водночас структурно-функціональна модель професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби, яка б містила всі різносторонні аспекти діяльності в особливих умовах, не є розробленою.

З огляду на вищезазначене вважаємо доцільним розробити структурно-функціональну модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ, а також апробувати її практично та перевірити ефективність.

На основі проведеного теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури щодо особливостей моделювання, практики викладання у ЗВО і виявлених недоліків професійної підготовки ми розробили структурно-функціональну модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ (рис. 2.1). Вона відповідає меті та завданням нашого дослідження, ґрунтується на методологічних підходах і принципах професійної підготовки, враховує взаємозв'язки усіх структурних елементів і необхідність удосконалення змісту професійної підготовки та підкреслює важливість застосування ефективної методики навчання у ЗВО.

Під структурно-функціональною моделлю формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ ми розуміємо систему науково обґрунтованих і практично перевірених положень, які розкривають мету, завдання, структуру, принципи, усі необхідні психолого-педагогічні елементи (мета, завдання, критерії, показники, методи, форми, засоби), які забезпечують ефективність і результативність освітніх технологій у ЗВО ДСНС України.

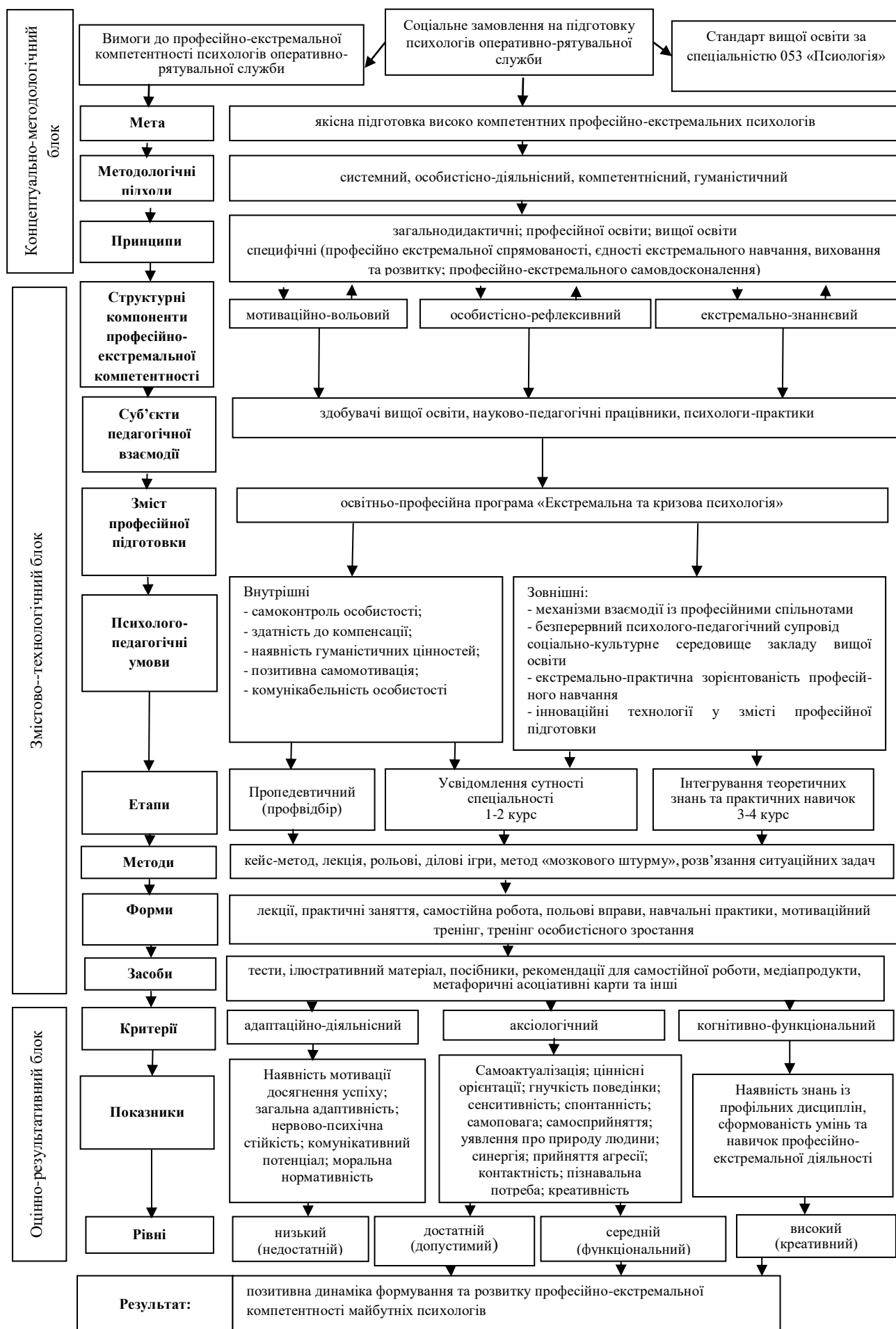

Рисунок 2.1. – Структурно-функціональна модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби оперативно-рятувальної служби

Структурно-функціональну модель формування професійно-екстремальної компетентності психологів ОРС ЦЗ будемо як схему всіх психолого-педагогічних складових, які забезпечують ефективність і результативність педагогічного процесу, що складається з таких блоків: концептуально-методологічний, змістово-технологічний, оцінно-результативний. Відповідно до структури моделі, концептуально-методологічний блок стосується мети, методологічних підходів, завдання, принципів. Змістово-технологічний блок складається з таких структурних компонентів: професійно-екстремальної компетентності, суб'єкти педагогічної взаємодії, зміст професійної підготовки, психолого-педагогічні умови, етапи; форми, методи і засоби. Ще один блок – оцінно-результативний, який охоплює критерії, показники, рівні професійно-екстремальної компетентності. Визначені блоки формують чіткий механізм, що забезпечує злагоджену роботу всіх її компонентів та елементів у тісному взаємозв'язку, сприяючи досягненню поставлених цілей моделі.

Структурно-функціональна модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби, розроблена нами, базується на системному підході до професійної діяльності, є засобом як опису, так і управління проєктованої нами системи. Розроблена нами модель впроваджена в освітній процес кафедри практичної психології та педагогіки ЛДУБЖД, а також деякі складові – у Львівському державному університеті внутрішніх справ, Національному університеті цивільного захисту України, Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Військова частина 9960).

Структурні компоненти моделі формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ зумовлені соціальним замовленням на підготовку висококваліфікованих екстремальних психологів, які мають знання щодо технологій та методів посттравматичної реабілітації, вміння здійснювати кризову інтервенцію, навички надання екстреної психологічної допомоги в кризових ситуаціях, тобто сформовану на належному рівні професійно-екстремальну компетентність.

В основу моделі ми покладали Стандарт вищої освіти із спеціальності 053 «Психологія» першого (бакалаврського) рівня, який визначає основні компетентності майбутнього фахівця та відповідні програмні результати. В ОПП «Екстремальна та кризова психологія» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти у ЛДУБЖД, де ми були одним із розробників, доповнено спеціальні (фахові) компетентності, які стосуються саме діяльності в особливих умовах, зокрема здатність до ретроспективного аналізу українського та зарубіжного досвіду, розуміння природи виникнення, функціонування та розвитку психічних явищ у кризових ситуаціях; здатність самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати й узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел, приймати самостійні рішення у складних і ризиконебезпечних умовах; здатність аналізувати та систематизувати одержані результати, формулювати аргументовані висновки та рекомендації щодо профілактики дистресу чи кризового стану людини; здатність організовувати та надавати психологічну допомогу (індивідуальну та групову, в т. ч. особам, які отримали психологічні травми, зокрема внаслідок війни), здійснювати посттравматичну реабілітацію та реадаптацію фахівців [174].

Вимоги до професійно-екстремальної компетентності психологів оперативно-рятувальної служби базуються на нормативно-правовій базі, зокрема наказі МВС України «Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій», де визначено основні завдання психологічної служби. Сюди належить організація та проведення професійно-психологічного відбору до лав ДСНС, проведення психологічної підготовки, упровадження новітніх психологічних і психотренінгових технологій, вивчення соціально-психологічного клімату в колективах, проведення психопрофілактичної роботи, надання психологічної допомоги та підтримки рятувальникам, які перебували в екстремальних умовах та постраждали внаслідок дії стрес-факторів, надання екстреної психологічної допомоги потерпілим внаслідок надзвичайних ситуацій [220]. Саме тому в основу структурно функціональної моделі закладено мету – якісна підготовка професійно-

екстремальних компетентних психологів, що відповідатиме запитам суспільства в умовах війни, вимогам та нормам сучасного ринку праці.

Ми акцентуємо увагу на методологічних підходах: системному, компетентнісному, особистісно-діяльнісному, гуманістичному, які забезпечують цілісність процесу професійної підготовки майбутніх психологів ОРС ЦЗ. Так, *системний підхід* дозволяє нам розглядати професійно-екстремальну компетентність як функціональну цілісну структуру компонентів, які впливають на професійну діяльність майбутнього фахівця. *Компетентнісний підхід* забезпечує умови формування ключових загальних і фахових компетентностей здобувача вищої освіти. *Особистісно-діяльнісний підхід* передбачає інтеграцію особистісного розвитку та практичної діяльності, що забезпечує підготовку фахівців, здатних ефективно діяти в особливих та екстремальних умовах. Реалізувати цей підхід в освітньому процесі доцільно за допомогою тренінгів, рольових і ділових ігор, кейс-методу тощо, що буде сприяти самоактуалізації кожного здобувача вищої освіти. *Гуманістичний підхід* акцентує увагу на цінності особистості, її розвитку та самореалізації, що сприяє формуванню гуманістичних орієнтирів та ціннісних орієнтацій майбутніх екстремальних психологів.

Формування професійно-екстремальної компетентності потребує врахування загальнодидактичних принципів, принципів професійної та вищої освіти та специфічних принципів професійної підготовки. До специфічних ми віднесли принципи професійно-екстремальної спрямованості, єдності екстремального навчання, виховання та розвитку, професійно-екстремального самовдосконалення. Так, *принцип професійно-екстремальної спрямованості* передбачає наявність професійної спрямованості всього освітнього процесу професійної підготовки майбутнього психолога оперативно-рятувальної служби. Важливим аспектом тут також виступає професійно-екстремальна спрямованість суб'єктів цієї підготовки, а також самих майбутніх екстремальних психологів. *Принцип єдності екстремального навчання, виховання та розвитку* передбачає узгодження системи всієї підготовки, що стосується завдань професійно-екстремальної діяльності в контексті сучасних технологій, форм, методів. Щодо

принципу професійно-екстремального самовдосконалення, то він вимагає систематичного саморозвитку соціально важливих і професійно-екстремальних якостей майбутнього психолога. За допомогою самовдосконалення екстремальний психолог збагачує свій багаж знань, розвиває вміння, навички, компетентності. Ми вважаємо, що запропоновані нами методологічні підходи та принципи сприятимуть виконанню встановлених вимог до професійно-екстремальної компетентності психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту з урахуванням особливостей їхньої професійної діяльності в підрозділах ДСНС України.

Змістово-технологічний блок відображає удосконалення та розширення змісту професійної підготовки, визначення психолого-педагогічних умов, форм і методів. Стрижнем цього блоку є визначені структурні компоненти професійно-екстремальної компетентності: мотиваційно-вольовий, особистісно-рефлексивний, екстремально-знаннявий. Мотиваційно-вольовий компонент забезпечує формування мотивації до успіху, наявності інтересу до професійної діяльності, здатності до самоконтролю, що дозволяє ефективно виконувати професійні завдання в непередбачуваних обставинах. Відповідний рівень сформованості мотиваційно-вольового компонента сприяє усвідомленню власної професійної значущості, формуванню відповідального ставлення до роботи та готовності до постійного самовдосконалення. Особистісно-рефлексивний компонент професійно-екстремальної компетентності відображає сукупність професійно важливих якостей, здатність до рефлексії та наявність ціннісних орієнтацій. Основним результатом формування цього компонента є усвідомлення особистістю важливості своєї професії, відповідальності за свої професійні дії та цінності людського життя. Екстремально-знаннявий компонент професійно-екстремальної компетентності визначає наявність загальних і спеціальних знань і вмінь у сфері екстремальної та кризової психології, що сприяє пошуку нестандартних і креативних рішень. Ці компоненти відображають специфічність та багатоаспектність екстремальної діяльності майбутніх психологів.

Важливою складовою змістово-технологічного блоку також є суб'єкти

професійної підготовки. Налагодження та дотримання суб'єкт-суб'єктних відносин учасників освітнього процесу, а саме здобувачів вищої освіти спеціальності 053 «Психологія», науково-педагогічних працівників ЗВО та залучених психологів-практиків дає змогу забезпечити ефективну взаємодію, обмін професійним досвідом, формування практичних навичок і компетентностей, необхідних для роботи в екстремальних умовах, а також сприяє розвитку професійної ідентичності та готовності до діяльності майбутніх фахівців.

Зміст професійної підготовки, визначений затвердженою ОПП «Екстремальна та кризова психологія», спрямований на формування висококваліфікованих і конкурентоспроможних фахівців, які володіють необхідними компетентностями для роботи в повсякденних, особливих та екстремальних умовах. Програма акцентує увагу на розвитку глибоких знань у сфері психології кризи та травми, а також практичних навичок психопрофілактики і посттравматичної реабілітації, які сприяють підвищенню ефективності діяльності фахівців ризиконебезпечних професій [174].

Вважаємо, що діяльність майбутніх екстремальних і кризових психологів потребує вдосконалення та розширення змістової частини їхньої професійної підготовки. Передусім, це впровадження навчальних курсів, спрямованих на випереджувальний розвиток специфічних знань, умінь і навичок щодо діяльності в особливих умовах за допомогою розроблених нами вибіркового навчальних дисциплін «Психологія безпеки» і «Психологія професійного ризику та прийняття рішень». По-друге – розвиток особистих якостей, які дають змогу успішно функціонувати у стресогенних умовах. Тут ми пропонуємо особистісно орієнтовані тренінги (психологічні): «Мотиваційний тренінг», «Тренінг особистісного зростання». Таким чином реалізуються технології та принципи особистісно-діяльнісного підходу, основний постулат якого полягає в тому, що особистість формується та проявляється в діяльності.

З урахуванням зазначеного вважаємо, що експериментально визначені психолого-педагогічні умови професійно-екстремальної компетентності

майбутніх психологів ОРС ЦЗ доцільно розподілити на зовнішні та внутрішні (підрозділ 2.2). До зовнішніх відносимо такі:

- механізми взаємодії із професійними спільнотами;
- безперервний психолого-педагогічний супровід;
- соціально-культурне середовище закладу вищої освіти;
- екстремально-практична зорієнтованість професійного навчання;
- інноваційні технології у змісті професійної підготовки;

Внутрішні психолого-педагогічні умови:

- самоконтроль особистості;
- здатність до компенсації;
- наявність гуманістичних цінностей;
- позитивна самомотивація;
- комунікабельність особистості.

Зазначимо, що обґрунтовані умови тісно пов'язані з етапами формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ. Так, на пропедевтичному етапі реалізується підготовча функція, яка втілюється за допомогою професійного відбору. Мета цього етапу – відібрати більш придатних кандидатів за індивідуально-психологічними якостями, які будуть навчатися за спеціальністю 053 «Психологія». Згідно з чинним законодавством, професійний відбір проводиться лише серед абітурієнтів, які вступають на державну форму навчання (курсантів), тоді як вступники, які планують навчатись за рахунок коштів фізичних або юридичних осіб (студенти), не проходять такого відбору, хоча навчаються за тією ж програмою.

Важливо наголосити, що під час професійної підготовки можна розвивати значущі професійні якості, якщо вони вже притаманні особистості, проте їх неможливо сформувати з нуля за їхньої відсутності. Тому професійний відбір абітурієнтів, спрямований на діагностику їхньої професійної придатності, відіграє важливу роль як пропедевтичний етап системи професійної підготовки, сприяючи підвищенню її ефективності.

Наступний етап – усвідомлення сутності власної спеціальності та професійно-екстремальної компетентності та потреби її формування, розуміння її значення для самоактуалізації та професійного розвитку, наявності мотивації до збільшення її рівня. Далі йде етап інтегрування теоретичних знань і практичних навичок, а саме професійно-екстремальних умінь і навичок за допомогою поступового опанування надання екстреної психологічної допомоги та підбір доцільного алгоритму дій під час надзвичайної ситуації, зокрема у процесі освітньої діяльності, набуття досвіду в професійній діяльності.

Методика формування професійно-екстремальної компетентності є цілісною системою, що передбачає впровадження різних форм, методів і технологій навчання. Їх підбір було реалізовано з урахуванням особливостей професійної підготовки у ЗВО із специфічними умовами навчання, суб'єкт-суб'єктної взаємодії між здобувачами вищої освіти і науково-педагогічним складом, створення умов для професійного зростання. Тому до основних методів ми віднесли кейс-метод, лекції, рольові та ділові ігри, метод «мозкового штурму», розв'язання ситуаційних задач. Застосування цих методів у освітньому процесі сприяє отриманню необхідних майбутньому психологу знань, умінь і навичок, позитивно впливає на формування та розвиток його професійно-екстремальної компетентності.

Серед оптимальних форм організації навчання майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби ми виділяємо такі: лекції, практичні заняття, самостійна робота, польові вправи, навчальні практики.

Оцінно-результативний блок передбачає оцінювання сформованих складових професійно-екстремальної компетентності на основі закладених критеріїв та їх показників. Нами виділено три критерії: *адаптаційно-діяльнісний*, який відображає здатність здобувачів виконувати професійно-екстремальні завдання в непередбачуваних умовах, адаптуватись до змін у професійному середовищі, аналізувати власну професійну діяльність, наявності мотивації до розвитку в професійній діяльності; *аксіологічний*, який полягає в оцінці ступеня сформованості загальнолюдських цінностей і здатності до самоактуалізації;

когнітивно-функціональний, що визначає рівень знань, умінь і навичок, необхідних для ефективного виконання професійно-екстремальних завдань в умовах екстремальних ситуацій.

На основі розроблених критеріїв ми виділяємо чотири рівні сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ: низький (недостатній), достатній (допустимий), середній (функціональний), високий (креативний).

Виділені рівні сформованості професійно-екстремальної компетентності відповідають етапам професійної підготовки, забезпечуючи її послідовність і наступність. Вони дають змогу відстежувати розвиток професійно-екстремальної компетентності, оцінювати й аналізувати результати, а за необхідності – вносити корективи в зміст, психолого-педагогічні умови та методику формування професійно-екстремальної компетентності в ЗВО із специфічними умовами навчання.

Результатом впровадження розробленої нами структурно-функціональної моделі є позитивна динаміка формування та розвитку професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ.

Отже, структурно-функціональна модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ передбачає єдність концептуально-методологічного, змістовно-технологічного й оцінно-результативного блоків, реалізує послідовність і неперервність розвитку професійно-екстремальної компетентності та забезпечує позитивну динаміку її формування. У третьому розділі дослідження представлено результати апробації запропонованої нами структурно-функціональної моделі.

2.2. Психолого-педагогічні умови професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби

Зважаючи на напрацювання щодо формування професійно-екстремальної компетентності, особливості професійної підготовки майбутніх психологів та особистий досвід викладання навчальних дисциплін для майбутніх екстремальних

психологів у ЗВО із специфічними умовами навчання, ми виявили низку проблем, пов'язаних із відповідністю професійної підготовки сучасним реаліям. З метою вирішення завдань нашого дослідження доцільно визначити, обґрунтувати, апробувати та впровадити психолого-педагогічні умови формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ. Їхнє обґрунтування вимагає:

- розкриття змісту психолого-педагогічних умов;
- виокремлення психолого-педагогічних умов формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ у процесі професійної підготовки;
- емпіричного дослідження й аргументування психолого-педагогічних умов формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів у ЗВО із специфічними умовами навчання;
- апробації, коригування і впровадження в освітній процес запропонованих психолого-педагогічних умов формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ.

Визначення педагогічних умов має ключове значення, оскільки вони суттєво впливають на процес навчання, виховання і розвитку, а також на ефективність змісту, принципів, цілей, методів, форм, засобів та інших складових.

У науковій літературі термін «умова» трактується неоднозначно. У тлумачних словниках умова – «це взаємна усна чи письмова домовленість про що-небудь; угода, договір; вимога, пропозиція, які висуваються однією зі сторін, що домовляються про що-небудь, а також при укладанні угоди, договору [292]; встановлені правила в певній сфері життя, діяльності [279, с. 803]. У філософських довідниках трактування поняття «умова» пов'язується або зі ставленням предмета до оточуючих його явищ, без яких він не може існувати, і виникає необхідність його існування [52, с. 44], або як «сукупність чинників, що впливають на кого-небудь, що-небудь, що створюють середовище, в якому відбувається щось» [348].

У педагогіці «умова» розглядається як сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що ймовірно впливають на розвиток того чи іншого явища, яке опосередковується активністю особистості або соціальної групи, від якої що-небудь залежить [132, с. 90]; сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що ймовірно впливають на розвиток того чи іншого явища, яке опосередковується активністю особистості або соціальної групи [132; 328].

Теоретичні засади поняття «педагогічні умови» обґрунтували у своїх наукових доробках А. Алексюк [68], А. Аюрзанайнм [68], І. Глухов [313], І. Зязюн [73], І. Козловська [99], А. Литвин [132], В. Манько [146], І. Мороз [158], П. Підкасистий [68], І. Підласий [199], С. Рубінштейн [343], Т. Шмоніна [313] та ін. І. Зязюн розглядає педагогічні умови як результат цілеспрямованого підбору та використання освітніх елементів, таких як зміст, методику й організаційні форми навчання, спрямованих на досягнення визначених дидактичних цілей [73]. П. Підкасистий притримувався дещо іншої думки, поділяючи їх на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх належать взаємодія викладача і здобувача, об'єктивність оцінювання, навчання, приміщення тощо. Внутрішні – це індивідуально-психологічні властивості здобувачів освіти, які впливають на формування їхньої професійної компетентності: характер, темперамент, здібності, досвід тощо [68].

І. Мороз визначає педагогічні умови як систему трисуб'єктної взаємодії «ЗВО – здобувач освіти – роботодавець» [158]. І. Підласий зазначає, що педагогічні умови сприяють втіленню змісту навчання й оптимізують форми, методи, підходи і технології організації освітнього процесу [199].

В. Манько визначає педагогічні умови як взаємопов'язану сукупність внутрішніх параметрів і зовнішніх характеристик, що забезпечують високу ефективність освітнього процесу та відповідають психолого-педагогічним критеріям оптимальності [146]. В. Климчук слушно зауважує, що педагогічні умови повинні бути чітко визначеними, щоб їх можна було легко впроваджувати у практику та моніторити ефективність їхнього застосування [82, с. 44].

На нашу думку, найбільш повне визначення подає А. Литвин: «педагогічні умови – комплекс спеціально спроектованих генеральних чинників впливу на зовнішні та внутрішні обставини навчально-виховного процесу й особистісні параметри всіх його учасників. Педагогічні умови забезпечують цілісність навчання та виховання в інформаційно-освітньому середовищі закладу освіти відповідно до вимог суспільства та запитів ринку праці, сприяють всебічному гармонійному розвитку особистості та створюють сприятливі можливості для виявлення її задатків, урахування потреб і формування загальнолюдських і професійно важливих якостей, базових кваліфікацій, ключових, загальних і професійних компетентностей» [132, с. 33].

Отже, поняття «педагогічні умови» розглядають як результат цілеспрямованого вибору та застосування освітніх елементів, які включають зміст, методики, а також організаційні форми навчання, де основна мета – досягнути встановлених дидактичних цілей (І. Зязюн) [73]; як чинники досягнення мети (П. Підкасистий) [68]; взаємопов'язану сукупність внутрішніх параметрів і зовнішніх характеристик функціонування (В. Манько) [146], спеціально спроектованих генеральних чинників впливу (А. Литвин) [132].

Існують різні класифікації педагогічних умов. Одні автори виділяють дві групи умов педагогічної системи: а саме зовнішні (суспільні, культурні, природо-географічні, середовище і виробничі) та внутрішні (гігієнічні, навчально-матеріальні, морально-психологічні, естетичні) [41]. Інші дослідники за функціями педагогічні умови поділяють на: змістові, процесуально-змістові, мотиваційні, мотиваційно-цільові, операційні, організаційно-технологічні, суб'єктно орієнтовані [132, с. 42].

Проаналізувавши доступну літературу, ми виявили, що найпоширенішими є організаційно-педагогічні, дидактичні, соціально-педагогічні та психолого-педагогічні [132; 53; 313].

Педагогічні умови іноді розглядаються через призму ставлень: ставлення до вихованця як суб'єкта саморозвитку, до освіти як культурного процесу, а також до освітнього закладу як культурно-освітнього простору для формування

особистості. Науковці також розрізняють об'єктивні та суб'єктивні педагогічні умови. Об'єктивні включають засоби, форми навчання та самонавчання, тоді як суб'єктивні охоплюють знання, вміння, навички, стани, якості та психічні процеси особистості [313]. Учені також виділяють рівні педагогічних умов: перший рівень – характеристики суб'єкта навчання, які впливають на його успішність; другий рівень – обставини виховного процесу, які впливають на внутрішній світ здобувача вищої освіти; третій рівень – характеристики педагогічного процесу; четвертий рівень – педагогічна діяльність; п'ятий рівень – ресурсне забезпечення [313, с. 66].

Серед дослідників активно вживається термін «психолого-педагогічні умови» [132; 66]. Одні дослідники їх визначають як «цілеспрямовано створені обставини (освітнє середовище), в яких забезпечена взаємодія сукупності психологічних і педагогічних чинників (відносин, засобів та ін.), що дозволяють ефективно здійснювати навчальну та виховну роботу, спрямовану на формування необхідних компетентностей і якостей особистості та розвиток відповідних аспектів педагогічної системи» [132, с. 46]. Інші характеризують психолого-педагогічні умови як сукупність можливостей освітнього й матеріально-просторового середовища, що сприяють підвищенню ефективності цілісного педагогічного процесу, а також як комплекс заходів, спрямованих на розвиток особистості кожного здобувача вищої освіти, що забезпечує успішне виконання завдань педагогічного процесу [66]. С. Хатунцева визначає психолого-педагогічні умови як основу формування і розвитку педагогічного процесу, що забезпечує його існування та можливості для подальшого вдосконалення [299, с. 97].

У контексті формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ, на нашу думку, найдоцільніше розглядати саме психолого-педагогічні умови. *Психолого-педагогічні умови формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби ми трактуємо як важливу складову системи вищої освіти, що охоплює особистісні якості та чинники освітнього середовища ЗВО із специфічними умовами навчання, які мають вплив на всі аспекти*

професійної підготовки майбутнього психолога оперативно-рятувальної служби [194]. Тобто психолого-педагогічні умови містять заходи педагогічного впливу, спрямовані на розвиток особистості учасників освітнього процесу: педагогів, вихованців.

З метою обґрунтування психолого-педагогічних умов формування професійно-екстремальної компетентності в майбутніх психологів слід проаналізувати результати досліджень, що стосуються умов їхньої професійної підготовки.

Так, Н. Пов'якель, дослідивши особливості системи фахової підготовки практичних психологів, вважає, що розробку педагогічних умов організації ефективного освітнього процесу слід розглядати як визначення факторів вирішення дидактичних завдань. Учена підкреслює важливість урахування рівнів дидактичного процесу, а саме: аналізу цілей навчання та визначення на їх основі змісту навчального предмета; структурування змісту предмета з представленням його як системи навчальних елементів; встановлення рівнів засвоєння цих елементів; визначення результатів підготовки здобувачів вищої освіти, що відображають рівень опанування навчальним матеріалом; урахування обмежень, пов'язаних із навчально-матеріальною базою та організаційними аспектами навчання [201, с. 115].

Т. Конівіцька обґрунтувала такі педагогічні умови ефективної риторичної підготовки майбутніх психологів у ЗВО: розвиток мотиваційно-ціннісної сфери особистості щодо риторичної компетентності, що виступає складовою професійної підготовки психолога; удосконалення та розширення змісту риторичної підготовки студентів-психологів; впровадження та застосування в освітньому процесі інноваційних технологій риторичної підготовки студентів-психологів; інтегрування риторичних знань, умінь і навичок у профільну (професійно орієнтовану) підготовку психологів) [110, с. 21].

В. Синишина досліджувала педагогічні умови професійної підготовки майбутніх практичних психологів у ЗВО, визначаючи їх як комплекс заходів освітнього процесу, спрямованих на підвищення його ефективності. Учена

виділила такі педагогічні умови: реалізацію аксіоматичних аспектів фахової підготовки майбутніх практичних психологів; створення механізмів стимулювання інноваційної поведінки і творчої активності майбутніх практичних психологів у науково-інноваційному середовищі ЗВО; забезпечення практико орієнтованого характеру фахової підготовки майбутніх практичних психологів у ЗВО; активізація професійно-творчого потенціалу студентів-психологів шляхом технологізації фахової підготовки [252, с. 265].

Д. Супрун виділила ключові педагогічні умови професійної підготовки психологів у сфері спеціальної освіти, а саме: професіоналізацію та індивідуалізацію процесу підготовки; інтенсифікацію, оптимізацію й модернізацію навчання; сприяння інтернаціоналізації та мобільності студентів-психологів через іншомовну підготовку; застосування інтелектуально-креативного підходу; практичну спрямованість на формування компетентностей; поетапність, що включає поліфакторну діагностику; використання особистісно орієнтованих та інтерактивних сучасних технологій; забезпечення управлінського компонента для командної роботи в умовах інклюзивної освіти; формування міждисциплінарної системності через транс- та міждисциплінарні підходи; заохочення до самопізнання, рефлексії та прогнозування професійної діяльності як інструментів особистісного розвитку, самовдосконалення, самовиховання, самореалізації, самоуправління та самоздійснення [277, с. 379].

А. Шапошнікова, досліджуючи професійну підготовку майбутніх психологів, визначила такі психолого-педагогічні умови: високий рівень професійно-особистісного потенціалу викладачів, інтерактивний підхід до професійної підготовки, використання рейтингової системи оцінювання навчальних досягнень та стимулювання розвитку конкурентоздатних якостей студентів-психологів [308, с. 76].

Л. Маскалева, аналізуючи психолого-педагогічні умови формування рефлексивності майбутніх психологів у закладах вищої освіти, виділила такі: суб'єктність викладача і студента; впровадження компетентнісного підходу в професійній підготовці; пріоритетність особистості студента, її цінностей,

мотивів і сенсів; інтеграцію різноманітних освітніх технологій, форм і джерел для створення простору саморозвитку; активацію смислових переживань; культуровідповідність, екологічність та антропоцентричність рефлексивного освітнього середовища, яке відповідає майбутній професійній діяльності психолога як соціокультурній практиці [148, с. 4].

Н. Мась визначає такі психолого-педагогічні умови, які сприяють розвитку професійної компетентності майбутніх військових психологів: організаційно-методичні, технологічні, психолого-акмеологічні. На думку дослідниці, організаційно-методичні умови включають компетентісно-орієнтовані форми навчальної діяльності курсантів, а також проведення активного професійного тренінгу в реальних умовах взаємодії з військовослужбовцями у військових частинах. Сюди теж відноситься розвиток активних пізнавальних і дослідницьких інтересів курсантів. Учена до технологічних умов відносить: інтеграцію та структурування професійно орієнтованих елементів знань; розвиток професійного мислення курсантів; перегляд підходів до організації їхньої самостійної роботи; аналіз ситуацій професійної діяльності. Психолого-акмеологічні умови сприяють розвитку навичок рефлексії, емпатійних умінь, навичок взаємодії та креативних умінь як основних суб'єктивних чинників успішного формування професійної компетентності майбутніх військових психологів [149, с. 208].

А. Кришталь, досліджуючи психолого-педагогічні умови формування навичок професійного саморозвитку майбутніх психологів ОРС ЦЗ, виділила такі: усвідомлення суті саморозвитку, його значення протягом становлення особистості психолога; формування інтересу до професійного саморозвитку як запоруки морального і духовного зростання особистості; спеціально організоване навчально-виховне середовище, яке характеризується відповідною психолого-педагогічною підтримкою [119, с. 155].

Підтримуємо думку Т. Шмоніної та І. Глухова, що найбільш доцільно поділяти психолого-педагогічні умови на зовнішні та внутрішні. Зовнішні умови ми трактуємо як умови функціонування політичного, соціального, освітнього середовища, які забезпечують досягнення ефективного рівня професійно-

екстремальної компетентності. Їх ми розділяємо на організаційні (організація освітнього середовища), змістові (зміст освітніх компонент, послідовність, системність і безперервність навчання, поєднання теорії та практики), соціальні (поєднання різних форм навчання, засоби та способи організації освітньої діяльності, взаємозв'язок здобувачів і науково-педагогічних працівників, комунікація зі спільнотою академічної групи, кураторами). Внутрішні умови ми розуміємо, відповідно, як взаємозв'язок пізнавальних, мотиваційних, емоційно-вольових індивідуально-психологічних характеристик особистості, які впливають на формування професійно-екстремальної компетентності.

На аналітико-пошуковому етапі експерименту, спираючись на аналіз психолого-педагогічної літератури, особистий досвід викладання дисциплін професійно-екстремального спрямування, анкетування (див. додаток А), методу експертного оцінювання та за допомогою факторного аналізу емпіричних даних, ми визначили й обґрунтували доцільність впровадження таких зовнішніх психолого-педагогічних умов формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ:

- механізми взаємодії з професійними спільнотами;
- безперервний психолого-педагогічний супровід;
- соціально-культурне середовище ЗВО;
- екстремально-практична зорієнтованість професійного навчання;
- інноваційні технології у змісті професійної підготовки.

Розглянемо визначені нами психолого-педагогічні умови, обґрунтуємо їхню доцільність впровадження та роль у розвитку професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ у процесі професійної підготовки у ЗВО.

1. Механізми взаємодії з професійними спільнотами.

Перша зовнішня психолого-педагогічна умова передбачає розробку системи взаємодії майбутніх психологів із різними професійними спільнотами, оскільки це сприяє інтеграції теоретичних знань та професійного досвіду під керівництвом більш досвідчених фахівців-практиків. Під професійними спільнотами ми

розуміємо об'єднання фахівців, які здійснюють діяльність, зокрема в особливих та екстремальних умовах. Ці спільноти сприяють обміну досвідом, поширенню новітніх знань, надають професійну підтримку та допомагають спільно вирішувати актуальні проблеми. До таких спільнот можна віднести наукові товариства, онлайн-спільноти, громадські організації тощо.

Ефективність професійної підготовки майбутніх практичних психологів забезпечується з урахуванням принципів і закономірностей психологічної взаємодії [252, с. 117]. Більше того, професійне становлення у сфері практичної психології значною мірою залежить від особливостей взаємодії, адже саме цей процес стає основою для становлення особистості, здатної надавати підтримку людям у кризових ситуаціях [252, с. 118].

Така взаємодія може передбачати організацію стажувань і навчальних практик у співпраці з різними організаціями, які пов'язані з психологією, зокрема в галузях екстремальної, кризової та реабілітаційної психології, психологічного консультування, психопрофілактики тощо. Це допомагає студентам дізнаватися про сучасні тенденції в професії, налагоджувати контакти з досвідченими фахівцями. Так, наприклад, це може бути участь у проєктах Мальтійської служби допомоги, телефонів довіри тощо.

На наш погляд, розвитку мотивації до екстремальної діяльності, професійного й особистісного розвитку, беззаперечно, сприяє позитивна, довірлива атмосфера в таких спільнотах, налагодження ділових, конструктивних стосунків у межах цих спільнот.

Створення механізмів взаємодії здобувачів вищої освіти із професійними спільнотами має реалізуватися через впровадження таких заходів:

- залучення здобувачів вищої освіти спеціальності 053 «Психологія» до професійних заходів, таких як конференції, семінари, тренінги, круглі столи, організовані професійними асоціаціями психологів;
- укладення угод між ЗВО та професійними спільнотами для організації спільних навчальних і практичних програм;

- проведення зустрічей (лекцій, тренінгів) із представниками професійних спільнот, залучення студентів до участі в аналогічних заходах поза освітнім закладом;

- організація програм менторства та наставництва з боку досвідчених практиків-психологів, що дозволяє студентам отримувати рекомендації щодо розвитку своєї професійної компетентності та її підвидів.

Реалізуючи цю психолого-педагогічну умову, було залучено здобувачів вищої освіти до участі у I всеукраїнській науково-практичній конференції до дня психолога «Видатні постаті психології: історія, сучасність і перспективи», XI Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Особистість в екстремальних умовах», VII і VIII регіональні наукові семінари «Видатні постаті психології: історія, сучасність і перспективи», семінару щодо перспектив розвитку екстремальної та кризової психології в умовах воєнного стану із керівником психологічної служби ДСНС України. Також були укладені угоди щодо співпраці з Львівським міським центром соціальних послуг та реабілітації «Джерело», Центром соціальної підтримки дітей та сімей «Рідні» Львівської міської ради, Всеукраїнською спілкою допомоги узалежненим «Соціально-психологічний центр реабілітації залежних «STARMED», Львівським психоаналітичним інститутом ментального здоров'я, благодійною організацією «Благодійний фонд реабілітаційний центр «Фенікс», Міжнародним благодійним фондом «Альянс громадського здоров'я», Центром комплексної реабілітації «Галичина» та ін.

Для здобувачів вищої освіти проводилися майстер-класи з тілесно-орієнтованої терапії, глинотерапії, маскотерапії, музикотерапії, казкотерапії, гостьові лекції від психологів благодійного фонду «РОКАДА», голови «Міжнародної асоціації психологів по роботі з горем та тяжкою втратою», фахівцем із психічного здоров'я Центру ментального здоров'я від реабілітаційного центру «Незламні» (UNBROKEN), керівників психологічних служб підрозділів ДСНС України.

На базі кафедри практичної психології та педагогіки, сектора психологічного забезпечення та лабораторії екстремальної психології та реабілітації було організовано Центр психологічного відновлення та саморозвитку, мета якого – посттравматична реабілітація рятувальників, які перебували в екстремальних умовах, та забезпечення їхнього посттравматичного зростання. Такий центр дає можливість залучати здобувачів вищої освіти до психокорекційної діяльності з метою відпрацювання практичних навичок під наставництвом старших колег.

2. Безперервний психолого-педагогічний супровід.

Друга психолого-педагогічна умова передбачає систематичний і постійний психолого-педагогічний супровід здобувачів вищої освіти на всіх етапах їхнього професійного становлення. Безперервність забезпечує цілісність процесу підготовки, формування загальних і фахових компетентностей, розвитку професійно важливих якостей майбутніх екстремальних психологів, а також сприяє адаптації студентів до навчального середовища та подоланню можливих труднощів у навчальній діяльності. Метою безперервного психолого-педагогічного супроводу є професійний відбір абітурієнтів, консультативні й інтерв'язійні заняття, а також допомога в пошуку місця роботи й адаптації молодих фахівців.

Вважаємо важливим впровадження професійного відбору на пропедевтичному етапі підготовки психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. Відповідно до наказу МВС України «Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій», професійно-психологічний відбір кандидатів на навчання до навчальних закладів ДСНС відбувається лише для майбутніх курсантів (здобувачів вищої освіти за державним замовленням). Вступники, які прагнуть навчатися за кошти фізичних або юридичних осіб, залишились поза увагою, незважаючи на те, що навчання відбувається за однаковими програмами. Чинна система відбору кандидатів на навчання також не враховує специфіку професійної діяльності психолога та важливі для цієї професії особистісні риси.

Під час професійної підготовки уже виникає потреба у проведенні навчальних тренінгів, які дають змогу здобувачам вищої освіти на практиці дослідити власний внутрішній світ і спробувати себе в умовах, наближених до екстремальних. Проте під час такої психокорекційної роботи, яка вимагає значного емоційного напруження, у деяких осіб проявляються особистісні деструкції, що роблять неможливою їх подальшу діяльність в особливих умовах. Отже, якби на етапі вступу до ЗВО було організовано професійний відбір усіх категорій вступників з урахуванням їх індивідуально-психологічних характеристик, таких осіб можна було б вчасно виявити як непридатних, натомість відібрати кандидатів, які краще відповідають вимогам професії [259].

Мета психолого-педагогічного супроводу професійної підготовки майбутніх фахівців у сфері безпеки людини полягає у здійсненні комплексу заходів, зокрема соціально-педагогічних, психологічних і психофізіологічних, спрямованих на розвиток стресостійкості, формування індивідуальної та групової професійної надійності, а також забезпечення безпеки діяльності в екстремальних умовах [85, с. 147]. Головна умова супроводу майбутніх фахівців у процесі навчання – це створення складних і непередбачуваних ситуацій, які раптово змінюються та максимально наближені до екстремальних [86, с. 128]. Безперервний психолого-педагогічний супровід професійної підготовки майбутніх психологів ОРС ЦЗ спрямований на розвиток особистісних якостей здобувачів вищої освіти, усвідомлення важливості своєї професійної діяльності, формування готовності виконувати професійні завдання в складних кліматичних і побутових умовах, стресостійкості, розвиток здатності ухвалювати і реалізовувати самостійні рішення.

Друга зовнішня психолого-педагогічна умова формування професійно-екстремальної компетентності забезпечується реалізацією екстремально-знаннєвого компонента професійно-екстремальної компетентності та передбачає реалізацію таких заходів:

- створення якісної системи професійного відбору абітурієнтів, які планують працювати в особливих та екстремальних умовах;

- проведення тренінгів і практичних занять, які спрямовані на розвиток стресостійкості, комунікативних навичок, умінь вирішувати конфлікти і приймати рішення в ризиконебезпечних умовах;
- організація консультативної підтримки: надання здобувачам вищої освіти доступу до постійної допомоги від кураторів, практичних психологів та науково-педагогічного складу;
- проведення консультативних та інтерв'язійних занять;
- створення платформи для допомоги в пошуку місця роботи й адаптації молодих фахівців.

До шляхів реалізації цієї психолого-педагогічної умови ми відносимо здійснення професійно-психологічного відбору здобувачів, який складається з двох етапів: співбесіди та психологічного обстеження. За підсумками проведеного психологічного обстеження психолог надає обґрунтовані рекомендації щодо доцільності подальшого проходження служби цивільного захисту, формулюючи один із висновків:

- рекомендується: кандидат відповідає критеріям обраної спеціальності та демонструє підготовленість до навчання;
- не рекомендується: кандидат не відповідає критеріям обраної спеціальності та не готовий до навчання.

Інформаційні, консультативні, організаційні аспекти підтримки реалізуються через інститут наставництва: кожна група має куратора з числа досвідчених науково-педагогічних працівників, який здійснює супровід освітнього процесу для здобувачів, є порадником і медіатором у вирішенні різноманітних питань, із якими вони стикаються. Окрім цього, відбуваються регулярні зустрічі керівництва кафедри, факультету, інших підрозділів університету зі здобувачами для налагодження комунікації та вирішення питань. Також функціонують групи в месенджерах (Whats App) здобувачів із фахівцями деканату і технічної підтримки освітнього процесу. З метою психологічної підтримки здобувачів функціонує відділ соціально-гуманітарної роботи та сектор психологічного забезпечення ЛДУБЖД.

Проведення інтервізійних занять під час викладання курсів, пов'язаних із психокорекційним напрямом підготовки, включає практичні тренінги з використанням елементів інтервізії. Ці заняття спрямовані на поглиблення саморефлексії здобувачів вищої освіти, обмін професійним досвідом і зворотним зв'язком між учасниками, аналіз власних дій, почуттів і реакцій у межах навчального або тренінгового простору, формування навичок професійної підтримки й емпатійного слухання тощо.

Для створення платформи з метою допомоги в пошуку місця роботи й адаптації молодих фахівців як базу можна використати месенджери (Whats App). Так, наприклад, створено спільноту/канал, куди адміністратори з числа науково-педагогічних працівників додають випускників і стейкхолдерів освітніх програм, потенційних роботодавців, де відбувається поширення інформації про надання актуальної інформації про вакансії, стажування та можливості розвитку кар'єри. Така платформа сприяє успішному професійному старту, працевлаштуванню й адаптації молодих фахівців у обраній сфері діяльності.

3. *Соціально-культурне середовище закладу вищої освіти.*

Третя зовнішня психолого-педагогічна умова формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ пов'язана зі створенням освітнього простору, а саме соціально-культурного середовища для гармонійного розвитку особистості. Поняття «соціально-культурне середовище» уособлює об'єктивну приналежність особистості до соціальної системи. Соціальний аспект цього поняття відображає такий стан середовища, за якого інтереси та ціннісні орієнтації особистості як активного учасника взаємодії з соціумом і водночас складової частини соціальної системи набувають диференційованого характеру [147, с. 223].

Соціокультурне середовище дослідники трактують як «об'єктивну соціальну реальність, що динамічно функціонує у вигляді природних, матеріальних, соціально-економічних, політичних, духовних, психологічних та низки інших факторів, які мають вплив на становлення людини в навколишньому світі» [290, с. 122].

Варто зазначити, що стабільність такого середовища ЗВО залежить від наявної системи цінностей його учасників, а саме здобувачів, науково-педагогічного складу, керівництва факультету тощо. Дослідники наголошують, що формування соціокультурного середовища є умовою саморозвитку та соціально-особистісного розвитку здобувачів вищої освіти, а його нестача негативно впливає на ефективність освітнього і виховного процесів, що також може мати несприятливі результати для професійної підготовки майбутніх фахівців [153].

Реалізація третьої психолого-педагогічної умови, на нашу думку, передбачає:

- заохочення здобувачів вищої освіти до участі у раді курсантсько-студентського самоврядування;
- організація тренінгів для розвитку лідерських та організаторських навичок;
- створення ініціативних груп для реалізації студентських науково-дослідних проєктів.

Одним зі шляхів реалізації зазначеної психолого-педагогічної умови є функціонування ради курсантсько-студентського самоврядування. Здобувачі вищої освіти, які входять до складу органів цього самоврядування, наділені правом: вносити пропозиції до Вченої ради університету (факультету) щодо вдосконалення стратегії закладу вищої освіти у сфері контролю освітнього процесу; брати участь у врегулюванні конфліктних ситуацій, що можуть виникати між здобувачами вищої освіти та представниками адміністрації чи науково-педагогічними працівниками; надавати пропозиції стосовно змісту навчальних планів і освітніх програм.

Під нашим керівництвом була подана наукова робота здобувачки вищої освіти, яка була переможцем I туру Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт у 2022/2023 н. р.

4. Екстремально-практична зорієнтованість професійного навчання.

Четверта зовнішня психолого-педагогічна умова є ключовою для професійної підготовки майбутніх психологів ОРС ЦЗ, оскільки вона націлена на процес формування вмінь і навичок, необхідних для ефективного виконання професійних обов'язків у складних і ризиконебезпечних умовах.

Провідні фахівці наголошують на важливості формування екстремально-професійної спрямованості та вважають, що на місцях служби повинні бути забезпечені умови, які сприятимуть залученню фахівця до активного процесу власного екстремально-професійного зростання [94, с. 135]. У закладах освіти екстремальна спрямованість реалізується у двох напрямках: перший передбачає залучення майбутніх фахівців до професійної діяльності в екстремальних умовах, а другий зосереджений на підвищенні якості викладання через впровадження інтерактивних освітніх технологій [86, с. 123]. Отже, визначена нами психолого-педагогічна умова спрямована на формування професійно-екстремальної компетентності та скерує учасників освітнього процесу на діяльність в особливих та екстремальних умовах, забезпечуючи формування практичних навичок реагування, прийняття рішень і взаємодії. Навчання передбачає формування у майбутніх фахівців також здатності діяти в умовах психологічного тиску, невизначеності, ризику для життя.

Четверта психолого-педагогічна умова передбачає реалізацію таких заходів:

- організація навчальної практики, тренінгів і симуляцій, що відтворюють умови надзвичайних ситуацій, щоб здобувачі вищої освіти могли на практиці відпрацьовувати методи надання екстреної психологічної допомоги в екстремальних умовах;
- проведення спільних навчань із рятувальниками, медичними працівниками й іншими фахівцями, що дозволяє здобувачам не лише здобути професійні навички, але й сформувати міждисциплінарний підхід до виконання професійних обов'язків у особливих та екстремальних умовах;
- регулярний моніторинг ефективності виконання завдань в екстремальних умовах для підвищення рівня підготовки здобувачів вищої освіти;

– введення й оновлення дисциплін із циклу профільної підготовки, які охоплюють аспекти екстремальної та кризової психології, посттравматичної реабілітації.

Цю умову доцільно реалізовувати за допомогою проходження навчальної практики в навчальній пожежно-рятувальній частині (НПРЧ) ЛДУБЖД та на посаді психолога відділу соціально-гуманітарної роботи і психологічного забезпечення центру забезпечення діяльності Головного управління ДСНС України у закріпленій наказом області. Під час першої практики майбутні психологи мають можливість ознайомитись із екстремальними умовами, особливостями роботи рятувальників, виїжджати на різні надзвичайні ситуації та надавати там екстрену психологічну допомогу постраждалим. Під час другої навчальної практики здобувачі вищої освіти опановують теоретичні засади функціонування психологічної служби, засвоюють ключові нормативно-правові акти, а також набувають практичних умінь у сфері професійно-психологічного відбору кандидатів на посади, психокорекції та психопрофілактики.

Також важливими є проведення практичних занять на базі психолого-тренувального центру НПРЧ, який є на території ЛДУБЖД. Цей центр включає смугу перешкод, що моделює умови трубопроводів, підвальних і тісних приміщень із використанням світлових, шумових і димових ефектів. Він дозволяє змодельовати обстановку, максимально наближену до екстремальних умов, із подальшим її аналізом; на практиці формувати ситуації, в яких майбутній психолог навчається приймати рішення в умовах підвищеної відповідальності, розвиває здатність до рефлексії, самоконтролю тощо.

У ЗВО із специфічними умовами навчання здобувачів вищої освіти залучають до участі в командно-штабних навчаннях. Під час таких заходів вони навчаються діяти у злагодженості з представниками інших структур, а саме з рятувальниками, медиками, поліцейськими. У процесі навчань учасники засвоюють знання щодо роботи пункту екстреної психологічної допомоги, медичного сортувального майданчика, ідентифікують гострі стресові реакції постраждалих і надають екстрену психологічну допомогу тим, хто її потребує.

Так, здобувачів вищої освіти залучають до участі в таких навчаннях на базі тренувальних полігонів у різних областях із метою відпрацювання алгоритмів надання екстреної психологічної допомоги в максимально наближених до реальних умовах.

5. Інноваційні технології у змісті професійної підготовки.

В умовах швидкого розвитку технологій важливо впроваджувати новітні інструменти та методи навчання для підготовки фахівців. Інтеграція інноваційних технологій в освітній процес забезпечує підготовку конкурентоспроможних фахівців, які здатні ефективно діяти в екстремальних умовах, використовувати сучасні інструменти для аналізу та реагування, а також зберігати психологічну стійкість у кризових ситуаціях. Вони включають цифрові технології, інтерактивні методи навчання, симуляційні платформи й інші інноваційні рішення, які відтворюють реальні професійні ситуації. Упродовж професійної підготовки психолога використання інноваційних технологій тягне за собою інтерактивні форми і методи навчання [350]. Цей процес широко застосовується в країнах ЄС, але в Україні він ще не набув достатнього поширення.

Підтримуємо погляди вчених і практиків [77; 104; 133; 140 та ін.], які вважають, що впровадження інноваційних педагогічних технологій у навчальній діяльності є потрібними для вдосконалення освітнього процесу й оволодіння здобувачами вищої освіти необхідним рівнем компетентності, зокрема професійно-екстремальної, як очікуваного результату навчання.

Одним із перспективних напрямів сучасних досліджень є застосування імерсивних технологій, таких як віртуальна (VR) та доповнена (AR) реальності, які забезпечують ефект «занурення» через цілеспрямований вплив на сенсорні системи людини, що допомагає імітувати реальні умови професійної діяльності, такі як надзвичайні події чи кризові ситуації. Це сприяє формуванню професійних компетентностей, зокрема адаптивності до стресу, швидкого прийняття рішень, розвитку рефлексивності та психологічної стійкості. Застосування імерсивних технологій забезпечує інтерактивне навчальне середовище, яке сприяє глибшому засвоєнню знань, практичних навичок і моделюванню поведінки в умовах,

максимально наближених до реальних. Деякі науковці [104], проаналізувавши наявний європейський досвід розвитку психології та її викладання, стверджують, що це дає можливість як підвищити якість викладання навчальних дисциплін із психології, так і позитивно вплинути на цінності, мотивацію та настанови майбутніх фахівців. Однак впровадження таких технологій пов'язане зі значними фінансовими витратами, що включають придбання спеціалізованого обладнання, розробку програмного забезпечення та підготовку викладачів до роботи з VR/AR-системами, що може бути значною перешкодою до їх використання.

Одним із перспективних напрямів інноваційного розвитку психологічної науки є метод інтенсивного навчання, відомий як кейс-стаді, який сприяє активізації учасників освітнього процесу [272, с. 130].

П'ята зовнішня психолого-педагогічна умова передбачає реалізацію таких заходів:

- використання спеціалізованого програмного забезпечення для психологічної діагностики;
- впровадження інтерактивних методів навчання (метод мозкового штурму, кейс-метод, рольові та ділові ігри, розв'язування ситуаційних задач тощо);
- застосування мобільних застосунків для розвитку стресостійкості, стабілізації в екстремальних умовах (наприклад База, Svitlo, Momental Moments of Resilience);
- створення спеціалізованих лабораторій (наприклад, лабораторія екстремальної психології та реабілітації в ЛДУБЖД) та класів (кабінет психологічного розвантаження та посттравматичної реабілітації в ЛДУБЖД).

Метою реалізації визначених зовнішніх психолого-педагогічних умов є забезпечення навчально-організаційного та науково-методичного супроводу формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ з метою вдосконалення їхньої професійної підготовки у ЗВО із специфічними умовами навчання.

На основі факторного аналізу особистісних характеристик ми визначили п'ять внутрішніх психолого-педагогічних умов формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ.

Перша психолого-педагогічна умова, яку ми назвали *«самоконтроль особистості»*, пов'язана з емоційно-вольовою сферою психолога. Вона передбачає розвиток здатності до саморегуляції поведінки, контролю власних емоцій, дій і реакцій в умовах підвищеного психологічного навантаження, стресу або екстремальних ситуацій. Самоконтроль є важливою передумовою ефективної професійної діяльності, особливо у сферах, пов'язаних із високою відповідальністю, швидким прийняттям рішень і взаємодією з людьми у кризових станах. Вищезначена умова сприяє розвитку стресостійкості, формуванню навичок швидкого прийняття рішень без втрати ефективності; підвищенню рівня відповідальності й усвідомлення власної ролі у критичних ситуаціях.

Ця внутрішня психолого-педагогічна умова формування професійно-екстремальної служби передбачає реалізацію таких заходів:

- участь у психологічних тренінгах, які сприяють формуванню навичок емоційної саморегуляції, розвитку усвідомленості, підвищенню стресостійкості;
- введення щоденника самопостереження.

Ця психолого-педагогічна умова реалізовується за допомогою «Тренінгу особистісного зростання», який також включає в себе вправи з усвідомлення емоцій, дихальні техніки, медитації, методики самопостереження (наприклад, оцінка рівня емоційної напруги).

Другою внутрішньою психолого-педагогічною умовою ми визначили *«здатність до компенсації»*. Загалом ця здатність проявляється у спроможності зберігати і підтримувати професійну ефективність в умовах недостатності певних психічних або фізичних ресурсів за рахунок мобілізації інших, наприклад, сильних сторін, навичок чи механізмів адаптації. Забезпечивши реалізацію цієї психолого-педагогічної умови, майбутні психологи розвинути здатність діяти продуктивно у стані втоми, при дефіциті часу чи інформації та продовжувати ефективно виконувати професійно-екстремальні завдання. Формування та

розвиток професійно-екстремальної компетентності, на наш погляд, потребують вдосконалення, зокрема у контексті вивчення професійно-екстремальних дисциплін.

Ця психолого-педагогічна умова може бути реалізована через такі заходи:

- ділові ігри, де відбувається моделювання НС, які можуть виникнути у професійній діяльності психолога (наприклад, робота з клієнтами в кризових станах);
- участь у тренінгах, де розглядають теми стресостійкості, розвитку навичок управління емоціями (наприклад, техніки релаксації, медитації, дихальні вправи).

Третьою внутрішньою психолого-педагогічною умовою ми визначили *«наявність гуманістичних цінностей»*, яка є ключовою для професійної підготовки фахівців із психологічного захисту населення, здатних ефективно діяти в екстремальних умовах, зберігаючи професійну етику, емпатію та орієнтацію на людину. Гуманістичні цінності, такі як повага до гідності людини, співчуття, толерантність, відповідальність, формують основу для професійної діяльності психологів у особливих та екстремальних умовах, де потрібне глибоке розуміння людських потреб і переживань, безумовне прийняття особистості іншого незалежно від ситуації. Гуманістичні цінності можуть стати внутрішнім орієнтиром для майбутніх психологів та допомагати зберігати людяність у стресових та екстремальних ситуаціях. З одного боку, професія психолога ДСНС є ризиконебезпечно, проте вона допомагає переосмислити також і своє життя. У таких випадках виділяються нові позитивні цінності, наприклад, цінність людського життя, щастя, здоров'я, що допомагає змінити себе і трохи навколишній світ [179, с. 14].

На погляд низки авторів [252; 235; 234], важливу роль у підготовці психолога відіграє забезпечення його професійного становлення, а саме формування просоціальних гуманістично орієнтованих цінностей, що є основою для етичності у психологічній практиці. Формування таких цінностей сприяє

становленню фахівця, здатного діяти етично й ефективно навіть в умовах надзвичайних ситуацій.

З метою формування гуманістичних цінностей як внутрішньої психолого-педагогічної умови у майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби пропонуємо такі заходи:

- організація та участь у групових дискусіях і рефлексії;
- участь у волонтерських програмах і проєктах, пов'язаних із допомогою постраждалим від надзвичайних ситуацій, внутрішньо переміщеним особам.

Ця психолого-педагогічна умова реалізовувалась, коли здобувачі вищої освіти третього курсу долучались разом із психологами Мальтійської служби допомоги до волонтерської роботи з постраждалим населенням у лютому 2024 року. Також здобувачі були волонтерами у таборі «Майбутніх професій» Міжнародного благодійного фонду «Альянс громадського здоров'я», де працювали з дітьми та проводили різні тренінгові заняття.

Четвертою внутрішньою психолого-педагогічною умовою формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС є *«позитивна самомотивація»*. Ця умова містить внутрішнє бажання до самовдосконалення, досягнення поставлених цілей, подолання труднощів, а також готовність працювати у непередбачуваних умовах, тим самим зберігати впевненість у власних силах. Позитивна самомотивація спонукає майбутнього психолога до систематичного особистісного і професійного зростання та допомагає зберігати емоційну рівновагу і мотивацію до роботи в умовах високого стресу, невизначеності чи небезпеки. Вмотивовані здобувачі вищої освіти охочіше беруть участь у навчальних і позааудиторних заходах.

Реалізація цієї умови, на нашу думку, передбачає:

- участь у психологічних тренінгах, спрямованих на формування впевненості у власних силах та підтримку мотивації до досягнення цілей;
- ведення «щоденника успіхів», які допомагають здобувачам вищої освіти фокусуватися на своїх досягненнях.

Для реалізації цієї умови була розроблена програма «Мотиваційного тренінгу», яка спрямована на посилення внутрішньої мотивації, розвиток самоефективності, формування професійних цілей тощо.

П'яту внутрішню психолого-педагогічну умову формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ми назвали *«комунікабельність особистості»*. Її реалізація забезпечує ефективну взаємодію з постраждалими, колегами й іншими учасниками рятувальних операцій в екстремальних умовах. Комунікабельність включає здатність до встановлення контакту, активного слухання, емпатійної взаємодії, адаптації до різних комунікативних ситуацій та ефективного обміну інформацією у стресових обставинах. Ця умова сприяє розвитку професійно-екстремальної компетентності психологів, які працюють у кризових ситуаціях, де швидкість, точність і людяність комунікації відіграють вирішальну роль. Окрім цього, комунікабельність дозволяє психологу швидко встановити контакт із постраждалими для надання екстреної психологічної допомоги, координувати дії з іншими рятувальниками, медиками тощо.

Для формування комунікабельності особистості як внутрішньої психолого-педагогічної умови у майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби пропонується комплекс педагогічних заходів:

- участь у психологічних тренінгах із метою формування навичок ефективного вербального та невербального спілкування, відпрацювання навичок активного слухання, емпатії та зворотного зв'язку.
- організація навчальної практики з метою набуття досвіду живої комунікації у стресових умовах.

Цю умову доцільно реалізовувати за допомогою розроблених нами психологічних тренінгів: «Мотиваційний тренінг» і «Тренінг особистісного зростання».

На нашу думку, реалізація визначених нами зовнішніх і внутрішніх психолого-педагогічних умов формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ у ЗВО сприятиме усвідомленню

важливості її формування, особистісного зростання, гуманістичних цінностей, мотивації до успіху у професійній діяльності. Вважаємо, що обґрунтовані психолого-педагогічні умови дадуть змогу забезпечити належний рівень професійно-екстремальної компетентності у процесі професійної підготовки.

Наступний підрозділ присвячений розробці та впровадженню методики формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби.

2.3. Методика формування професійно-екстремальної компетентності у майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби

Сучасний етап розвитку вищої освіти в Україні характеризується необхідністю модернізації освітньої системи, що передбачає вдосконалення змісту, методів і технологій навчання з метою ефективного формування загальних і спеціальних (фахових) компетентностей здобувачів вищої освіти відповідно до актуальних вимог їхньої професійної діяльності, зокрема в умовах воєнного часу. У цьому контексті одним із пріоритетних завдань підвищення якості професійної підготовки майбутніх психологів ОРС ЦЗ у ЗВО із специфічними умовами навчання є розробка та впровадження методики формування професійно-екстремальної компетентності. Ця методика має базуватися на якісному змістовому наповненні, застосуванні сучасних педагогічних технологій і методів, що відповідають специфіці професійної діяльності в особливих та екстремальних умовах. Професійна підготовка у ЗВО із специфічними умовами навчання повинна здійснюватися комплексно з урахуванням сучасних методичних підходів до організації навчання діяльності в особливих та екстремальних умовах, враховуючи міжнародний досвід, державні освітні стандарти та рекомендації практичних фахівців.

Варто підкреслити, що наразі методика формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ залишається не розробленою. Більшість наукових досліджень зосереджувалися на вивченні методик формування загальної професійної компетентності майбутніх психологів,

тоді як специфіка діяльності в особливих та екстремальних умовах залишалася поза увагою. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне здійснити аналіз методичних особливостей професійної підготовки майбутніх психологів ОРС з урахуванням специфіки їхньої подальшої діяльності, що сприятиме розробленню ефективних підходів до формування необхідних компетентностей.

Розглянемо спочатку термін «методика», яке вчені трактують по-різному. Ми підтримуємо думку М. Козяра, який визначає методику як систему, яка охоплюється суб'єктами й об'єктами освітнього процесу та складається з відповідних комплексів елементів, а саме: сукупності завдань і змісту вивчення навчальних дисциплін, взаємопов'язаних методів, педагогічних технологій, цілей і зв'язків [94, с. 154]. На нашу думку, для ефективного формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ необхідно впроваджувати інноваційні освітні технології та сучасні методи розвитку знань, умінь і навичок відповідно до сучасних умов і майбутньої професійної діяльності.

Враховуючи основні положення системного, особистісно-діяльнісного та компетентнісного підходів, до найбільш дієвих методів і технологій професійної підготовки психологів ми відносимо кейс-метод, рольові, ділові ігри, розв'язання ситуаційних задач, методи і прийоми з розвитку професійно-екстремальної компетентності в процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії, метод «мозкового штурму».

У процесі проведення лекцій науково-педагогічним працівникам важливо ознайомити здобувачів вищої освіти з такими поняттями, як «професійно-екстремальна компетентність», «професійно-екстремальне завдання», «професійно-екстремальні вміння» й активізувати процес мотивації до самостійної роботи щодо професійно-екстремальної компетентності та надання екстреної психологічної допомоги. Професійно-екстремальні технології навчання передбачають активну позицію здобувача, який виступає суб'єктом педагогічного впливу, на відміну від традиційної пасивної позиції, залучення майбутніх психологів до наповнення змісту матеріалу професійно-екстремальними завданнями та ситуаціями із професійної діяльності екстремальних психологів. До

традиційної позиції навчання ми відносимо лекції, читання та конспектування підручників, письмові контрольні роботи, демонстрацію, які характеризуються переважно пасивною роллю здобувача освіти, що виступає об'єктом педагогічного впливу. У таких підходах домінує трансляція знань від викладача до здобувача, де основна увага приділяється теоретичному засвоєнню матеріалу. Здобувачі освіти, зазвичай, мають обмежені можливості для активної участі, самостійного аналізу чи практичного застосування знань у реальних або змодельованих професійних ситуаціях. Традиційні методи часто зосереджені на теоретичних аспектах, ігноруючи практичні завдання, що відображають реальні професійні виклики, з якими стикаються психологи оперативно-рятувальної служби.

Доцільно підкреслити, що нині все частіше використовуються інтерактивні педагогічні технології в освітньому процесі вищої школи. На наш погляд, застосування цих технологій у формуванні професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів під час навчання у ЗВО із специфічними умовами навчання є одним із найоптимальніших варіантів активізації пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти та сприяє розвитку їхньої самостійності, критичного мислення та готовності до роботи в непередбачуваних умовах. Застосування інтерактивних технологій дозволяє змодельовати справжні професійні ситуації, що забезпечує практичну спрямованість освітнього процесу, не лише підвищує зацікавленість здобувачів, але й також формує навички оперативного прийняття рішень в особливих та екстремальних умовах. Окрім цього, інтерактивні технології підвищують мотивацію здобувачів вищої освіти, стають поштовхом до самостійного пошуку та дозволяють за короткий час охопити більше знань.

У майбутніх психологів застосування інтерактивних педагогічних технологій сприяє формуванню позитивної Я-концепції, організаторських і комунікативних здібностей, життєвих і професійних компетенцій, здатності до саморозвитку, вміння нестандартно та критично мислити, творчо підходити до розв'язання ситуаційних завдань, уміння слухати, довірливої атмосфери в

академічній групі, а також підвищенню навчальних результатів та успішності, орієнтованих на практичну підготовку [252, с. 375]. Інтерактивні технології характеризуються отриманням запланованих і очікуваних освітніх результатів за допомогою організації та реалізації активної взаємодії суб'єктів освітнього процесу із середовищем навчання [247]. Таким чином, інтеграція інтерактивних педагогічних технологій в освітній процес вищої школи не лише дозволяє підвищити якість професійної підготовки майбутніх психологів, але й сприяє їхній готовності до професійної діяльності в умовах надзвичайних ситуацій.

Вважаємо, що процес формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ у ЗВО із специфічними умовами навчання варто розглядати згідно з визначеними у процесі дослідження етапами професійної підготовки. Етапи доцільно визначити відповідно до структурних компонентів професійно-екстремальної компетентності, враховуючи завдання професійної діяльності майбутніх психологів та необхідних психолого-педагогічних умов для забезпечення ефективної педагогічної підготовки. Важливо зазначити, що розгортання етапів не є як строго лінійним, але формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ починається з усвідомлення важливості професійно-екстремальних знань, розвивається у процесі професійної підготовки та завершується реалізацією у професійній діяльності.

З метою формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ розроблено робочі навчальні програми дисциплін «Психологія безпеки» і «Психологія професійного ризику та прийняття рішень». Тематика запропонованої нами дисципліни «Психологія безпеки» має на меті підвищити рівень професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів та складається з двох змістових блоків (модулів):

1. Психологічні засади безпеки особистості.
2. Особливості безпеки соціально-психологічного середовища.

Курс «Психологія безпеки» охоплює вивчення психологічних аспектів, які мають критичне значення для забезпечення безпеки під час виконання

професійних завдань в особливих та екстремальних умовах. Його мета полягає у формуванні у здобувачів вищої освіти знань і навичок, необхідних для оцінки, профілактики та подолання психологічних ризиків, пов'язаних із діяльністю в умовах підвищеного стресу та, основне, розвиток професійно-екстремальної компетентності. Курс передбачає розвиток професійно-екстремальних умінь майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби, зокрема надання екстреної психологічної допомоги постраждалим в особливих та екстремальних умовах, сприяє підвищенню рівня професійно-екстремальної компетентності майбутніх фахівців, здатних ефективно діяти в умовах підвищеного ризику, забезпечуючи психологічну безпеку як для себе, так і для інших. Зміст навчальної дисципліни «Психологія безпеки» подано в додатку Б. Для здобувачів вищої освіти, які хочуть удосконалити свої навички роботи в особливих та екстремальних умовах, його можна розширити за рахунок поза аудиторної роботи [331].

Результатом засвоєння курсу майбутніми психологами оперативно-рятувальної служби є: усвідомлення закономірностей і особливостей розвитку та функціонування психічних процесів і явищ у контексті професійних завдань у повсякденних, особливих та екстремальних умовах діяльності; вміння шукати інформацію з різних джерел, зокрема з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, для розв'язання професійних завдань у складних і непередбачуваних ситуаціях; здатність пропонувати способи вирішення психологічних проблем і завдань у професійній діяльності екстремального спрямування, самостійно обирати технології психологічної підтримки, посттравматичної реабілітації та реадaptaції; чітке й логічне висловлювання власної позиції; ефективна взаємодія в команді під час виконання професійно-екстремальних завдань; прогнозування необхідного рівня особистої безпеки.

На практичних заняттях відпрацьовуються правила поведінки в надзвичайних ситуаціях природного характеру (землетрус, повінь, буря, ураган, смерч, гроза), техногенного характеру (пожежа, виявлення вибухонебезпечних предметів, радіаційна небезпека), а також соціально-політичного характеру

(масові заворушення, перебування в натовпі, терористичні дії, артобстріли, ракетні прильоти).

Вивчення змістового модуля I «Психологічні засади безпеки особистості» має на меті опанування здобувачами вищої освіти теоретичних знань щодо наукових підходів до трактування дефініцій «безпека», «психологічна безпека», «загрози особистості», «професійно-екстремальна компетентність», «формування професійно-екстремальної компетентності майбутнього психолога», формування усвідомлення значущості професійно-екстремальної компетентності у майбутніх психологів ОРС ЦЗ під час їхнього навчання у ЗВО із специфічними умовами навчання. Формами організації навчання цього курсу є лекційні та практичні заняття. До результатів опанування цього модуля відносимо актуалізацію потреби у глибшому усвідомленні засвоєних професійно-екстремальних знань, понять та основ формування професійно-екстремальної компетентності в контексті психологічної безпеки особистості.

На основі вже здобутих знань під час вивчення цього модуля було використано ділову гру «Психолог в екстремальній ситуації», мета якої – розвинути професійно-екстремальні вміння здобувачів вищої освіти, відпрацьовуючи алгоритми надання екстреної психологічної допомоги в зоні надзвичайної ситуації. Ділова гра була адаптована у вигляді імітації роботи психолога оперативно-рятувальної служби в непередбачуваних умовах «постраждалий – психолог – спостерігач». Слід зазначити, що заняття також проводились на свіжому повітрі та на базі розкладеного пункту надання екстреної психологічної допомоги та з використанням речей із валізи психолога. Здобувачі вищої освіти опановували та відпрацьовували протоколи надання екстреної психологічної допомоги, зокрема ізраїльський «ЯАЛОМ» та американський «ICOVER». Далі вже відпрацьовували протоколи відповідно до наявної гострої стресової реакції у потерпілих (ступор, нервові тремтіння, плач, істерика тощо). Під час такого виду завдань виразно виявляються основні труднощі, які виникають у майбутніх екстремальних психологів.

Зміст модуля II «Особливості безпеки соціально-психологічного середовища» складають теми, що сприяють усвідомленню ролі професійно-екстремальної компетентності майбутнього психолога оперативно-рятувальної служби у контексті виникнення непередбачуваних ситуацій соціально-психологічного середовища, а також вивчення шляхів розвитку професійно-екстремальної компетентності. На практичних заняттях цього модуля здобувачі вищої освіти відпрацьовують навички оцінювання ризиків, прийняття рішень у стресових ситуаціях і навчаються надавати психологічну допомогу, а також аналізують різноманітні кейси, пов'язані з роботою з реальними випадками, де необхідно застосувати знання, вміння та навички для вирішення психологічних проблем, пов'язаних із безпекою [191].

Ще одним доцільним методом вивчення цієї навчальної дисципліни є кейс-метод (кейс-стаді, метод аналізу реальної ситуації), який полягає в тому, що науково-педагогічний працівник розробляє конкретні ситуації реальних подій проблемного характеру, свого досвіду чи колег і пропонує здобувачам вищої освіти розв'язати їх. Кейс-метод вважають дієвим засобом у контексті застосування компетентнісного підходу, що забезпечує розвиток самостійної роботи, закріплення набутих знань, формування спеціальних практико-зорієнтованих умінь і навичок майбутніх психологів [175]. Розв'язання ситуаційних задач рекомендують застосовувати під час проведення практичних занять, оскільки це сприяє підвищенню якості професійної підготовки майбутніх практичних психологів у ЗВО й оптимальному формуванню їхніх професійних компетентностей [250].

Формами організації навчання є лекційні, практичні заняття з використанням ділових ігор, розв'язання ситуаційних задач, кейс-методу, а також тренінгових технологій.

Під час вивчення навчальної дисципліни було використано інноваційні засоби навчання, а саме мобільний застосунок «База» [28], розроблений для ветеранів за ініціативою Громадської організації «Психологічна підтримка та реабілітація «Вільний Вибір». Цей застосунок містить набір функцій, таких як

техніки саморегуляції, вправи для управління стресом, психоедукаційні матеріали, а також можливість відстежувати власний емоційний стан і отримувати рекомендації для покращення психологічного благополуччя. Його можуть використовувати цивільне населення, рятувальники й екстремальні психологи.

Ще однією навчальною дисципліною, яка забезпечує формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ, є «Психологія професійного ризику та прийняття рішень». Зміст цієї навчальної дисципліни подано в додатку В. Метою курсу є формування уявлень про психологію професійного ризику й ухвалення рішень у мирний і воєнний час.

Курс охоплює основні теоретичні концепції, моделі та методи оцінювання ризиків, практичні підходи до управління ними в різних професійних контекстах, психологічні стратегії прийняття рішень, вплив стресу та невизначеності на прийняття рішень, а також методи зниження негативних наслідків ризикових рішень [191]. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни складається із двох модулів: «Психологія професійного ризику» та «Психологія прийняття рішень».

Вивчення змістового модуля І «Психологія професійного ризику» має на меті опанування здобувачами таких понять, як «ризик», «професійний ризик», «невизначеність» у контексті професійної діяльності фахівців ризиконебезпечних професій, а також врахування та розвиток індивідуально-психологічних особливостей, які є ключовими для тих, хто здійснює професійну діяльність в особливих та екстремальних умовах.

До форм організації занять цього курсу відносимо лекційні та практичні заняття. Так, на практичних заняттях майбутні психологи активно розвивають навички, необхідні для роботи в умовах підвищеного ризику та стресу. Вони вчаться аналізувати ризикові ситуації, формулювати стратегії прийняття рішень, управляти емоційною напругою та використовувати психологічні методи для підтримки інших у кризових обставинах.

Змістовий модуль ІІ «Психологія прийняття рішень» спрямований на формування у студентів цілісного розуміння процесу прийняття рішень, його

психологічних аспектів і можливостей ефективного застосування знань у професійній діяльності. Під час вивчення цього модуля здобувачі вищої освіти ознайомлюються з теоріями прийняття рішень в умовах невизначеності, психологією прийняття управлінських рішень тощо. У контексті вивчення цього модуля на практичних заняттях використовується рольова гра «Бункер», метою якої є розвиток навичок прийняття рішень в умовах обмежених ресурсів та невизначеності, розвиток стресостійкості, відпрацювання групової взаємодії, оскільки учасники зустрічаються з різними сценаріями, що вимагають швидкого обдумування та прийняття обґрунтованих рішень [252]. Приклади використання ефективних методів формування професійно-екстремальної компетентності у процесі вивчення вищезазначених навчальних дисциплін представлено в додатку Г.

Варто виділити також важливість застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в освітньому процесі з метою формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ. Перевагою ІКТ є мультимедійні властивості, для яких виділяють таку специфічну рису, як інтерактивна наочність, тобто своєрідний ефект занурення в навчальне програмне середовище та взаємодія з ним [131]. Погоджуємось із думкою Ю. Вінтюка, що впровадження і застосування ІКТ у процес підготовки майбутніх психологів є актуальною вимогою сьогодення, що створює широкі можливості при викладанні та вивченні навчальних дисциплін [31]. Вважаємо, що ефективному розвитку професійно-екстремальних умінь сприяє використання відеотехнологій, що дає змогу продемонструвати надання екстреної психологічної допомоги постраждалим внаслідок надзвичайної ситуації. Використання програмного забезпечення для психодіагностичного обстеження є також важливим інструментом у сучасній психологічній практиці, зокрема у підготовці майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби, де необхідно оцінювати психофізіологічні характеристики, стресостійкість, швидкість реакції та інші параметри, критичні для роботи в екстремальних умовах. Такі програмні рішення дозволяють стандартизувати процедури тестування, забезпечують точність

вимірювань, автоматизують обробку даних і полегшують інтерпретацію результатів. Одним із прикладів таких інструментів є «Теппінг-тест», який широко застосовується для діагностики властивостей нервової системи за психомоторними показниками. Проведення занять у спеціально обладнаних кабінетах є важливим для забезпечення ефективного навчання, особливо в контексті професійної підготовки психологів оперативно-рятувальної служби. Такі кабінети створюють оптимальні умови для практичного відпрацювання навичок, моделювання професійних ситуацій і використання спеціалізованого програмного забезпечення й обладнання, що сприяє формуванню професійно-екстремальної компетентності. Так, низка практичних занять курсів «Психологія безпеки» і «Психологія професійного ризику та прийняття рішень» проводилися в ЛДУБЖД в кабінеті психологічного розвантаження та посттравматичної реабілітації.

З метою розвитку адаптивності, здатності до рефлексії, комунікативних навичок ми розробили програми психологічних тренінгів, а саме: «Тренінг особистісного зростання» та «Мотиваційний тренінг» для майбутніх психологів ОРС ЦЗ (програми тренінгів представлені в додатках Д та Е), які складаються з шести занять тривалістю 80 хвилин кожне. Підтримуємо думку, що тренінги сьогодні допомагають реалізувати засвоєні знання на практиці завдяки проведенню різних вправ [110, с. 139]. Серед переваг тренінгів – те, що основна увага спрямована на практичне відпрацювання навичок і вмінь, а теоретичний матеріал мінімізований [47, с. 145]. Ми вважаємо, що розроблені нами тренінги спрямовані на усвідомлення власних сильних і слабких сторін щодо розвитку професійно-екстремальних умінь, реалізацію отриманих знань на практиці, розвиток саморефлексії та мотивації до професійної діяльності. Основними завданнями науково-педагогічного працівника під час тренінгових занять є сприяння усвідомленню мети і завдань тренінгу та розвитку мотивації до роботи тренінгової групи, створення довірливої атмосфери.

«Тренінг особистісного зростання» спрямований на розвиток внутрішнього потенціалу учасників, підвищення їхньої впевненості в собі, а також на

формування навичок саморефлексії та управління життєвими викликами. Здобувачі вищої освіти розглядають теоретичні та методичні основи проведення тренінгу особистісного зростання, усвідомлюють свої сильні сторони, розвивають упевненість у собі та навички тайм-менеджменту, більше дізнаються про мотивацію до саморозвитку в умовах воєнного стану.

Зазначимо, що на тренінгу можна ефективно працювати з бар'єрами, які заважають повноцінному самовираженню й особистісному зростанню. Значна увага приділяється цілепокладанню, що допомагає людині визначити, чого вона хоче досягти в житті та чому. Основні цілі такого тренінгу: усвідомити власні цінності та життєві пріоритети; розвинути навички саморефлексії; навчитися формулювати власні цілі; підвищити рівень самооцінки та впевненості у собі; розробити особистий план розвитку та реалізації життєвих цілей. Так, метою одного із тренінгових занять є розвиток навичок саморегуляції, які є дуже важливими для роботи в екстремальних умовах. Серед основних технік задіяні «Дихання по квадрату», «4 стихії», «5-4-3-2-1», «Обійми метелика», «Заземлення» тощо. Основними методами тренінгу є мінілекція, мінідискусія, мозковий штурм, рольові та ділові ігри, кейс-метод, медитативні та коучингові техніки. Наприклад, це техніки «Колесо балансу», «GROW» та «SMART». Вправа «Колесо балансу» виступає однією з основних діагностичних технік, яку учасники виконують на початку роботи та в кінці з метою аналізу виконання та складання плану особистісного зростання після завершення тренінгу. Це візуальний інструмент, який застосовується в психології та коучингу для швидкої оцінки ступеня збалансованості чи повноти життя учасників тренінгу на певний момент. Колесо включає 8–10 категорій або сфер, ключових для гармонійного та збалансованого життя. Здобувачі вищої освіти оцінюють рівень своєї задоволеності кожною сферою і відображають результати на графічному зображенні колеса. Це забезпечує миттєвий огляд їхнього поточного «життєвого балансу». Головна цінність «Колеса життя» полягає в тому, що воно чітко показує, які аспекти життя потребують уваги та вдосконалення.

Техніка SMART передбачає, що кожна мета повинна бути сформована відповідно до критеріїв, які зашифровані в аббревіатурі: S (specific) – мета повинна бути конкретна, мати чітке та стверджувальне формулювання (без часток «не», «більше», «менше» тощо); M (measurable) – результат досягнення мети повинен бути вимірюваним (контрольне питання: «Як Ви зрозумієте, що Ваша мета досягнута?»); A (achievable) – мета повинна бути досяжною, тобто людина повинна мати певні ресурси та здібності, що допоможуть досягти мети; R (realistic) – мета повинна бути реальною, тому необхідно об'єктивно оцінювати всі наявні для цього ресурси та ситуацію, якщо наразі досягнення поставленої мети не зовсім реальне, то таку мету краще розбити на підцілі; T (time-bound) – мета повинна мати конкретний термін завершення, тому обов'язково потрібно ставити реальні терміни для її досягнення [322].

Доцільно підкреслити, що до основних засобів тренінгової роботи ми віднесли метафоричні асоціативні карти (МАК) і метафоричні асоціативні кулі, які виступають ефективними інструментами для стимулювання творчого мислення, саморефлексії та глибшого самопізнання учасників тренінгу. Деякі науковці [106; 152] визначають метафоричні асоціативні карти як універсальний метод професійної підготовки та інноваційний освітній інструмент. Метафоричні асоціативні карти – це набір зображень завбільшки з гральну карту, на якій можна побачити людей, їхню взаємодію, різні життєві ситуації, природу, тварин, предмети побуту, абстракції тощо [294]. Так, наприклад, вправа «Мій ресурс» мала на меті усвідомлення власних ресурсів на шляху досягнення мети, де основним інструментом є МАК, а саме універсальна колода метафоричних асоціативних карт «Resource box» (автор Гурко Ганна). Вправа «Лист із майбутнього» передбачає формування навичок ефективної постановки та досягнення цілей, стимулювання учасників до досягнення успіху. Розроблений нами тренінг має на меті розвинути самопізнання та самоактуалізацію здобувачів вищої освіти, мотивувати їх до гармонійного особистісного розвитку. Також важливою темою одного із занять є «Стрес-менеджмент в умовах воєнного стану», мета якого – розвиток стресостійкості майбутнього психолога ОРС ЦЗ.

Обов'язковою умовою участі в тренінгу було також ведення щоденника самоспостереження, оскільки цей інструмент відіграє ключову роль у розвитку самоусвідомлення, рефлексії. Цей щоденник є структурованим методом, який дозволяє здобувачам освіти систематично фіксувати, аналізувати й оцінювати власні емоційні стани, поведінкові реакції, когнітивні процеси та професійні дії під час виконання різних завдань. Цей процес сприяє глибшому розумінню особистих сильних і слабких сторін, а також формуванню навичок саморегуляції, що є критично важливими для роботи в екстремальних умовах. У рамках тренінгу також застосовувалися медитативні практики, які сприяли розвитку емоційної стійкості, саморегуляції та концентрації уваги учасників. Медитації використовувалися як інструмент для зниження рівня стресу, підвищення рівня самоусвідомлення та формування навичок управління психоемоційним станом, що особливо важливо для майбутніх психологів ОРС ЦЗ. Практики включали техніки усвідомленого дихання, візуалізації та релаксації і проводилися за допомогою мобільного застосунку Svitlo.

Ще один розроблений нами тренінг – «Мотиваційний тренінг» зосереджується на розумінні та розвитку мотиваційних процесів у різних контекстах. Він поєднує теоретичні знання з практичними навичками для підвищення мотивації та розвитку ціннісних орієнтацій в особистісному та професійному житті. У ході тренінгу розглядаються теоретичні основи мотивації та мотиваційних стратегій, самомотивації, техніки постановки короткострокових і довгострокових цілей, вправи для підтримання гармонії між роботою й особистим життям. Програма тренінгу представлена в додатку Е. Ці теми допоможуть майбутнім психологам оперативно-рятувальної служби не лише зрозуміти важливість мотивації в їхній професії, але й розвинути необхідні навички для підтримки високого рівня мотивації та ефективності в екстремальних умовах роботи. Основний акцент здійснюється на використанні технік для роботи з темою мотивації в тренінговому процесі, де група виступає також частиною зовнішньої мотивації та позитивно впливає на особистість майбутнього психолога. Тренер виступає тут фасилітатором, мета якого – допомогти

учасникам ефективніше працювати разом, зрозуміти спільні й індивідуальні цілі та планувати, як досягти цих цілей під час зустрічей та поза ними. Основна робота під час тренінгу відбувається з метою розвитку мотиваційної системи здобувача вищої освіти. Важливою темою є поняття професійної та навчальної мотивації, оскільки професія психолога потребує постійного підвищення професійного рівня. Основними методами роботи є метод мозкового штурму, перегляд відеофрагментів, мінілекція, самооцінювання, криголами, коучингові техніки, бесіда, дискусії, рольові ігри, арттерапевтичні техніки, розминки, притчі та ін. Ефективність тренінгових занять значно підвищується завдяки їхній інтерактивності.

Підібрані вправи цього тренінгу спрямовані на те, щоб допомогти учасникам усвідомити, що саме їх мотивує, визначити можливі перешкоди на шляху досягнення цілей, а також зрозуміти вплив різних факторів на їхню мотивацію. У цьому тренінгу також передбачено застосування МАК. Наприклад, для техніки «Хочу–можу–треба», спрямованої на виявлення особливостей зовнішньої та внутрішньої мотивації студентів вищої освіти, передбачено виконання вправи, під час якої здобувач самостійно обирає спосіб витягування карт із колоди (відкрито або всліпу). Кожна з трьох карт відповідає певній категорії: бажанням, можливостям або вимогам. Після вибору карти учасник описує її зміст і завершує відповідне речення: перша карта – «Я хочу...», друга карта – «Я можу...», третя карта – «Мені треба...» [79, с. 110-111].

Зазначимо, що у програмі тренінгу було використано техніки арт-терапії, а саме казкотерапії (техніка «Казка про успіх»). Метою цієї вправи є усвідомлення глибинних мотивів та цілей майбутнього психолога оперативно-рятувальної служби. Здобувачам потрібно написати казку про успіх та його досягнення із чіткою характеристикою головного героя та його шлях до досягнення успіху [79, с. 105-106]. Деякі психологічні вправи і техніки тренінгів представлено в додатку Ж.

За допомогою методу мозкового штурму учасники тренінгу визначають поняття «мотивація», а також її важливість для формування професійно-

екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ. Також увага приділена таким темам: мотивація досягнення, візуалізація та мотиваційні техніки, мотивація в умовах воєнного стану, мотивація в умовах невдач, мотивація навчання, мотивація професійної діяльності майбутнього психолога. Кожне тренінгове заняття завершується рефлексією, метою якої є осмислення отриманого досвіду, усвідомлення власних емоцій, поведінкових реакцій і змін, а також формування подальших кроків для особистісного розвитку та закріплення нових знань. Упродовж участі в мотиваційному тренінгу важливим елементом є ведення щоденника успіхів, який слугує інструментом для фіксації особистих досягнень, рефлексії над прогресом і посилення внутрішньої мотивації учасників. Щоденник успіхів сприяє формуванню позитивного самосприйняття, зміцненню впевненості у власних силах і розвитку цілеспрямованості, що є ключовими для професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. Учасники регулярно записують свої щоденні перемоги (як великі, так і малі), аналізують фактори, що сприяють успіху, та визначають цілі для подальшого розвитку. Цей процес не лише мотивує до активної участі в тренінгу, але й допомагає учасникам усвідомлювати власний потенціал і формувати стійку мотивацію до професійного зростання. Більше того, «Мотиваційний тренінг» акцентує увагу на розвитку внутрішньої мотивації, самосвідомості та відповідальності учасників, що є основою гуманістичного підходу до професійної діяльності психолога. Гуманістичні цінності, такі як повага до індивідуальності, емпатія, толерантність, альтруїзм і підтримка людської гідності, інтегруються в тренінгові практики. Мотиваційний тренінг передбачає виконання групових завдань, які вимагають співпраці, взаємопідтримки та поваги до думок інших учасників. Такі вправи формують почуття спільності, толерантність до відмінностей і готовність до співпраці, що є важливими гуманістичними цінностями для екстремальних психологів.

Підсумовуючи, зазначимо, що розроблена нами методика створена згідно з побудованою моделлю та спрямована на розвиток професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ. У наступному розділі

представлено процес апробації та експериментальної перевірки запропонованих інновацій.

Висновки до другого розділу

На основі вивчення науково-педагогічної літератури і комплексного вивчення процесу формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби розроблена та побудована її структурно-функціональна модель, яка складається з концептуально-методологічного, змістово-технологічного й оцінно-результативного блоків.

Концептуально-методологічний блок охоплює вимоги до професійно-екстремальної компетентності, мету, потребу її формування, методологічні підходи і принципи: загальнодидактичні, професійної та вищої освіти і специфічні.

Змістово-технологічний блок окреслює структуру професійно-екстремальної компетентності, суб'єктів педагогічної взаємодії, психолого-педагогічні умови, що визначає підбір методів, форм, засобів її формування під час професійної підготовки майбутніх психологів, розкриваючи етапи цього процесу.

Оцінно-результативний блок передбачає визначення критеріїв, показників і рівнів професійно-екстремальної компетентності, що передбачає очікуваний результат – позитивну динаміку формування та розвитку професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів.

Впровадження та реалізація структурно-функціональної моделі сприятиме системності й послідовності освітнього процесу, дозволить встановити взаємозв'язки між компонентами професійної підготовки і передбачити ресурси для подальшої оптимізації професійної освіти майбутніх психологів.

Для успішного формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби емпіричним шляхом визначено необхідні психолого-педагогічні умови, які потрібно створити в освітньому процесі. Ці психолого-педагогічні умови трактуємо як важливу

складову системи вищої освіти, що охоплює особистісні якості та чинники освітнього середовища ЗВО, які мають вплив на всі аспекти професійної підготовки майбутнього психолога оперативно-рятувальної служби. На основі методу експертної оцінки і факторного аналізу виділено дві групи психолого-педагогічних умов: внутрішні та зовнішні.

Зовнішні психолого-педагогічні умови вивчалися за допомогою розробленої нами анкети, де експертами виступили науково-педагогічні працівники, практичні психологи ДСНС України та здобувачі вищої освіти. Зовнішніми вважаємо такі психолого-педагогічні умови: механізми взаємодії з професійними спільнотами; безперервний психолого-педагогічний супровід; соціально-культурне середовище закладу вищої освіти; екстремально-практична зорієнтованість професійного навчання; інноваційні технології у змісті професійної підготовки.

Внутрішні психолого-педагогічні умови вивчались за допомогою методу психодіагностичного тестування на основі розробленого нами комплексного критерію, який складався з таких основних показників: мотивація до успіху і боязнь невдачі; рівень комунікабельності; рівень нервово-психічної стійкості й адаптивності до екстремально-професійних умов, а також середній бал успішності здобувачів вищої освіти, тобто засвоєння професійно-екстремальних знань, умінь і навичок. Як внутрішні визначені такі умови: самоконтроль особистості; здатність до компенсації; наявність гуманістичних цінностей; позитивна самомотивація; комунікабельність особистості.

Методика формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів у здобувачів ЗВО ДСНС України розроблена відповідно до етапів професійної підготовки та може бути використана для її вдосконалення у закладах вищої освіти сектора безпеки й оборони.

Для формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби створено робочі навчальні програми з дисциплін «Психологія безпеки» і «Психологія професійного ризику і прийняття рішень». Серед найдієвіших педагогічних технологій, упровадження яких сприятиме підвищенню результативності професійної підготовки, виділено кейс-

метод, метод мозкового штурму, розв'язання ситуаційних задач, ділові та рольові ігри. Реалізація психологічних тренінгів «Мотиваційний тренінг» та «Тренінг особистісного зростання» сприяють формуванню чітких особистих і професійних цілей, усвідомленню власних цінностей і мотивів, розвитку позитивної самомотивації, власних сильних і слабких сторін через рефлексію та зворотний зв'язок, оволодіння методами швидкого зняття напруги, набуття професійно-екстремальних знань, умінь і навичок.

Основні положення, викладені в другому розділі, детальніше розкриті в публікаціях [190; 191; 194; 195; 331].

РОЗДІЛ 3.

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ

3.1. Організація і методика педагогічного експерименту

Сучасні реалії в Україні вимагають від екстремальних психологів високого рівня професійної підготовки, гнучкості, адаптивності та постійного самовдосконалення. Щоб підвищити рівень ефективності професійної підготовки під час освітнього процесу, ми розробили та структурували комплекс заходів щодо оптимізації механізму формування фахових компетентностей майбутніх психологів ОРС ЦЗ у ЗВО із специфічними умовами навчання.

Розроблені нами теоретичні та методичні доробки, зокрема модель, обґрунтовані психолого-педагогічні умови і методика формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ, потребують експериментальної перевірки в освітньому процесі щодо їхнього впливу на ефективність майбутньої професійної діяльності.

Впродовж 2021–2025 рр. було проведено комплексне експериментальне дослідження формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ. Дослідження проводилось на базі одного з навчальних закладів ДСНС України, а саме ЛДУБЖД, відповідно до визначених вимог проведення педагогічного експерименту. До нашої дослідницько-експериментальної роботи було залучено 262 здобувачі вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 053 «Психологія», 12 науково-педагогічних працівників і 10 психологів Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Відсутність відбору учасників експерименту (здобувачів вищої освіти) дозволило нам забезпечити репрезентативність вибірки. Варто зазначити, що здобувачі вищої освіти ОПП «Екстремальна психологія» у кількості 30 осіб брали участь як під час пошуково-аналітичного та формувального експериментів.

До завдань педагогічного експерименту ми віднесли такі:

- 1) проаналізувати сучасні методичні підходи до професійної підготовки майбутніх психологів ОРС ЦЗ й особливості їхньої професійної підготовки у ЗВО із специфічними умовами навчання;
- 2) перевірити рівень сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ, що визначає їхню придатність до діяльності в особливих та екстремальних умовах;
- 3) апробувати в освітньому процесі ЗВО із специфічними умовами навчання авторську модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ;
- 4) впровадити обґрунтовані психолого-педагогічні умови і розроблену методику формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби;
- 5) визначити ефективність запропонованих нами інновацій щодо формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ.

Протягом дослідження ми проаналізували необхідну документацію, а саме: стандарт вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 053 «Психологія», освітньо-професійні програми, навчальні плани, робочі навчальні плани, підручники й посібники. Також вивчено особливості викладання низки навчальних дисциплін екстремального спрямування: «Психологія діяльності в особливих умовах», «Психологія кризових ситуацій», «Психологія посттравматичної реабілітації», «Психологічне забезпечення силових структур» тощо; розроблено методику формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ; проведено та проаналізовано контрольні вимірювання її рівня; розроблено методичні рекомендації щодо формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ.

Програма дослідження ефективності професійної підготовки та формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-

рятувальної служби включала чотири послідовні етапи, які полягали в перевірці висунутих нами припущень.

1. *Перший етап* (підготовчий) проведено у 2021–2022 рр. На цьому етапі було проаналізовано психолого-педагогічну наукову та навчально-методичну літературу, ступінь вивчення формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби; визначено основні суперечності; вивчено основні нормативні документи, що регламентують роботу психолога оперативно-рятувальної служби; взято участь у розробці ОПП «Екстремальна та кризова психологія», навчального плану та програмно-методичної документації; сформульовано методологічні та теоретичні основи досліджень; визначено мету, гіпотезу, завдання і методи дослідження.

2. *Другий етап* (констатувальний) припадав на 2022 р. і передбачав визначення компонентів (мотиваційно-вольовий, особистісно-рефлексивний, екстремально-знаннявий), виокремлення критеріїв (адаптаційно-діяльнісний, аксіологічний, когнітивно-функціональний); вивчення показників, рівнів сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ. Протягом цього періоду було проведено вивчення наявного рівня сформованості професійно-екстремальної компетентності у здобувачів вищої освіти випускного курсу у кількості 62 особи.

3. *Третій етап* (аналітико-пошуковий, формувальний) припадав на 2022–2024 рр. На цьому етапі за допомогою факторного аналізу було визначено психолого-педагогічні умови формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ: (*зовнішні*: механізми взаємодії із професійними спільнотами; безперервний психолого-педагогічний супровід; соціально-культурне середовище закладу вищої освіти; екстремально-практична зорієнтованість професійного навчання; інноваційні технології у змісті професійної підготовки; *внутрішні*: самоконтроль особистості, здатність до компенсації, наявність гуманістичних цінностей, позитивна самомотивація, комунікабельність особистості). Пізніше було їх реалізовано, також апробовано структурно-функціональну модель і методика формування професійно-

екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ. У дослідженні, спрямованому на визначення зовнішніх психолого-педагогічних умов, була сформована репрезентативна вибірка, що охоплювала три категорії учасників, які забезпечують різнобічне представлення професійного та освітнього досвіду. Загалом до вибірки увійшло 58 осіб, зокрема:

- 12 науково-педагогічних працівників (НПП), які мають стаж роботи не менше 10 років, спеціалізуються на викладанні дисциплін екстремального профілю та здійснюють професійну підготовку за ОПП «Практична психологія», «Екстремальна та кризова психологія», «Реабілітаційна психологія» (20,6% від вибірки в цілому). Їхній досвід у педагогічній діяльності та фахова спрямованість на екстремальні дисципліни забезпечують глибоке розуміння психолого-педагогічних аспектів підготовки фахівців у цій сфері.

- 10 психологів ДСНС України (17,2% від вибірки в цілому) із числа керівників, старших психологів та провідних фахівців відділів соціально-гуманітарної роботи та психологічного забезпечення центрів забезпечення діяльності Головних управлінь ДСНС України, кожен із яких має професійний стаж понад 5 років. Ці фахівці, завдяки своєму досвіду в роботі з екстремальними ситуаціями, вносять практичний погляд на психологічні особливості діяльності в умовах підвищеного стресу.

- 36 здобувачів вищої освіти (62,2% відповідно) першого (бакалаврського) рівня, які навчаються за ОПП «Екстремальна та кризова психологія» та «Практична психологія», які представляють молоде покоління фахівців, що перебувають на етапі формування професійних компетентностей. Їхня участь дозволяє врахувати перспективу тих, хто лише готується до професійної діяльності в екстремальних умовах.

Такий склад вибірки забезпечує комплексний підхід до дослідження, поєднуючи теоретичний, практичний та навчальний досвід, а також дозволяє врахувати специфіку екстремального профілю в психолого-педагогічному контексті. Для діагностики зовнішніх психолого-педагогічних умов використовувався метод експертних оцінок за допомогою розробленої нами

«Анкети експертного оцінювання основних аспектів формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби», що представлена в додатку А.

Для діагностики внутрішніх психолого-педагогічних умов використовувались методики: тест «Методика діагностики мотивації досягнення успіху та уникнення невдач» А. Реана [99, с. 332]; 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттела [99, с. 40]; Багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» [1, с. 14], тест «Подолання складних життєвих ситуацій» (SVF 120) В. Янке й Г. Ердмана, опитувальник «Самопочуття в екстремальних умовах», тест «Індекс життєвого стилю» (LSI) Р. Плутчика, Х. Келлермана [257], опитувальник «Стратегії подолання стресових ситуацій» С. Хобфолла [257], Фрайбурзький особистісний опитувальник (FPI) [257], методика самоактуалізації А. Шострома [257], Копінг-тест Р. Лазаруса. У процесі дослідження внутрішніх психолого-педагогічних умов взяло участь 110 здобувачів вищої освіти спеціальності 053 «Психологія».

Під час формувального експерименту впроваджувались розроблені автором навчальні курси «Психологія безпеки», «Психологія професійного ризику та прийняття рішень» та психологічні тренінги «Мотиваційний тренінг» і «Тренінг особистісного зростання». Вибірка дослідження складалася з експериментальної групи у загальній кількості 30 здобувачів (ЕГ), які навчаються за ОПП «Екстремальна та кризова психологія», та контрольної групи у загальній кількості 32 особи, які навчаються за ОПП «Практична психологія», яким вищезазначені курси не проводилися. За допомогою статичного аналізу при використанні критерію знакових рангів Вілкоксона було експериментально перевірено доцільність впровадження авторської структурно-функціональної моделі формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ.

4. *Четвертий* (підсумково-узагальнювальний) *етап* проводився у 2024–2025 рр. та характеризувався завершальною фазою дослідження. Цей етап присвячений систематизації та узагальненню отриманих результатів,

формулюванню наукових висновків, підготовці рекомендацій та оформленню дисертаційного дослідження.

У першу чергу для експериментальної перевірки рівня сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ необхідно було визначити критерії та їх показники, а також відповідні рівні в учасників дослідження. Тому для початку розглянемо визначення терміна «критерій».

В Академічному тлумачному словнику критерій – це «підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило» [118]. Словник-довідник із професійної освіти надає таке визначення: «мірило оцінки, судження, необхідна та достатня умова проявлення або існування якогось явища чи процесу» [269, с. 95]. В Українському педагогічному словнику «ознака, на основі якої здійснюється оцінка будь-чого; мірило» [45, с. 245]. В «Енциклопедії освіти» критерій – це «ознака, на основі якої відбувається оцінювання, класифікація або визначення, міра оцінки» [61, с. 653].

В Академічному тлумачному словнику показник – «це свідчення, доказ, ознака чого-небудь» [202]. Отже, підсумовуючи, поняття «критерій» ми розуміємо як об'єктивну ознаку, за допомогою якої можна оцінити ступінь досягнення певної мети, вираження певних властивостей, а показник – як компонент критерію, який є мірою досліджуваної властивості [193].

Спираючись на теоретичні засади професійної підготовки та професійної компетентності, поточної практики викладання навчальних дисциплін для майбутніх психологів, думку досвідчених науково-педагогічних працівників і результати наукових досліджень [32; 301; 258; 147; 94; 47; 276; 251], ми виокремили критерії та показники формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ, які визначають рівні сформованості мотиваційно-вольового, особистісно-рефлексивного, екстремально-знаннєвого компонентів професійно-екстремальної компетентності (підрозділ 1.2).

Дослідження здійснювалось за уточненими критеріями і показниками, які представлено в табл. 3.1.

Таблиця 3.1 – Критерії та показники сформованості структурних компонентів професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби

Структурні компоненти	Критерії сформованості	Показники	Методики
Мотиваційно-вольовий	Адаптаційно-діяльнісний	Мотивація до успіху	Методика діагностики мотивації досягнення успіху та уникнення невдач А. Реана
		Загальна адаптивність Нервово-психічна стійкість Комунікативний потенціал Моральна нормативність	Багаторівневий опитувальник «Адаптивність»
Особистісно-рефлексивний	Аксіологічний	Самоактуалізація Ціннісні орієнтації Гнучкість поведінки Сенситивність Спонтанність Самоповага Самосприйняття Уявлення про природу людини Синергія Прийняття агресії Контактність Пізнавальна потреба Креативність	«Шкала самоактуалізації» Е. Шострома; 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттела; Багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність»
Екстремально-знаннєвий	Когнітивно-функціональний	Знання з профільних дисципліна	Тести для перевірки знань із професійно-орієнтованих дисциплін і середній бал успішності
		Уміння та навички професійно-екстремальної діяльності	Результати проходження практики з професійно-екстремальної діяльності

Отже, ми визначили критерії формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ, а саме: адаптаційно-діяльнісний, аксіологічний, когнітивно-функціональний.

Адаптаційно-діяльнісний критерій вказує на здатність психологів ефективно виконувати професійні завдання в екстремальних умовах, адаптуватися до швидкозмінного середовища, а також самостійно аналізувати й удосконалювати свою діяльність. Цей критерій характеризує рівень сформованості практичних навичок і поведінкових стратегій, які забезпечують високу професійну ефективність у стресових і кризових ситуаціях.

Адаптаційно-діяльнісний критерій досліджувався за допомогою «Методика діагностики мотивації досягнення успіху та уникнення невдач» А. Реана та Багаторівневого опитувальника «Адаптивність». Вибір Багаторівневого особистісного опитувальника «Адаптивність» зумовлений необхідністю визначити рівень загальної адаптивності особистості, до якої, відповідно до методики, входять такі показники: нервово-психічна стійкість, комунікаційний потенціал, моральна нормативність, що дає нам можливість визначити різні сторони адаптивності.

Аксіологічний критерій визначення рівня сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби дозволяє оцінити міру сформованості загальнолюдських цінностей, які є важливими для професії психолога; наявність здатності до самоактуалізації [193].

Аксіологічний критерій вивчався за допомогою методики САТ Е. Шострома, яка дає можливість визначити як загальний рівень самоактуалізації особистості, так і окремі її показники, такі як орієнтація в часі, самоповага, самосприйняття, ціннісні орієнтації, гнучкість поведінки, сенситивність, спонтанність, самоповага, самосприйняття, уявлення про природу людини, синергія, прийняття агресії, контактність, пізнавальна потреба, креативність, наявність яких дає можливість людині як співпереживати й емпатійно сприймати інших осіб, так і розуміти й усвідомлювати власні психічні потреби і комплекси.

Когнітивно-функціональний критерій визначає рівень знань, умінь і навичок, які є необхідними для ефективного виконання професійних завдань у умовах екстремальних ситуацій. Він характеризує здатність майбутніх психологів засвоювати, інтегрувати та застосовувати спеціалізовану теоретичну і практичну інформацію в екстремальних умовах професійної діяльності. Показниками когнітивно-функціонального критерію виступають професійні знання, вміння та навички, які ми визначали за середнім балом за результатами тестування для перевірки знань із профільних дисциплін «Психологія безпеки», «Психологія професійного ризику та прийняття рішень», а також за результатами проходження практики з професійно-екстремальної діяльності на базі навчально-тренувального центру НПРЧ ЛДУБЖД. До показників цього критерію ми віднесли системність знань, наявність знань профільних дисциплін екстремального спрямування, сформованість умінь і навичок професійно-екстремальної діяльності. Для визначення рівня сформованості професійно-екстремальної компетентності за когнітивно-функціональним критерієм використано комплексні тестові завдання, метою яких було діагностувати рівень засвоєних знань із професійно орієнтованих дисциплін. Тести містили завдання, які складаються з трьох рівнів та структуровані від найпростіших до найскладніших. Зміст тестових питань охоплював основні розділи екстремальної та кризової психології. Тести вміщували завдання закритої форми (вибір одного правильного варіанту), відкритої форми (розгорнута відповідь) і демонстрування надання екстреної психологічної допомоги відповідно до проявів поведінки постраждалого внаслідок НС. Тестування профільних знань дає можливість не тільки перевірити опанування змісту освітньої програми, а й виявити вміння щодо надання першої психологічної допомоги в екстремальних умовах. Тестування першого рівня допомагає визначити знання допустимого рівня, завдання з відкритою відповіддю – функціонального, а завдання практичного характеру, відповідно, креативного рівня.

Виокремлені нами критерії та відповідні показники передбачають визначення рівнів сформованості професійно-екстремальної компетентності

майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. Згідно з теоретичним аналізом літератури [258; 302; 301] і розробленими нами критеріями, було запропоновано чотири рівні професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ, які представлені в додатку И.

Коротко охарактеризуємо визначені рівні сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ: низький (недостатній), достатній (допустимий), середній (функціональний), високий (креативний).

Недостатній (низький) рівень характеризується наявністю поверхневих знань про поняття діяльності в екстремальних умовах та їх вплив на психіку людини; відсутністю інтересу до професії екстремального психолога; недостатнім рівнем здатності особистості пристосуватися до нових, змінених або складних умов, особливо в екстремальних ситуаціях.

Достатній (допустимий) рівень визначається наявністю низького рівня знань про особливості екстремальних умов і початкових навичок надання першої психологічної допомоги; зниженою здатністю до адаптації в непередбачуваних умовах.

Середній (функціональний) рівень спостерігається при наявності сформованих знань і практичних навичок для виконання професійних обов'язків у особливих та екстремальних умовах; достатньої здатності до адаптації.

Високий (креативний) рівень характеризується глибокими знаннями, інноваційним підходом до вирішення професійних завдань у стресових та екстремальних умовах; наявним творчим підходом до надання психологічної допомоги, розробкою нових методів і стратегій, високим рівнем адаптивності, нервово-психічної стійкості, що забезпечує здатність ефективно діяти в умовах невизначеності, знаходити нестандартні рішення.

На основі проведеного аналізу ми зробили висновок щодо доцільності впровадження визначених психолого-педагогічних умов, розробленої методики згідно із побудованою моделлю формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ.

3.2. Аналіз стану професійно-екстремальної компетентності здобувачів ЗВО – майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби

Задля виявлення реального стану професійно-екстремальної компетентності у 2022 році проведено констатувальний етап педагогічного експерименту. Його мета полягає у визначенні сформованості компонентів (мотиваційно-вольовий, особистісно-рефлексивний та екстремально-знаннявий) відповідно до виокремлених нами критеріїв (адаптаційно-діяльнісний, аксіологічний і когнітивно-функціональний) та, відповідно, показників рівня сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС.

На констатувальному етапі виділялись такі завдання: уточнення методів діагностики і методик визначення рівня професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів за визначеними критеріями та їх показниками; діагностування рівня сформованості їхньої професійно-екстремальної компетентності; оброблення й аналіз одержаних результатів.

Здійснивши аналіз навчально-методичної документації ЗВО із специфічними умовами навчання, змісту ОПП спеціальності 053 «Психологія», ми виявили, що нині є підстави для вдосконалення професійної підготовки майбутніх психологів ОРС ЦЗ, що має бути спрямована на формування та розвиток професійно-екстремальної компетентності відповідно до сучасних реалій і викликів подальшої професійної діяльності, зокрема в умовах війни.

Сьогоднішній системі професійної підготовки у ЗВО із специфічними умовами навчання притаманна низка труднощів у організації освітнього процесу, а саме у підборі доцільних завдань і навчальних ситуацій, які сприяють розвитку професійно-екстремальних умінь і навичок. Впровадження інноваційних педагогічних технологій не завжди реалізується належним чином, може негативно впливати на мотивацію здобувачів вищої освіти до навчання. Також не весь науково-педагогічний склад володіє ефективними методами і педагогічними технологіями, або ж використовує їх без достатнього дидактичного обґрунтування. Варто зазначити, що сучасна система професійної підготовки у ЗВО із специфічними умовами навчання, що належать до ДСНС України, більше

досліджувалась стосовно навчання майбутніх фахівців із цивільного захисту, а її структура й етапи стосовно навчання майбутніх психологів ОРС ЦЗ досі недостатньо розроблені.

Відповідно до цього ми провели комплексне оцінювання рівня сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ за трьома критеріями відповідно до методики нашого експериментального дослідження. В оцінюванні взяли участь 62 здобувачі вищої освіти четвертого курсу денної та заочної форм навчання спеціальності 053 «Психологія» ЛДУБЖД, які навчалися за ОПП «Практична психологія».

З урахуванням вимог до валідності психодіагностичних методик і забезпечення об'єктивного оцінювання конкретних критеріїв і показників рівень сформованості компонентів професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оцінювався за допомогою таких методик: «Методика діагностики мотивації досягнення успіху та уникнення невдач» А. Реана, «Шкала самоактуалізації» Е. Шострома, 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттела.

Спершу на констатувальному етапі ми визначили показники адаптаційно-діяльнісного критерію, тобто рівня мотивації до успіху в контексті формування професійно-екстремальної компетентності в освітньому процесі. Тут важливим є також усвідомлення важливості професійно-екстремальної компетентності для професійної та особистісної реалізації. Результати оцінювання показників професійно-екстремальної компетентності за адаптаційно-діяльнісним критерієм представлено у вигляді діаграми на рис. 3.1. Відповідно до результатів, у майбутніх психологів переважає допустимий рівень (48,4%) сформованості професійно-екстремальної компетентності за адаптаційно-діяльнісним критерієм, який свідчить про невисокий рівень мотивації, а креативний рівень характерний лише для 4,8%, що є ознакою недостатнього усвідомлення значення розвитку професійно-екстремальної компетентності. Такі показники вказують на потребу вдосконалення, що спонукає звернути увагу на розвиток адаптивності.

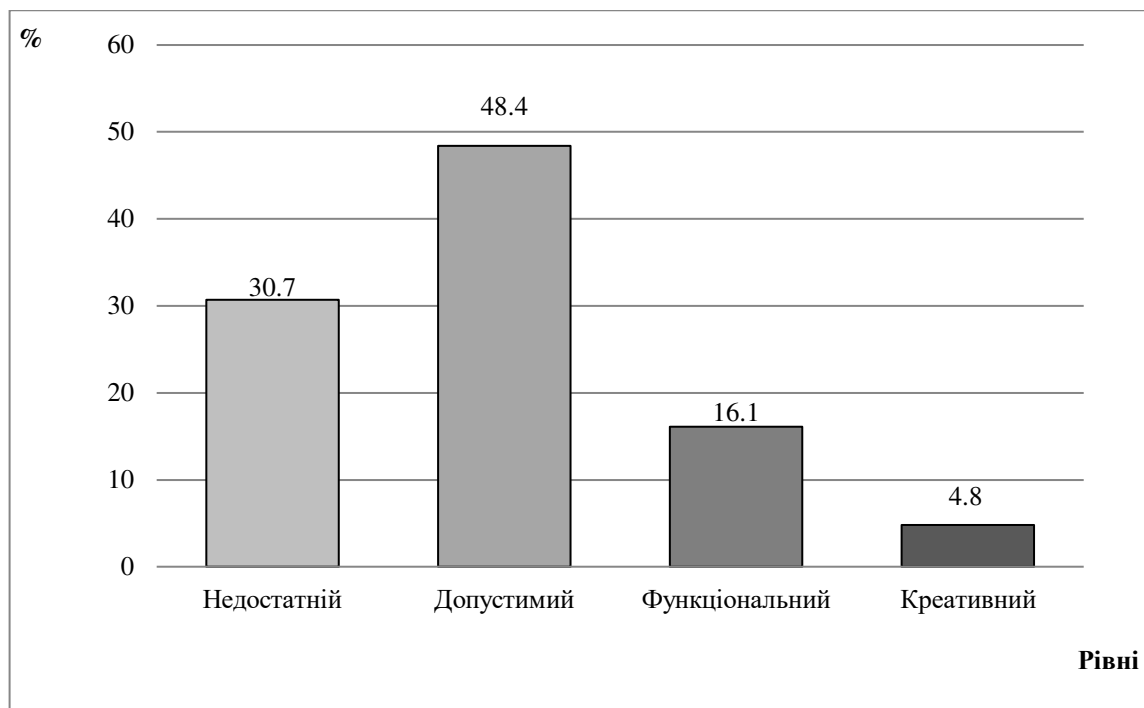

Рисунок 3.1 – Сформованість професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби за адаптаційно-діяльнісним критерієм на констатувальному етапі

Наступним кроком був аналіз, що стосувався оцінювання сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ за аксіологічним критерієм (рис. 3.2).

Як видно з рис. 3.2, найбільша кількість здобувачів вищої освіти (51,6%) має допустимий рівень сформованості професійно-екстремальної компетентності за аксіологічним критерієм. Враховуючи компетентнісний підхід під час професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби, варто сприяти спрямуванню як освітнього процесу, так і позааудиторних занять, на розвиток гуманістичних цінностей майбутніх психологів, а також особистісних якостей, які є важливими для формування та розвитку професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ.

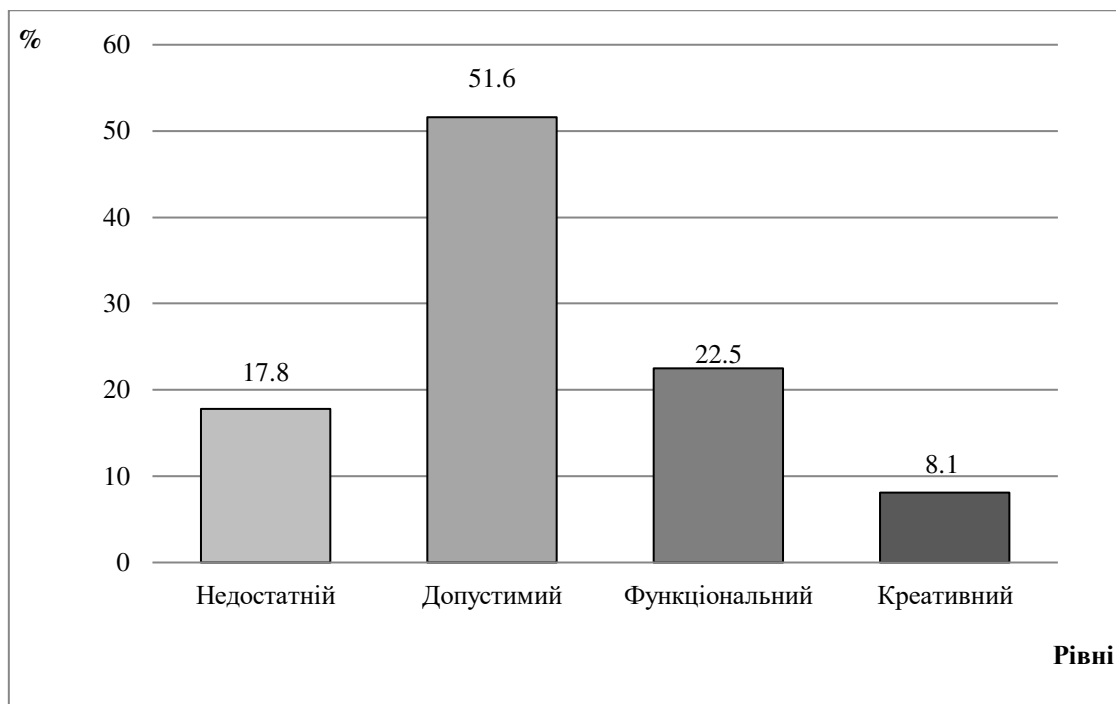

Рисунок 3.2 – Сформованість професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби за аксіологічним критерієм на констатувальному етапі

Однак показники здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти щодо сформованості їхньої професійно-екстремальної компетентності за екстремально-знанням критерієм на констатувальному етапі значно кращі (рис. 3.3). Для 43,5% здобувачів притаманний функціональний рівень професійно-екстремальної компетентності, що свідчить про те, що вони володіють базовими професійними знаннями і навичками, необхідними для діяльності в екстремальних умовах, а також можуть ефективно застосовувати отримані знання в типових професійних ситуаціях. Однак вони потребують подальшого розвитку для роботи у складних, нестандартних або непередбачуваних обставинах. Переважання показників рівня знань можна пояснити наявністю навчальної практики на кожному курсі, а також ґрунтовним вивченням дисциплін циклу профільної підготовки.

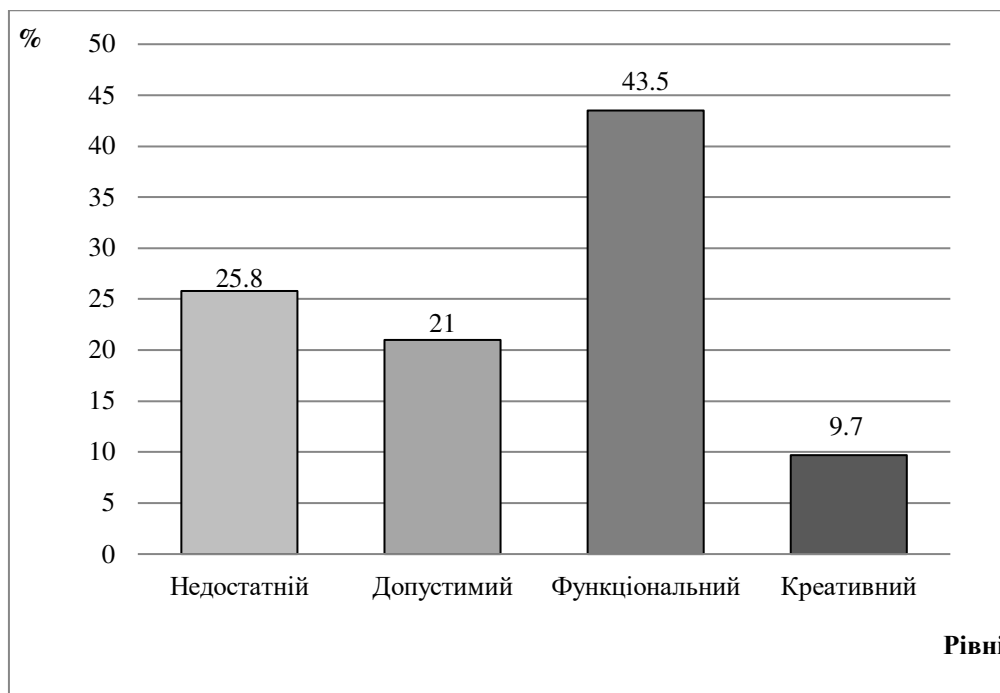

Рисунок 3.3 – Сформованість професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби за екстремально-знаннєвим критерієм на констатувальному етапі

На рис. 3.4 представлено узагальнені емпіричні результати сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ за всіма критеріями. Як видно із представленої діаграми, більшість здобувачів четвертого, випускного курсу спеціальності 053 «Психологія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (40,4%) перебувають на допустимому рівні сформованості професійно-екстремальної компетентності. Креативного рівня змогли досягти лише 7,5%. У той же час нас турбує, що недостатній рівень притаманний для 24,7% респондентів.

Отже, для випускників притаманні низькі показники професійно-екстремальної компетентності. Діагностика сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ на констатувальному етапі педагогічного експерименту показала, що існує необхідність застосування комплексних заходів з удосконалення ситуації щодо професійної підготовки психологів у ЗВО із специфічними умовами навчання, що підвищить їхню креативність, самостійність та здатність приймати рішення в непередбачуваних ситуаціях.

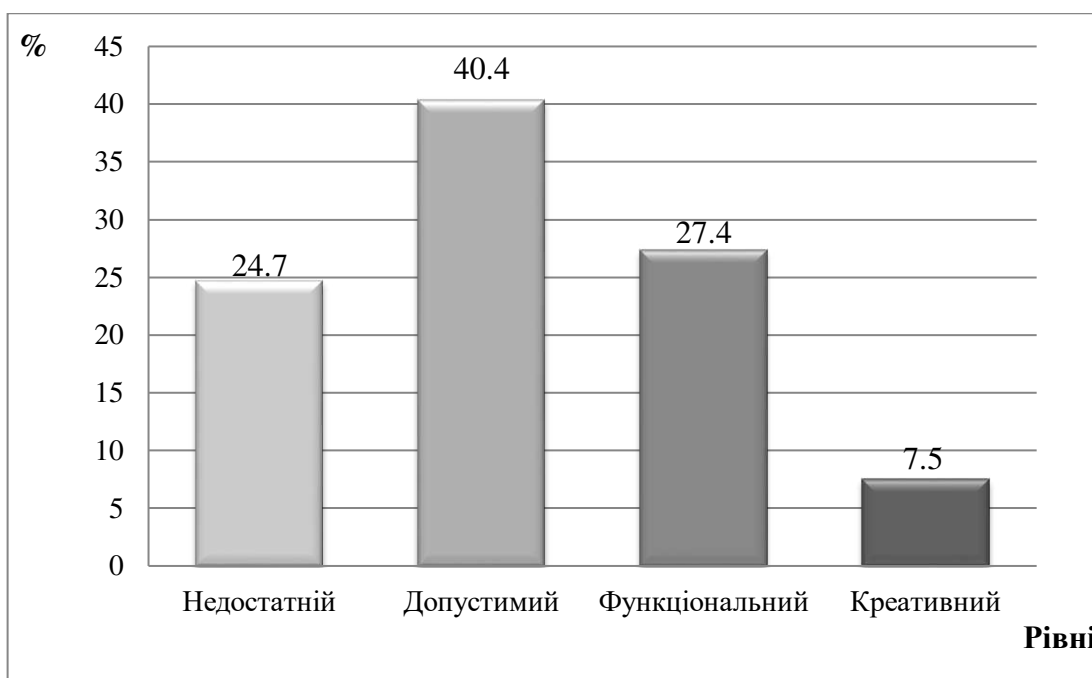

Рисунок 3.4 – Стан сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби за всіма критеріями на констатувальному етапі

На основі результатів констатувального етапу експерименту здійснено відповідне узагальнення та зроблено висновки, які спрямовані на виявлення причин і факторів наявних проблем, визначення шляхів оптимізації, важливих умов і заходів для покращення професійної підготовки майбутніх психологів. Проведений аналіз свідчить про те, що система формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби не повною мірою відповідає сучасним викликам, актуальним потребам роботодавців та специфічним вимогам професійної діяльності. Зазначено, що під час професійної підготовки у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання виявлено певні недоліки, які обмежують ефективність цього процесу:

- недостатньо враховані динамічні зміни в суспільстві та відповідно відбувається корекція та модернізація освітнього процесу;
- традиційні освітні програми спеціальності 053 «Психологія» унеможливають ефективне формування і розвиток професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів;

- відсутнє сучасне науково-педагогічне забезпечення професійної підготовки майбутніх психологів у ЗВО із специфічними умовами навчання;
- існує потреба в розробці та реалізації психолого-педагогічних умов формування професійно-екстремальної компетентності.

Отже, проведений констатувальний експеримент виявив недостатній рівень сформованості професійно-екстремальної компетентності в системі вищої освіти, що свідчить про потребу вдосконалення професійної підготовки майбутніх психологів у ЗВО із специфічними умовами навчання. Цей етап дав змогу перейти до подальшого наукового пошуку – з'ясувати й обґрунтувати психолого-педагогічні умови і розробити структурно-функціональну модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ. Відповідно до визначених завдань необхідно апробувати запропоновані нами зміни щодо освітнього процесу професійної підготовки майбутніх психологів ОРС ЦЗ у ЗВО із специфічними умовами навчання.

Для організації подальшої роботи, а саме дослідження психолого-педагогічних умов формування професійно-екстремальної компетентності, було проведено пошуково-аналітичний етап експерименту. З метою дослідження *зовнішніх психолого-педагогічних умов* використано метод експертної оцінки, де взяли участь як науково-педагогічні працівники, здобувачі вищої освіти, так і практичні працівники. Вибірка складала 58 осіб, із них: 12 науково-педагогічних працівників ЛДУБЖД, 10 практичних психологів ДСНС України у Львівській і Одеській областях 36 здобувачів вищої освіти спеціальності 053 «Психологія».

Було розроблено авторську анкету «Анкета експертного оцінювання основних аспектів формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби» у процесі професійної підготовки», яка представлена в додатку А. У даному опитувальнику на основі аналізу науково-педагогічної літератури й особистого професійного досвіду виділено сорок показників, систематизованих у чотири групи (організаційні, змістові, соціальні, мотиваційні аспекти підготовки). До кожної групи входить по

десять показників, які запропоновано проаранжувати від 1 до 10, де 10 – це найбільш важливий, а 1 – найменш важливий показник.

До організаційних аспектів ми віднесли: ефективне поєднання різноманітних форм навчання (дистанційного, очного, заочного тощо); змішане навчання (дистанційні лекційні дні, практичні дні – очно); можливість індивідуального графіка навчання; зручний розклад навчання (відсутність вікон між парами); реалізація діяльності наукових гуртків за власними інтересами здобувачів освіти та інших академічних спільнот; залучення практичних працівників до освітнього процесу (гостьові лекції, майстер-класи, воркшопи); первинний професійний досвід (волонтерська діяльність і дуальна освіта (практичні заняття на базах центрів психологічної допомоги); комфортні побутові умови (гардероб, кафе, місця відпочинку); створення платформи для взаємодії здобувачів і випускників, що дозволяє здобувачам вищої освіти обмінюватися досвідом; академічна мобільність (можливість тимчасового навчання в інших ЗВО).

Серед мотиваційних аспектів ми виділили: профорієнтацію абітурієнтів; професійний відбір при вступі у ЗВО; відзначення успіхів здобувачів вищої освіти, нагородження за досягнення (грамоти, додаткові відпустки тощо); заохочення до участі в наукових дослідженнях, конкурсах, конференціях; створення середовища, яке стимулює здорову конкуренцію (конкурси, олімпіади); інтеграція неформальної освіти (гуртки за інтересами, додаткові бали за проходження онлайн-курсів); мотивація до саморозвитку (мотиваційний тренінг); створення платформи для обміну досвідом студентів і випускників; створення платформи для пошуку вакансій із роботодавцями; участь у міжнародних навчальних проєктах.

До змістових аспектів належать: самостійність експериментальної діяльності (курсова, кваліфікаційні роботи); індивідуальний досвід психокорекційної роботи (індивідуальна психологічна підтримка здобувачів вищої освіти); групова терапія, тренінг особистісного зростання та відновлення; практика екстремально-професійної діяльності; позааудиторні заняття та

спецкурси для розвитку професійної майстерності (релаксаційні заняття, кіноаналіз, музикотерапія, майстер-класи, тренінги, воркшопи тощо); досвідне навчання (ознайомлення із ситуаціями з реального життя); додаткові нетрадиційні форми занять (інтерактивні лекції, спільні заняття зі старшими курсами); інноваційні методи навчання (ділові та рольові ігри, кейс-метод, мозковий штурм, розв'язання ситуаційних задач); інформаційні технології в навчанні (візуалізація лекцій, комп'ютерні діагностичні тести); збільшення екстремальної складової під час проведення занять (смуга психологічних перешкод, відпрацювання навичок на тренажерах на базі психолого-тренувального центру).

До соціальних аспектів відносяться: ефективна комунікація з викладачами і куратором навчальної групи; створення спільнот здобувачів вищої освіти для обміну досвідом; створення програм адаптації для здобувачів вищої освіти першого курсу; участь у волонтерських програмах; створення служб підтримки та консультування; ефективна комунікація освітнього середовища з батьками (листи-подяки, запрошення батьків на університетські заходи, участь батьків у спільних майстер-класах тощо); створення програм культурного відпочинку (літні табори, відвідування театрів, кінотеатрів, концертів, виставок, тематичні вечірки, поїздки, екскурсії, гуртки за інтересами тощо); участь в органах студентського самоврядування; створення інклюзивного освітнього середовища; ефективне комунікативне середовище.

Емпіричне дослідження зовнішніх психолого-педагогічних умов відбувалося за допомогою якісного та факторного аналізів. Розглянемо якісний аналіз отриманих результатів. Трактуванню піддавалися саме ті відповіді, які набрали 10 балів, тобто є найбільш значущим результатом, на думку експертів. Спершу проаналізуємо отримані результати організаційних аспектів професійної підготовки, які представлені в табл. 3.2.

**Таблиця 3.2 – Кількісний результат організаційних аспектів
професійної підготовки**

№ з/п	Показник	Психологи ДСНС, %	Науково- педагогічні працівни- ки, %	Здобувачі вищої освіти, %
1.	Залучення практичних працівників до освітнього процесу	50	50	22,3
2.	Ефективне поєднання різноманітних форм навчання (дистанційне, очне, заочне, тощо)	20	25	5,6
3.	Зручний розклад навчання	-	8,4	13,8
4.	Змішане навчання (дистанційні лекційні дні, практичні дні – очно)	-	-	8,3
5.	Можливість індивідуального графіку навчання	-	-	5,6
6.	Академічна мобільність (можливість навчатись в інших ЗВО)	20	-	13,8
7.	Первинний професійний досвід (волонтерська діяльність та дуальна освіта (практичні заняття на базах центрів психологічної допомоги)	10	8,3	11,1
8.	Створення платформи для взаємодії здобувачів та випускників, що дозволяє здобувачам вищої освіти обмінюватись досвідом	-	8,3	8,3

Продовження таблиці 3.2

1	2	3	4	5
9.	Реалізація діяльності наукових гуртків за власними інтересами здобувачів освіти й інших академічних спільнот	-	-	5,6
10.	Комфортні побутові умови (гардероб, кафе, місця для відпочинку)	-	-	5,6

Згідно з отриманими емпіричними даними, кожний другий серед працюючих екстремальних психологів (50%) і науково-педагогічних працівників (50%) найважливішим чинником обрали «залучення практичних працівників до освітнього процесу» за допомогою проведення гостьових лекцій, воркшопів та інших практичних заходів. Натомість лише 22,3% здобувачів вищої освіти вважають цей показник найактуальнішим. Як бачимо, він дає змогу здобувачам вищої освіти отримати безпосередній досвід від професіоналів, які працюють у сфері психології діяльності в екстремальних умовах, а також спілкування з досвідченими практиками мотивує майбутніх психологів глибше зануритися в навчальний матеріал і розвивати свою професійну компетентність.

Виявлено подібність думок практичних психологів (20%) і науково-педагогічних працівників (25%) щодо важливості «ефективного поєднання різноманітних форм навчання (дистанційне, очне, заочне тощо)». Цей пункт найзначущішим обрали 5,6% здобувачів. Інтеграція різноманітних форм навчання сприяє адаптації освітнього процесу до індивідуальних потреб здобувачів вищої освіти. Так, очна форма дає можливість відпрацювання навичок надання екстреної психологічної допомоги та посттравматичної реабілітації у малих групах, що дає змогу отримати зворотній супервізійний зв'язок. Завдяки дистанційній формі майбутні психологи можуть здобувати знання незалежно від географічного місця перебування та раціонально використовувати час без втрати при цьому високої якості підготовки. Окрім того, для здобувачів 13,8% вищої

освіти найважливішим є «зручний розклад навчання», а саме без вільних проміжків між аудиторними заняттями. Зручний розклад дозволяє їм краще планувати свій час, поєднуючи навчання з іншими важливими сферами життя, такими як робота, стажування або особисті обов'язки, а також допомагає зменшити рівень стресу, який може бути пов'язаний із великим обсягом роботи або недостатньою кількістю часу для підготовки до занять.

Виявлено також, що 8,4% здобувачів вищої освіти надали би перевагу змішаному навчанню, тобто обрали б дистанційну форму навчання для лекційних занять та очну – для практичних і семінарських. Лекційний матеріал у дистанційному форматі дає можливість зосередитися на засвоєнні теоретичних знань у зручному для здобувача вищої освіти середовищі, тим самим економлячи час на дорогу в університет. Водночас практичні заняття та семінари в очній формі забезпечують безпосередню взаємодію з викладачем та одногрупниками, що неабияк сприяє активному обговоренню тем, відпрацюванню практичних навичок, отриманню швидкого зворотного зв'язку та застосуванню інтерактивних методів навчання.

5,6% здобувачів найбільш значущим вважають можливість надання індивідуального графіку навчання, що дасть змогу їм поєднувати навчання і роботу, але водночас майже унеможливить взаємодію з групою під час аудиторних занять. Також такий самий відсоток респондентів вважають основним комфортні побутові умови: наявність кафе, гардеробу, місць для відпочинку.

Ще однією важливою складовою експерти визначили «академічну мобільність (можливість навчатись в інших ЗВО)», при цьому думки практикуючих психологів та здобувачів співпадають (20% експертів-психологів і 13,8% здобувачів). У той же час жодний із науково-педагогічних працівників не вважає цей чинник найбільш важливим для формування професійно-екстремальної компетентності, оскільки, на їхню думку, академічна мобільність у контексті екстремальної та кризової психології не завжди має прямий вплив на підготовку фахівців. Вони можуть надавати перевагу локальним практичним заходам (гостьові лекції, воркшопи) як більш доступним і ефективним.

Академічна мобільність, на нашу думку, відкриває для майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби доступ до нових методик, інноваційних підходів і передового досвіду в сфері психології, зокрема в контексті діяльності в екстремальних умовах. Більше того, такий вибір можна пояснити можливістю ознайомлення з європейськими та світовими стандартами підготовки психологів для надання екстреної психологічної допомоги.

Виявлено подібність суджень науково-педагогічних працівників (8,3%), практичних працівників (10%) і здобувачів (11,1%) щодо «первинного професійного досвіду (волонтерська діяльність, проведення занять на базах центрів психологічної допомоги)». Його наявність надає майбутнім психологам можливість безпосередньо застосовувати теоретичні знання на практиці, працюючи з реальними ситуаціями і клієнтами, а також сприяє розвитку комунікативних навичок, підвищенню рівня стресостійкості, резильєнтності, емпатійності та інших професійно важливих для них якостей.

Респонденти відмітили, що на розвиток професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів впливає «створення платформи для взаємодії здобувачів і випускників, що дозволяє здобувачам вищої освіти обмінюватись досвідом». На це вказало 8,3% опитуваних науково-педагогічних працівників та здобувачів. Така платформа може стати тим місцем, де здобувачі вищої освіти матимуть змогу отримувати безпосередні поради та рекомендації від тих, хто вже пройшов шлях професійної підготовки та роботи в екстремальних умовах, що є важливим елементом для розвитку практичних навичок.

Найважливіші мотиваційні аспекти представлені в табл. 3.3. Найважливішим показником експерти вважають «профорієнтацію абітурієнтів», що обрало 25% науково-педагогічних працівників та 30% практичних психологів. Такий вибір підкреслює важливість цілеспрямованого залучення абітурієнтів, які мають інтерес і схильність до професійної діяльності в екстремальних умовах. Профорієнтація дозволяє сформувати в них мотивацію до навчання, розуміння важливості своєї майбутньої ролі в суспільстві та відповідальності.

**Таблиця 3.3 – Кількісний результат мотиваційних аспектів
професійної підготовки**

№ з/п	Показник	Психологи ДСНС %	Науково- педагогічні працівники %	Здобувачі вищої освіти %
1.	Профорієнтація абітурієнтів	30	25	-
2.	Професійний відбір при вступі у заклад вищої освіти	-	25	-
3.	Відзначення успіхів здобувачів вищої освіти, нагородження за досягнення (грамоти, додаткові відпустки тощо)	-	-	11,1
4.	Заохочення до участі в наукових дослідженнях, конкурсах, конференціях	20	16,7	8,3
5.	Створення середовища, яке стимулює здорову конкуренцію (конкурси, олімпіади)	-	-	11,1
6.	Інтеграція неформальної освіти (гуртки за інтересами, додаткові бали за проходження онлайн-курсів)	10	-	16,7
7.	Мотивація до саморозвитку (мотиваційний тренінг)	-	16,7	16,7
8.	Створення платформи для пошуку вакансій із роботодавцями	-	-	13,9
9.	Участь у міжнародних навчальних проєктах	40	16,7	22,2

На думку експертів (25% науково-педагогічних працівників), важливим є професійний відбір при вступі у ЗВО, оскільки професія екстремального психолога вимагає як комунікативних та емпатійних навичок, так і здатності до швидкої адаптації до стресових ситуацій та емоційної витривалості. Як зазначають експерти та показує власний досвід, майже третина абітурієнтів не відповідає цим вимогам за своїми психофізіологічними показниками. На думку Р. Сірко, психофізіологічний відбір є важливим для визначення придатності кандидата на службу і на навчання у ЗВО ДСНС України. Вчена відносить психофізіологічний відбір персоналу для системи ДСНС до кадрово-атестаційного напрямку діяльності психолога та вважає, що для майбутніх здобувачів вищої освіти за кошти фізичних або юридичних осіб, які планують навчатись за ОПП «Екстремальна та кризова психологія» повинен бути впроваджений психофізіологічний відбір, тому що зараз він існує лише для курсантів (здобувачі вищої освіти за державним замовленням) [259, с. 267]. Це пов'язано з тим, що і ті, й інші здобувачі опановують ту ж освітню програму.

Значущим показником також визначають «мотивацію до саморозвитку», тобто мотиваційно-розвиваючі тренінги, на що вказало 16,7% науково-педагогічних працівників та 16,7% здобувачів вищої освіти. Саме тому ми розробили програму «Мотиваційного тренінгу», що сприяє формуванню рівня професійно-екстремальної компетентності.

«Інтеграцію неформальної освіти» обрали 16,7% майбутніх психологів, тим самим підкресливши важливість поєднання традиційного навчання з його альтернативними видами, які сприяють розвитку практичних навичок та пізнанню нового.

«Участь у міжнародних проєктах» найбільш значущим вважають 40% практичних працівників, 22,2% здобувачів та 16,7% викладачів. У зв'язку з воєнним станом в Україні багато міжнародних партнерів виступають донорами тих чи інших проєктів. Така участь розширює горизонти професійної компетентності, дозволяє співпрацювати з іноземними колегами у психологічній сфері та сприяє інтеграції у світову спільноту фахівців із психології. 8,3%

майбутніх фахівців, 20% психологів ДСНС та 16,7% науково-педагогічного складу акцентують на «заохоченні до участі в наукових дослідженнях і конференціях». Написання наукових робіт, участь у конференціях дозволяють здобувати нові знання, вдосконалювати навички пошуку і роботи з інформацією, розвивати креативне мислення, а також інтегрувати отримані результати в практичну діяльність, формувати професійні спільноти та популяризувати досягнення у галузі психології.

Для 11,1% здобувачів найважливішим є «відзначення успіхів здобувачів та нагородження за свої досягнення». Визнання досягнень підвищує рівень самовіддачі, самоповаги та професійної самореалізації, що є важливими аспектами для формування стійкості та здатності до роботи в умовах стресу й екстремальних ситуацій.

11,1% майбутніх екстремальних психологів акцентували увагу на «створенні середовища, яке стимулює здорову конкуренцію (конкурси, олімпіади)», вважаючи, що таке середовище сприяє розвитку професійних навичок, самовдосконаленню та підвищенню мотивації. Здорова конкуренція сприяє активізації потенціалу, розвитку командного духу, а також стимулює мотивацію до досягнення високих результатів і подолання викликів, що є критично важливими для професійної діяльності в екстремальних умовах.

13,9% майбутніх психологів обрали пункт «створення платформи для пошуку вакансій із роботодавцями», акцентуючи на необхідності інтеграції професійної підготовки з реальними можливостями працевлаштування. Така платформа може допомогти легше знайти вакансії, що відповідають їхній кваліфікації, а роботодавцям, відповідно, знайти фахівців із відповідними знаннями та навичками.

Отримані результати групи змістових аспектів представлені в табл. 3.4. Значущими експерти визначили чинники, пов'язані з практичною складовою навчання. Так, на першому місці визначено «практику екстремально-професійної діяльності» (40% практичних працівників, 16,7% науково-педагогічних працівників та 33,3% здобувачів), що підкреслює необхідність реального досвіду

для підготовки до роботи в умовах стресу та кризових ситуацій. Така навчальна практика у підрозділах ДСНС дозволяє здобувачам краще адаптуватися до професійних викликів, розвивати ключові навички та здатність приймати рішення в непередбачуваних умовах.

Таблиця 3.4 – Кількісний результат змістових аспектів професійної підготовки

№ з/п	Показник	Психологи ДСНС %	Науково-педагогічні працівники %	Здобувачі вищої освіти %
1	2	3	4	5
1.	Самостійність експериментальної діяльності (написання курсових, кваліфікаційних робіт)	32	18,3	20,7
2.	Індивідуальний досвід психокорекційної роботи (індивідуальна психологічна підтримка здобувачів вищої освіти)	13,3	16,1	13,9
3.	Групова терапія, тренінг особистісного зростання та відновлення	-	-	-
4.	Практика екстремально-професійної діяльності	32	18,3	20,7
5.	Позааудиторні заняття та спецкурси для розвитку професійної майстерності (релаксаційні заняття, кіноаналіз, музикотерапія, майстер-класи, тренінги, воркшопи тощо)	-	-	-

Продовження таблиці 3.4

1	2	3	4	5
6.	Досвідне навчання (ознайомлення із ситуаціями з реального життя)	16	18,3	13,9
7.	Додаткові нетрадиційні форми занять (інтерактивні лекції, спільні заняття зі старшими курсами)	-		6,9
8.	Інноваційні методи навчання (ділові та рольові ігри, кейс-метод, мозковий штурм, розв'язання ситуаційних задач)	-		6,9
9.	Інформаційні технології в навчанні (візуалізація лекцій, комп'ютерні діагностичні тести)	-	18,3	3,5
10.	Збільшення екстремальної складової під час проведення занять (смуга психологічних перешкод, відпрацювання навичок на тренажерах на базі психолого-тренувального центру)	6,7	16,7	15,5

На другому місці знаходиться «досвідне навчання», тобто ознайомлення із ситуаціями реального життя під час проведення практичних і семінарських занять, на що вказали 16,0% практичних працівників, 18,3% науково-педагогічних працівників та 13,9% майбутніх психологів. Це підкреслює важливість інтеграції теоретичних знань із практичними навичками, що дозволяє студентам краще підготуватися до реальних ситуацій. Як зазначають дослідники, досвідне навчання (experiential learning) [335], у порівнянні з традиційним навчанням, дозволяє здобувачам активно залучатись до виконання практичних завдань і ситуацій, а потім рефлексувати над отриманим досвідом для глибшого розуміння

та засвоєння знань. Ми це реалізуємо під час викладання курсів «Психологія безпеки», «Психологія професійного ризику та прийняття рішень» за допомогою кейс-методу та рефлексії до нього. Тематичні плани цих курсів представлені в додатках А та Б.

Важливим є також «збільшення екстремальної складової» професійної підготовки майбутніх психологів ОРС ЦЗ, що відзначили 15,5% здобувачів, 6,7% практичних працівників і 16,7% викладачів. Цей показник реалізується під час тренувань на смузі перешкод на базі психолого-тренувального центру у ЛДУБЖД. Психолого-тренувальний центр включає в себе смугу перешкод, що моделює умови трубопроводів, підвальних і малогабаритних приміщень із використанням світлових, шумових і димових ефектів. Заняття в психолого-тренувальному центрі дозволяють змодельовати обстановку, максимально наближену до екстремальних умов, та здійснити її аналіз у ході навчального процесу. Вони забезпечують можливість практично створити ситуації, в яких особа навчається брати на себе підвищену відповідальність, розвиває рефлексію, навички самоконтролю й опановує методи психологічного розвантаження. Також здобувачі вищої освіти, які навчаються за ОПП «Екстремальна та кризова психологія» за державним замовленням (курсанти), проходять навчальну практику на базі навчальної пожежно-рятувальної частини на території університету та залучаються до надання екстреної психологічної допомоги постраждалим уже під час професійної підготовки. Ми є одними із співрозробників методичних рекомендацій наскрізної програми практичної підготовки для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 053 Психологія (ОПП «Екстремальна та кризова психологія») [163].

Ще одним важливим аспектом є «індивідуальний досвід психокорекційної роботи», на що вказали 16,1% педагогічних працівників, 13,3% практичних психологів і 13,9% здобувачів вищої освіти. Це підкреслює значення практичного досвіду в психокорекційній діяльності, який дозволяє майбутнім психологам глибше розуміти й ефективно працювати з індивідуальними проблемами клієнтів.

Індивідуальний підхід дозволяє враховувати специфіку кожної особистості, тоді як групова робота, яка не отримала значної підтримки в опитуванні (0% для всіх груп), могла б сприяти розвитку комунікативних навичок. Індивідуальний досвід психокорекційної роботи набувається під час розробленого нами «Тренінгу особистісного зростання», програма якого представлена у додатку Д, що дає можливість індивідуальної психологічної підтримки, розвитку саморефлексії та мотивації до професійної діяльності. Тренінги також сприяють набуттю навичок групової психокорекційної роботи, хоча цей аспект не був відзначений респондентами.

Також значущим є «інноваційні методи навчання», такі як ділові та рольові ігри, кейс-метод, мозковий штурм, розв'язання ситуаційних задач, на ефективність яких вказали 6,9% здобувачів. Відмічено також значущість «використання інформаційних технологій у навчанні», а саме інтерактивних, наочних методів навчання тощо. На ефективність вищезазначених аспектів вказали 18,3% науково-педагогічних працівників та 3,5% здобувачів вищої освіти.

Соціальні аспекти професійної підготовки представлені в табл. 3.5. Виявлено відмінності в думках різних груп експертів. Так, 60% практичних працівників вказали на важливість «створення служб підтримки та консультування», у яких майбутні екстремальні та кризові психологи можуть не лише виступити в ролі клієнтів і отримати психологічну допомогу, а й набути первинний професійний досвід консультативної роботи.

Таблиця 3.5 – Кількісний результат соціальних аспектів професійної підготовки

№ з/п	Показник	Психологи ДСНС %	Науково-педагогічні працівники %	Здобувачі вищої освіти %
1.	Ефективна комунікація з викладачами і куратором навчальної групи	40	25	8,3

Продовження таблиці 3.5

1	2	3	4	5
2.	Створення спільнот здобувачів вищої освіти для обміну досвідом	-	-	8,4
3.	Створення програм адаптації для здобувачів вищої освіти першого курсу	-	-	-
4.	Участь у волонтерських програмах	-	8,3	30,5
5.	Створення служб підтримки та консультування	60	8,3	16,7
6.	Створення програм соціальної підтримки для малозабезпечених здобувачів вищої освіти	-	16,7	-
7.	Ефективна комунікація освітнього середовища з батьками (листи-подяки тощо)	-	-	-
8.	Створення програм культурного відпочинку (літні табори, театр тощо)	-	-	11,1
9.	Участь в органах студентського самоврядування	-	-	-
10.	Створення інклюзивного освітнього середовища	-	25	-
11.	Ефективне комунікативне середовищ	-	16,7	25

Кожний четвертий науково-педагогічний працівник (25%) та майже кожний другий психолог ДСНС (40%) найважливішим чинником вважають «ефективну комунікацію з викладачами і кураторами». Такий показник є найважливішим для 8,3% здобувачів. Інститут кураторства дає можливість індивідуального підходу до кожного здобувача вищої освіти, зворотного зв'язку з їхніми батьками та

консультативної допомоги. Створення і розвиток ефективного комунікативного середовища, на думку 16,7% науково-педагогічного складу, є найважливішим, оскільки створює умови для відкритого обміну ідеями, конструктивного вирішення конфліктів, розвитку критичного мислення та взаємопідтримки.

Водночас викладачі, зокрема 25%, наголосили на важливості показника «створення інклюзивного середовища». Інклюзивне середовище дозволяє враховувати індивідуальні потреби й особливості кожного здобувача вищої освіти, а також сприяє розвитку толерантності та взаємоповаги в академічній спільності.

Здобувачі найважливішим соціальним чинником вважають «участь у волонтерських програмах» (30,5%), що реалізується під час проходження навчальної практики. Це забезпечує можливість набуття практичного досвіду в реальних умовах, розвиваючи професійні та соціальні навички. Також важливими умовами були відзначені: «ефективне комунікативне середовище» (25%), яке сприяє кращій взаємодії та розвитку, «створення служб підтримки та консультування» (16,7%), що допомагає здобувачам справлятися з психологічними й емоційними труднощами, «створення програм культурного відпочинку» (11,1%), що забезпечує баланс між навчанням та відпочинком, і «участь в органах студентського самоврядування» (8,3%), яка сприяє формуванню лідерських компетенцій та організаторських навичок.

Для чіткішого виокремлення зовнішніх психолого-педагогічних умов також було використано факторний аналіз із застосуванням комп'ютерної програми STATISTICA. Факторний аналіз є актуальним математичним методом психолого-педагогічних досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців (О. Євдоченко [63], В. Климчук [82], С. Кортес, Дж. В. Лаунсбері, Х. Пінеда [328], А. Литвин [132] та ін.). Цей метод допоміг глибше зрозуміти взаємопов'язані чинники та їхній вплив на формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ, таким чином, забезпечуючи ефективний підхід до навчання здобувачів вищої освіти. У результаті виконання факторного аналізу «визначаються

найбільш вагомі (генеральні) чинники, що інтерпретуються як педагогічні умови удосконалення освітнього процесу» [132, с. 57].

Фактори були визначені з урахуванням критерію, розробленого Ф. Кайзером (метод головних компонент), критерій «кам'янистого розсипу» (критерію відсіювання) та методу обертання Varimax [254]. Опис проведення аналітико-пошукового етапу, під час якого емпірично визначались психолого-педагогічні умови формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ представлено в підрозділі 3.1.

Інтерпретація результатів факторного аналізу для визначення *зовнішніх психолого-педагогічних умов* формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ полягала в дослідженні розподілу факторних навантажень та аналізі кореляційних коефіцієнтів між основними чинниками, що дає можливість звузити і згрупувати коло чинників.

За результатами факторного аналізу зовнішніх психолого-педагогічних умов було виокремлено п'ять найбільш наповнених факторів (показники сукупної дисперсії і таблицю отриманих факторних навантажень представлено у додатку К).

До *першого фактора* (описує 18,6% загальної дисперсії) увійшли більшість показників, що передбачають взаємодію з різними професійними спільнотами і засвідчують важливість розширення соціально-професійної складової. Вищезазначене дає нам можливість назвати цей фактор *«механізми взаємодії із професійними спільнотами»*.

Другий фактор ми назвали *«безперервний психолого-педагогічний супровід»* (описує 10,5% загальної дисперсії), оскільки він передбачає зв'язок як із професійним відбором при вступі у ЗВО на підготовчому етапі навчання, так і зі службами підтримки та консультування та створенням платформи для пошуку вакансій із роботодавцями на етапі випуску молодих спеціалістів.

До *третього фактора* (описує 7,5% загальної дисперсії), перш за все, увійшли показники, які виникають у зв'язку з індивідуальним підходом до навчання та самостійністю: «участь в органах студентського самоврядування»,

«самостійність експериментальної діяльності». Найзначущіше факторне навантаження припадає на показники, які пов'язані з участю здобувачів у житті університету, оскільки «участь в органах студентського самоврядування», «ефективна комунікація освітнього середовища з батьками», «участь у програмах відпочинку» та «комфортні побутові умови» дає нам можливість назвати цей фактор *«соціально-культурне середовище закладу вищої освіти»*. Реалізація вищезазначених показників дає можливість здобувачу не лише розвивати hard skills, але й soft skills – так звані «м'які навички», тобто навички прийняття рішень та самостійності, всебічного та гармонійного розвитку особистості.

Четвертий фактор (описує 6,5% загальної дисперсії) наповнюють такі показники, як «збільшення екстремальної складової», «практика екстремально-професійної діяльності», «участь у волонтерських програмах» та «участь у міжнародних програмах». Оскільки показники цього фактора показують важливість саме екстремальної складової професійної підготовки, його ми назвали *«екстремально-практична зорієнтованість професійного навчання»*.

До *п'ятого фактора* (описує 5,7% загальної дисперсії), названого нами *«інноваційні технології у змісті професійної підготовки»* увійшли такі показники: «позааудиторні заняття та спецкурси», «досвідне навчання», «додаткові нетрадиційні форми занять (інтерактивні лекції, спільні заняття зі старшими курсами», «профорієнтаційні заняття», «ділові та рольові ігри, кейс-метод, мозковий штурм, розв'язання ситуаційних задач», «адаптаційні заняття для першого курсу», а також «створення інклюзивного освітнього середовища».

Таким чином, у дослідженні виділено п'ять факторів, які виступають зовнішніми психолого-педагогічними умовами формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ (див. підрозділ 2.2).

З метою визначення *внутрішніх психолого-педагогічних умов* було здійснено аналітико-пошуковий експеримент, де за допомогою психодіагностичних методик ми досліджували особистісні чинники, які впливають на формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ. Для чіткого виявлення внутрішніх психолого-педагогічних

умов формування професійно-екстремальної компетентності ми визначили її комплексний критерій, який складався з таких основних показників: мотивація до успіху (методика А. Реана); рівень комунікабельності (Фактор А – 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттела); рівень нервово-психічної стійкості й адаптивності до екстремально-професійних умов (багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність»), а також середній бал успішності здобувачів вищої освіти, тобто засвоєння професійно-екстремальних знань, умінь і навичок.

На основі цього комплексного критерію ми визначили два рівні професійної підготовки майбутніх психологів ОРС ЦЗ: високий і низький. До високого рівня віднесені досліджувані із середнім балом успішності 4,0–5,0; високим рівнем комунікабельності та настановою на мотивацію до успіху в професійній діяльності. У нашій вибірці таких респондентів виявлено 19 осіб, що становить 17,27%. Низький рівень професійної підготовки визначається середнім балом успішності 3,0–3,9; низьким рівнем адаптивності та комунікабельності, низькою мотивацією до успіху. Таких досліджуваних було 91 осіб, що становить 82,73%.

Розглянемо отримані результати факторного аналізу внутрішніх психолого-педагогічних умов формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. Дані щодо показників загальної дисперсії та таблиця факторних навантажень представлені в додатку Л.

До *першого фактора* (описує 12,6% загальної дисперсії) входять показники із від'ємним знаком, які свідчать про відсутність «відкритості», «психофізичної втоми», «циклотимності» (перепадів настрою), «синергії». До цього фактора також увійшли «самоконтроль», «позитивна самомотивація», «вступ у соціальні контакти», «психомоторна рефлексія», «обережні дії», «імпульсивні дії», «самоствердження». Оскільки, до цього фактора увійшли два показники, пов'язані із самоконтролем, ми його називаємо *«самоконтроль особистості»*.

Другий фактор (описує 11,9% загальної дисперсії) формують такі показники, як «відсутність безпорадності», «емоційна та вегетативна нестійкість», «порушення сну», «тривога і страхи», «дезадаптація», «сумарний показник невротизації», «компенсація», «невротичність», «психопатизація»,

«депресивність», «емоційна стійкість», «інтровертованість», «відсутність емоційно близького спілкування». Семантичне тло цього фактора складають як показники, пов'язані з невротизацією, репресивністю, емоційною та вегетативною нестійкістю, так і ті, які пов'язані з компенсацією та інтроверсією. На нашу думку, тривожність, невротичність, депресивність негативно впливають на формування професійно-екстремальної компетентності, проте вони надають особистості можливість емоційного й емпатійного реагування, здатність до співчуття та співпереживання проблемам інших людей, емоційну чутливість, що є важливими особистісними характеристиками для професії практичного психолога загалом. Наявність цих рис компенсується досягненнями, оскільки вони формують відповідальність у професійній діяльності, тому ми інтерпретуємо цей фактор як *«здатність до компенсації»*.

Третій фактор (описує 10,3% загальної дисперсії) формують такі змінні: «асертивність», «непрямі та асоціальні дії», «дистимність», «ціннісні орієнтації», «сенситивність», «спонтанність», «самоповага», «самосприйняття», «креативність», «здатність до конфронтації», тобто здатність до відстоювання власних кордонів і високий рівень показника «уявлення про природу людини». Діяльність екстремального психолога, з одного боку, пов'язана зі здатністю до сенситивності та емпатійності, що дає можливість відчувати клієнта, а з іншого боку – зі здатністю до відстоювання власних кордонів, що дає можливість більш гнучкої поведінки у різних ситуаціях, підвищує спонтанність і креативність.

Важливими показниками у цьому факторі є конструктивні копінг-стратегії особисті, такі як «асертивні дії, «непрямі дії» та відсутність асоціальних дій», які дають можливість особистості адекватно реагувати на стресогенні виклики. Окрім того, високі показники у цьому факторі припадають на «самоповагу» (0,881), «ціннісні орієнтації» (0,867) та «уявлення про природу людини» (0,729), що вказує на наявність схильності до професії допомагаючого типу «людина – людина», тому ми назвали цей фактор *«наявність гуманістичних цінностей»*.

До *четвертого фактора* (описує 8,5% загальної дисперсії) входять наступні показники з додатнім знаком: «нервово-психічна стійкість», «соціальна

замкнутість», «раціоналізація», «уникнення», «емотивність», «педантичність», «тривожність», «саморегуляція», «пізнавальна потреба», «самоконтроль», а також показники з від'ємним знаком: «жалість до себе», «самозвинувачення», «пошук соціальної підтримки», «реактивна агресивність». Одним зі значущих показників є «позитивна самомотивація», тому ми назвали цей фактор *«позитивна самомотивація»*.

Семантичне тло *п'ятого фактора* (описує 8,3% загальної дисперсії) складають такі показники, як «самовиправдання», «відсутність нестійкості», «відсутність витіснення», «відсутність потреби у підтримці», «відсутність чітких часових рамок», а також «стійкість до стресу», «екстраверсія», «відвертість», «демонстративність» і «креативність». Оскільки показники цього фактора свідчать про комунікабельність, екстравертованість, демонстративність, креативність, відвертість, тобто вміння подобатись і налагоджувати соціальні контакти, ми назвали його *«комунікабельність особистості»*.

Отже, факторний аналіз високого рівня професійної підготовки дав нам можливість визначити п'ять особистісних внутрішніх психолого-педагогічних умов формування професійно-екстремальної компетентності ОРС ЦЗ, а саме: самоконтроль особистості, здатність до компенсації, наявність гуманістичних цінностей, здатність до саморегуляції, комунікабельність особистості.

Цей аналіз показав амбівалентність професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів, оскільки, з одного боку, для них є важливими гуманістичні цінності, чуйність, небайдужість, комунікабельність, що необхідно для повсякденної та професійної діяльності, зокрема в особливих та екстремальних умовах, водночас, з іншого боку, важливими є такі риси, як відсутність невротичності, високий самоконтроль, емоційна стійкість, конструктивні копінг-стратегії, здатність до компенсації, тобто вони мають бути і стійкими до стресу та професійної деформації, й емпатійними та сенситивними, що часто є взаємовиключним.

Отже, констатувальний експеримент виявив недостатній рівень сформованості професійно-екстремальної компетентності відповідно до вимог

професійної діяльності. Отримані результати свідчать про необхідність удосконалення професійної підготовки здобувачів вищої освіти.

Аналіз і систематизація результатів цього етапу дослідження дозволили емпірично визначити і теоретично обґрунтувати психолого-педагогічні умови, а також розробити модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ. Виявлені недоліки й уточнення сформульованих завдань зумовили необхідність апробації запропонованих змін в освітньому процесі професійної підготовки психологів ЗВО.

3.3. Результати педагогічного експерименту з формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів у ЗВО ДСНС України

З метою перевірки висунутої нами гіпотези дослідження щодо виявлення ефективності обґрунтованих нами структурно-функціональної моделі, психолого-педагогічних умов та методики формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ у 2022–2024 році проведено формувальний етап педагогічного експерименту.

Передусім було розроблено програму формувального експерименту, яка спрямована на ефективне формування і розвиток рівня професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ відповідно до обґрунтованих нами теоретичних підходів і методичних положень. Упродовж цього етапу виділялися такі завдання: апробувати розроблену модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби; перевірити ефективність психолого-педагогічних умов і запропонованих методів формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів у ЗВО із специфічними умовами навчання.

Задля виконання експерименту ми взяли участь у розробці навчальних планів та освітніх програм підготовки майбутніх психологів, а саме ОПП «Екстремальна та кризова психологія», а також програми наскрізної практики для здобувачів, які навчаються у ЛДУБЖД, відповідно до вимог Державних стандартів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

спеціальності 053 «Психологія». Розроблено робочі навчальні програми вибіркових дисциплін «Психологія безпеки» і «Психологія професійного ризику та прийняття рішень».

В експериментальних групах на базі ЛДУБЖД були організовані необхідні заняття та забезпечено реалізацію психолого-педагогічних умов і розробленої авторської моделі. Поетапно реалізовувались інновації у професійній підготовці майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби.

На початку формувального експерименту було обрано сукупність респондентів у загальній кількості 62 особи, з яких були сформовані експериментальна та контрольна групи. До експериментальної групи віднесено 30 здобувачів вищої освіти, зокрема і курсантів, які навчаються за ОПП «Екстремальна та кризова психологія». До контрольної групи входило 32 здобувачі вищої освіти, які навчаються за ОПП «Практична психологія». Рівень сформованості професійно-екстремальної компетентності визначався за трьома критеріями (адаптаційно-діяльнісний, аксіологічний, когнітивно-функціональний), показниками яких виступили результати діагностичних методик, які представлені в табл. 3.1.

Реалізація психолого-педагогічних умов і впровадження авторської методики відбувалися шляхом викладання в експериментальній групі навчальних дисциплін «Психологія безпеки», «Психологія професійного ризику та прийняття рішень», а також проведення авторських психологічних тренінгів: «Тренінг особистісного зростання» і «Мотиваційний тренінг» та інших позааудиторних заходів. Навчання контрольної групи не передбачало ні вивчення вищезазначених курсів, ні проведення тренінгів. Для діагностики ефективності формування професійно-екстремальної компетентності було здійснено вимірювання відповідних показників у здобувачів експериментальної та контрольної груп на початковому та заключному етапах дослідження.

Для порівняння результатів експериментальної та контрольної груп щодо рівнів сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх

психологів ОРС ЦЗ після проведення формувального етапу експерименту перевірялись такі припущення:

- емпіричні розподіли здобувачів вищої освіти КГ та ЕГ за рівнем сформованості професійно-екстремальної компетентності на початку експерименту значно між собою не відрізняються;
- емпіричні розподіли здобувачів вищої освіти КГ ТА ЕГ за рівнем сформованості професійно-екстремальної компетентності наприкінці (після завершення) експерименту різняться між собою;
- наявна позитивна динаміка змін у розподілі здобувачів вищої освіти експериментальної групи за рівнем сформованості професійно-екстремальної компетентності на початку й після завершення експерименту, що виступає результатом реалізації в освітньому процесі розроблених нами пропозицій за допомогою підтвердження методів математичної статистики.

Ефект від здійснення педагогічного впливу вважається доведеним, якщо після реалізації цього впливу учасники експериментальної та контрольної груп, які на початку мали подібні характеристики, демонструють значні (статистично значущі) відмінності за визначеними критеріями та їх показниками. Оцінювання рівня сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ здійснювалось згідно з методикою експерименту (підрозд. 3.1) за допомогою комплексного методу за адаптаційно-діяльнісним, аксіологічним і когнітивно-функціональним критеріями. Отримані експериментальні результати було внесено в таблиці, узагальнено та після розподілу здобувачів вищої освіти за відповідними рівнями представлено на рисунках у вигляді діаграм. Розглянемо їх.

Діагностика рівня сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ за адаптаційно-діяльнісним критерієм засвідчує певні зміни (рис. 3.5).

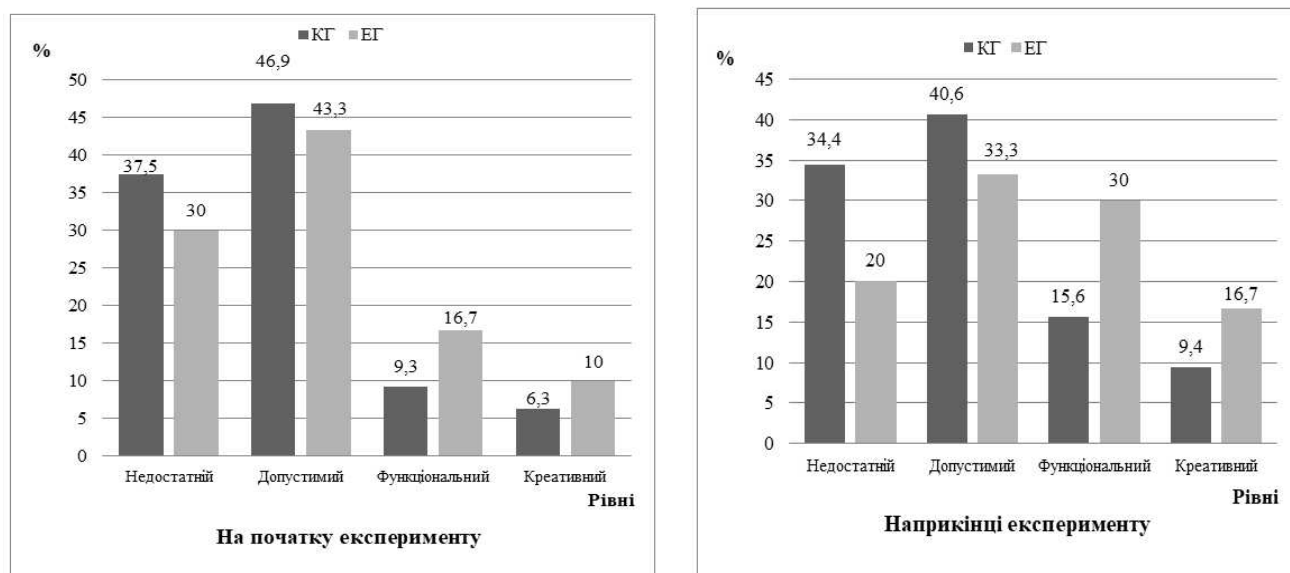

Рисунок 3.5 – Динаміка сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби за адаптаційно-діяльнісним критерієм (формувальний етап)

Визначення рівня сформованості професійно-екстремальної компетентності за адаптаційно-діяльнісним критерієм показало такі зміни: в ЕГ 30% показали недостатній рівень сформованості та 37,5% – у КГ. Допустимий рівень в ЕГ – 43,3%, у КГ – 46,9%. Функціональний рівень в ЕГ – 16,7%, в КГ – 9,3%. Креативний рівень в ЕГ – 10%, в КГ – 6,3%. Тобто дві третини опитувальних на момент початку формувального експерименту показали в ЕГ і КГ недостатній і допустимий рівні професійно-екстремальної компетентності за адаптаційно-діяльнісним критерієм. Вважаємо, що це свідчить про низьку непроцесуальну мотивацію, яка пов'язана з незнанням специфіки професії психолога екстремального профілю, відсутністю чіткого уявлення про подальше працевлаштування та недостатньою здатністю до цілеспрямованих вольових зусиль. Саме на це і був спрямований розроблений нами «Мотиваційний тренінг».

Після експерименту спостерігаємо зниження недостатнього (20%) і допустимого (33%) рівнів в ЕГ і збільшення майже удвічі функціонального (30%) та креативного (16,7%) рівнів. У КГ спостерігається незначна динаміка збільшення функціонального та креативного рівнів. Зростання рівня мотивації в експериментальній групі свідчить про посилення мотиваційно-вольового

компонента, що є емпіричним підтвердженням ефективності етапу усвідомлення у структурі розробленої методики, спрямованої на цілеспрямоване формування зазначеного компонента професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів і передбачала реалізацію таких психолого-педагогічних умов: самоконтроль особистості, здатність до компенсації, екстремально-практична зорієнтованість професійного навчання.

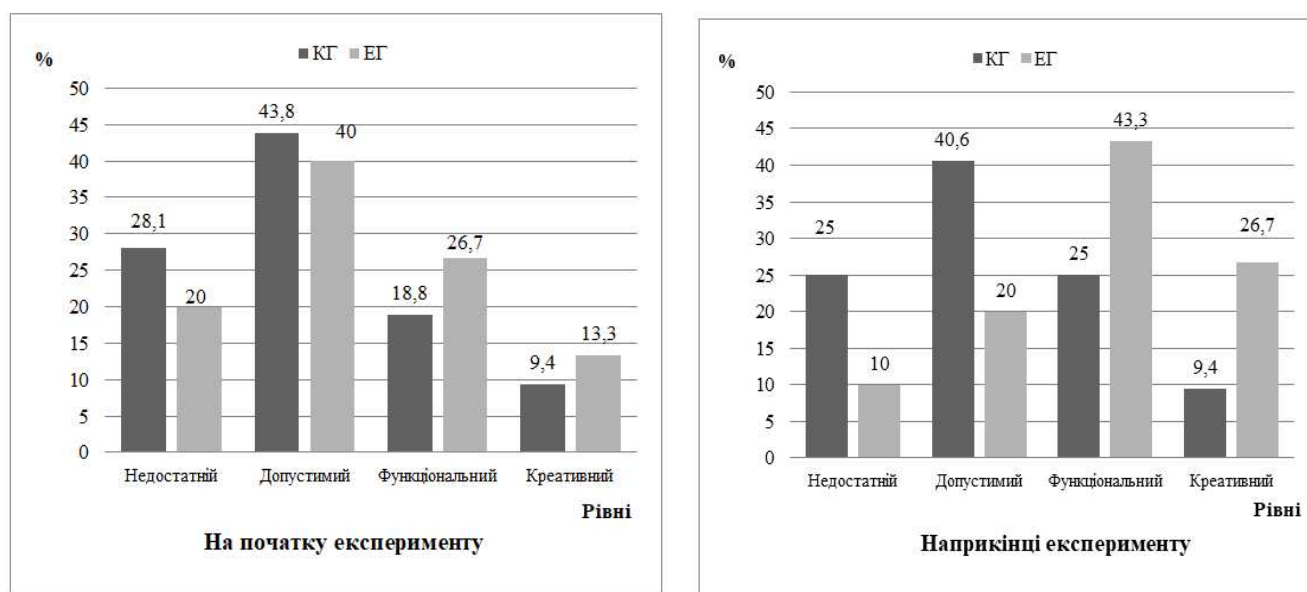

Рисунок 3.6 – Динаміка сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби за аксіологічним критерієм (формувальний етап)

Після оцінювання професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів за аксіологічним критерієм в ЕГ і КГ спостерігались подібні результати (рис. 3.6). При цьому більшість результатів були на допустимому рівні. Так, недостатній рівень показали 20% у ЕГ та 28,1% – у КГ. Допустимий рівень: 40% – в ЕГ і 48% – в КГ. Функціональний: 26,7% – в ЕГ, 18,7% – в КГ. Креативний: 13,3 – в ЕГ та 9,4 – в КГ. За цим критерієм фактично оцінюється особистісно-рефлексивний компонент зі здатністю особистості до самоповаги і самосприйняття, позитивної самомотивації, професійного вдосконалення та особистісного зростання, що досягалось за рахунок розроблених нами програм психологічних тренінгів: «Мотиваційний тренінг» і «Тренінг особистісного зростання». Після експерименту спостерігаємо підвищення рівня професійно-

екстремальної компетентності в КГ й ЕГ. Спостерігається динаміка щодо зниження показників у обох групах на недостатньому рівні: в ЕГ – на 10%, у КГ – на 5%; на допустимому: в ЕГ – на 20%, в КГ – на 3,2%. Виявлено також збільшення функціонального рівня: в ЕГ – на 16,63% і в КГ – на 6,2%; креативного: на 13,4% в ЕГ, і без змін – в КГ.

Аналіз даних, відображених на рис. 3.6, засвідчує зростання показників особистісно-рефлексивного компонента професійно-екстремальної компетентності в обох досліджуваних групах, при цьому в ЕГ спостерігається статистично значуще перевищення цих показників порівняно з КГ. Отримані результати підтверджують доцільність упровадження розроблених нами методики формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ, оскільки усвідомлення здобувачами вищої освіти особистісних проблем і витоків людських поведінкових реакцій, а також формування навичок рефлексивності формує більш зрілу особистісну позицію та здатність до когнітивного переосмислення стресогенних ситуацій та адекватного емоційного відреагування на них. Цьому сприяла реалізація таких психолого-педагогічних умов формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ: наявність гуманістичних цінностей; позитивна самомотивація, комунікабельність особистості, соціально-культурне середовище закладу вищої освіти, безперервний психолого-педагогічний супровід.

Оцінювання рівня сформованості екстремально-знаннєвого компонента професійно-екстремальної компетентності у здобувачів вищої освіти КГ і ЕГ здійснювалося за когнітивно-функціональним критерієм. Співвідношення рівнів сформованості цього компонента до та після експерименту представлено на рис. 3.7.

Варто зазначити, що до початку впровадження структурно-функціональної моделі навички екстремально-професійної діяльності лише починали формуватись як у КГ, так і в ЕГ. Так, зафіксовано недостатній рівень: в ЕГ – 33,3%, в КГ – 43,7%; допустимий: в ЕГ – 30%, в КГ – 37,5%; функціональний: в ЕГ – 20%, в КГ – 12,5%; креативний: в ЕГ – 16,7%, в КГ – 6,3%. Слід зазначити,

що ці результати ми отримали на початку другого року навчання, коли здобувачі вивчили лише загальні навчальні дисципліни. З метою розвитку екстремально-знаннєвого компонента було впроваджено розроблені нами навчальні курси «Психологія безпеки» і «Психологія професійного ризику та прийняття рішень», які в ЕГ (ОПП «Екстремальна та кризова психологія») викладаються на другому курсі, а в контрольній групі (ОПП «Практична психологія») не викладаються, хоча можуть бути вибірковими. З метою діагностики рівня знань здобувачів вищої освіти як контрольної, так і експериментальної групи проводилися розроблені нами тести до та після експерименту.

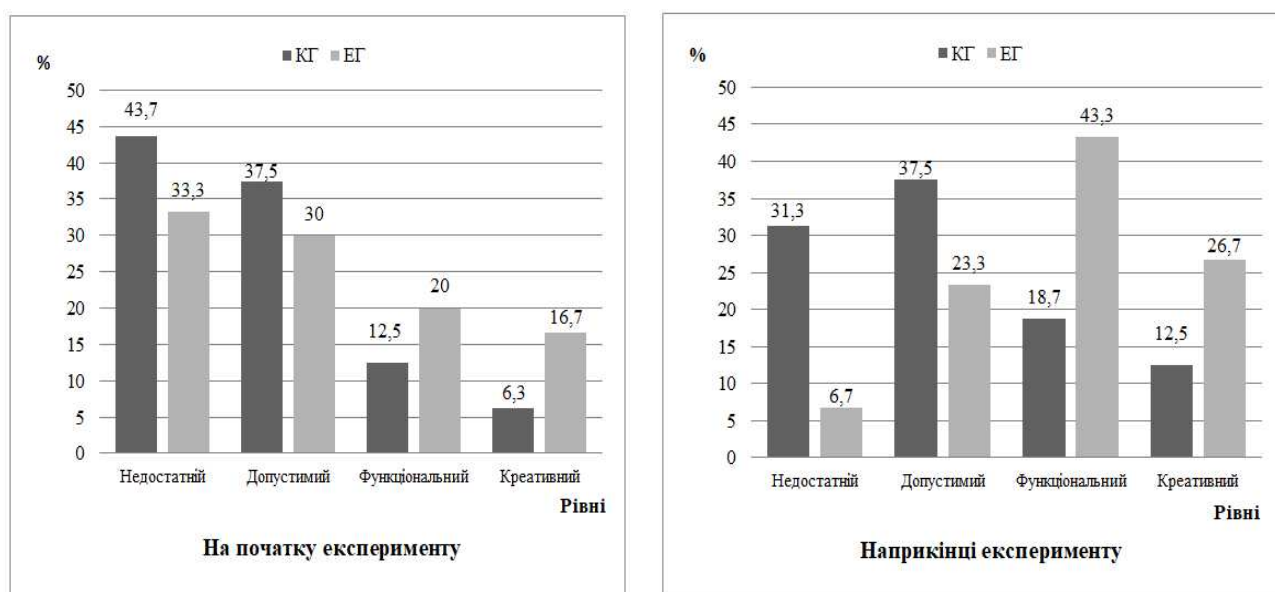

Рисунок 3.7 – Динаміка сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби за когнітивно-функціональним критерієм (формувальний етап)

Співвідношення рівнів сформованості професійно-екстремальної компетентності за когнітивно-функціональним критерієм до та після експерименту засвідчують значну динаміку в ЕГ та незначну в КГ. Недостатній рівень в ЕГ знизився на 26,6%, у КГ – на 12,4%. Допустимий рівень знизився на 6,7% в ЕГ і не змінився в КГ. Функціональний підвищився на 23,3% в ЕГ і несуттєво збільшився на 6,2% в КГ. Креативний рівень в ЕГ зріс на 10%, а в КГ – на 6,2%. Як бачимо, креативний рівень піднявся також і в КГ, що свідчить про важливість не лише самоосвіти, а й професійно-екстремального середовища у

ЗВО. Показники когнітивно-функціонального критерію засвідчують дієвість екстремально орієнтованих дисциплін і навчальних практик та підтверджують доцільність удосконалення професійної підготовки майбутніх психологів у ЗВО із специфічними умовами навчання, оскільки лише там є відповідна матеріально-технічна база та ресурсне забезпечення для формування навичок діяльності в особливих умовах.

Показники формування екстремально-знаннявого компонента професійно-екстремальної компетентності в майбутніх психологів засвідчують ефективність запропонованих нами інновацій і доцільність реалізації таких психолого-педагогічних умов: механізми взаємодії з професійними спільнотами, інноваційні технології у змісті професійної підготовки.

З метою підтвердження рівня сформованості професійно-екстремальної компетентності після проходження курсів «Психологія безпеки», «Психологія професійного ризику та прийняття рішень», а також тренінгових програм «Мотиваційний тренінг» і «Тренінг особистісного зростання» було використано Z-критерій Вілкоксона. Вибір цього статистичного методу зумовлений характером вибірки, яка є малою за обсягом та залежною, що відповідає вимогам до застосування даного критерію у випадках порівняння пов'язаних вимірювань [18]. Обчислення проводилось у програмному забезпеченні STATISTICA. Результати подано у табл. 3.6.

Таблиця 3.6 – Результати обчислення зрушень після проведення педагогічного експерименту

Критерій	Показник	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
		Z	p	Z	p	Z	p	Z	p
Адаптаційно-діяльнісний	Мотивація до успіху	-1,975	0,045	-1,923	0,054	-1,807^a	0,072	-1,582	0,114
	Загальна адаптивність	-0,250	0,695	-0,150	0,485	-1,233	0,146	-0,160	0,585
	Нервово-психічна стійкість	-0,300	0,764	-0,280	0,780	-0,310	0,756	-0,270	0,787
	Комунікативний потенціал	-0,400	0,689	-0,350	0,727	-0,420	0,675	-0,340	0,734
	Моральна нормативність	-2,212	0,021	-1,900	0,057	-2,081^a	0,038	-1,850	0,064

Продовження таблиці 3.6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Аксіологічний	Самоактуалізація	-0,500	0,617	-0,480	0,631	-0,510	0,610	-0,470	0,638
	Ціннісні орієнтації	-2,265	0,016	-1,950	0,051	-1,835^a	0,051	-1,900	0,057
	Гнучкість поведінки	-0,380	0,704	-0,360	0,719	-0,390	0,697	-0,350	0,726
	Сенситивність	-2,100	0,036	-1,800	0,072	-2,300^b	0,021	-1,750	0,080
	Спонтанність	-2,050	0,040	-1,850	0,064	-2,250^b	0,024	-1,800	0,072
	Самоповага	-2,114	0,023	-1,950	0,051	-2,071^a	0,033	-1,900	0,057
	Самосприйняття	-2,200	0,028	-1,900	0,057	-2,150^a	0,032	-1,850	0,064
	Уявлення про природу людини	-0,520	0,603	-0,500	0,617	-0,530	0,596	-0,490	0,624
	Синергія	-0,470	0,639	-0,450	0,653	-0,480	0,632	-0,440	0,660
	Прийняття агресії	-2,400	0,016	-2,100	0,036	-2,400^b	0,009	-2,050	0,040
	Контактність	-0,410	0,682	-0,390	0,697	-0,420	0,675	-0,380	0,704
	Пізнавальна потреба	-2,355	0,022	-2,000	0,046	-1,936^a	0,063	-1,950	0,051
	Креативність	-0,490	0,624	-0,470	0,638	-0,500	0,617	-0,460	0,645
Когнітивно-функціональний	Знання з профільних дисциплін	-2,801	0,005	-2,500	0,012	-2,605^a	0,047	-2,450	0,014
	Уміння та навички професійно-екстремальної діяльності	-0,844	0,447	-0,800	0,424	-1,101^a	0,471	-0,750	0,453

Примітка: а – використовуються позитивні ранги (збільшилось);

б – використовуються від'ємні ранги (зменшилось).

Результати аналізу емпіричних даних із застосуванням Z-критерію Вілкоксона засвідчили статистично значущі розбіжності між показниками, зафіксованими до та після формульовального етапу експерименту, зокрема в ЕГ, що свідчить про ефективність впровадженого впливу. Як видно з таблиці 3.3, відбулися значущі зміни в досліджуваних ЕК за адаптаційно-діяльнісним критерієм мотиваційно-вольового компонента за показником «моральна нормативність» ($Z = -2,081$, $p = 0,038$), що відображає ступінь дотримання етичних норм, правил і соціальних стандартів поведінки. Збільшення цього показника свідчить про зростання відповідальності, самоконтролю та орієнтації на суспільно

прийнятні норми. Зростання ще одного показника «мотивація до успіху» ($Z=-1,807$, $p=0,072$) відображає прагнення досягати поставлених цілей, наполегливість у подоланні труднощів і орієнтацію на успіх. Його приріст свідчить про зростання внутрішньої мотивації, впевненості в досягненні результатів і готовності докладати зусилля. У КГ суттєвих змін не виявлено.

За показниками адаптивності, нервово-психічної стійкості та комунікативного потенціалу в ЕК та КГ значних змін не виявлено. На наш погляд, це пов'язано з тим, що внаслідок використання тренінгових занять виникає так звана психологічна трансформація, коли набуті знання, вміння та навички формують нові стереотипи поведінки та мотиваційну спрямованість. Слід також розуміти, що тренінгові заняття не можуть змінити тип нервової системи особистості та суттєво покращити реакцію особистості на стрес, оскільки він залежить від властивостей нервової системи.

Виявлено деякі зміни і за аксіологічним критерієм особистісно-рефлексивного компонента, а саме: збільшилися результати у показниках «ціннісні орієнтації» ($Z=-1,835$, $p=0,051$), «самоповага» ($Z=-2,071$, $p=0,033$), «самосприйняття» ($Z=-2,150$, $p=0,032$), «пізнавальна потреба» ($Z=-1,936$, $p=0,063$). Це, на нашу думку, пояснюється механізмами транспсихічної маніпуляції, які виникають внаслідок участі в тренінгах, спонукають особистість здійснювати рефлексію минулого досвіду, формують позитивні конструкти самоповаги та самосприйняття. Саморефлексія (ведення щоденників самоспостереження та успіхів), психологічні тренінги сприяли глибшому розумінню себе як майбутнього психолога оперативно-рятувальної служби.

Також на статично значущому рівні зафіксовано зменшення показника «прийняття агресії» ($Z=-2,400$, $p=0,009$), що, на нашу думку, пов'язано з усвідомленням професії психолога як допомагаючої професії з негативними наслідками професійно-екстремальної діяльності, яка є сама по собі високо агресивною, що відповідно формує невротизацію особистості та змушує економити власну емпатійність у невизначеній ситуації. Це вказує на зниження здатності або схильності учасників ЕГ визнавати, приймати чи конструктивно

виражати агресію як природну емоцію. Спостерігається зменшення показників «сенситивність» ($Z=-2,300$, $p=0,021$), «спонтанність» ($Z=-2,250$, $p=0,024$), що свідчить про зниження чутливості до зовнішніх подразників та імпульсивної, непередбачуваної поведінки учасників ЕГ після експерименту. За допомогою розроблених нами інновацій було зменшено їхню схильність до перебільшених емоційних реакцій, що відображено в зниженні сенситивності. Професії, пов'язані з високим рівнем стресу, вимагають зниженої чутливості до емоційних подразників, щоб зберігати раціональність і ефективність. Спонтанність характеризує схильність до імпульсивної, непередбачуваної поведінки, прийняття рішень без глибокого обмірковування та вільне вираження емоцій, що може знижувати ефективність виконання професійно-екстремальних завдань. Зменшення сенситивності та спонтанності узгоджується зі зростанням моральної нормативності, самосприйняття та самоповаги, оскільки вони вказують на посилення самоконтролю, емоційної стабільності та рефлексії. Зменшення сенситивності, спонтанності та прийняття агресії разом вказує на комплексний вплив експерименту на емоційно-вольову сферу, спрямований на зниження деструктивних та імпульсивних реакцій.

Найсуттєвіші зміни відбулись в за когнітивно-функціональним критерієм екстремально-знаннєвого компонента в учасників як ЕГ, так і КГ, проте в ЕГ зміни відбулися на більш значущому статистичному рівні. Цілеспрямоване навчання, лекційні та практичні заняття з навчальних дисциплін «Психологія безпеки» та «Психологія професійного ризику та прийняття рішень» сприяли покращенню професійно-екстремальної компетентності. Збільшення показників когнітивно-функціонального критерію, а саме знання з профільних дисциплін ($Z=-2,605$, $p=0,047$) та вміння а навички професійно-екстремальної діяльності ($Z=-1,101$, $p=0,471$) в ЕГ порівняно з КГ свідчить про позитивні зміни в когнітивних і практичних аспектах професійної підготовки майбутніх психологів. Ці показники позначені як позитивні ранги, які збільшились, хоча для другого показника зміни менш статистично значущі ($p \leq 0,05$), але вказують на тенденцію до зростання. Отримані результати зростання першого показника ($p \leq 0,05$) свідчать про

застосування екстремально-практичної зорієнтованості професійного навчання. Другий показник відображає практичні навички, необхідні для виконання завдань в екстремальних або стресових умовах, таких як швидке прийняття рішень. Ця тенденція вказує на покращення здатності учасників застосовувати свої знання на практиці, хоча ефект менш виражений, ніж для знань. Такий результат, імовірно, пояснюється тим, що навички професійно-екстремальної діяльності можуть бути складнішими для розвитку, ніж знання, оскільки вони включають фізичні та психологічні аспекти. Наприклад, вміння швидко реагувати в кризовій ситуації вимагає не лише знань, а й досвіду та автоматизації дій. Ці зміни є результатом структурованого навчання, практичних тренінгів, мотиваційного стимулювання й акценту на професійну підготовку до роботи в особливих та екстремальних умовах.

Отже, отримані результати дають підстави стверджувати, що впровадження комплексу заходів, спрямованих на формування професійно-екстремальної компетентності здобувачів вищої освіти, є ефективним засобом удосконалення професійної підготовки майбутніх психологів ОРС ЦЗ. Достовірність емпіричних даних забезпечується науково-обґрунтованими методами і засобами дослідження, репрезентативністю вибірки респондентів, гомогенністю КГ і ЕГ та статистично значущими розбіжностями їхніх результатів наприкінці експерименту.

Динаміка формування професійно-екстремальної компетентності у здобувачів вищої освіти КГ та ЕГ, яка була виявлена під час педагогічного експерименту, наочно відображена в табл. 3.3 та на рис. 3.8. Ми розуміємо, що використання середніх показників сформованості компетентності за всіма критеріями не є повністю коректним, але це дозволяє комплексно представити результати дослідно-пошукової роботи. Як видно з рис. 3.8, рівень сформованості професійно-екстремальної компетентності у здобувачів вищої освіти з КГ відповідно до кожного з трьох критеріїв майже не різнився. Водночас спостерігаються позитивні зміни сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ, які навчались в ЕГ. Результати формувального етапу свідчать про достатню ефективність запропонованих

розробок, оскільки показники змін щодо сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів у ЕК за всіма критеріями є вищими від показників у КГ.

З рис. 3.8 видно, що спостерігаються позитивні зміни сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ. Як бачимо з результатів, незважаючи на те, що на учасників КГ не здійснювалось цілеспрямованого впливу, показники все ж трохи підвищились. Це можна пояснити тим, що здобувачі вищої освіти продовжують вивчати психологічні дисципліни, проходити навчальну практику, займатися неформальною та інформальною освітою. Проте позитивна динаміка є значно вищою в ЕГ.

Слід констатувати, що наприкінці формувального експерименту в обох групах зафіксовано зростання кількості здобувачів вищої освіти з функціональним та креативним рівнями професійно-екстремальної компетентності за кожним із критеріїв. Водночас в ЕГ цей показник є вищим у порівнянні з КГ. Початкові результати обох груп були практично ідентичними, що свідчить про якісний відбір учасників експерименту. Зазначена тенденція підтверджується також приростом здобувачів із креативним рівнем професійно-екстремальної компетентності в обох групах. Однак для учасників ЕГ результати становлять 23,4%, а для КГ – 10,4%. Функціональний рівень професійно-екстремальної компетентності значно переважає в учасників ЕГ (38,9%), тоді як у КГ – 19,8%. Недостатній рівень притаманний 30,2% учасників ЕГ, а в КГ – лише 12,2%. Отже, показники недостатнього рівня зменшились в 1,3 рази. Це свідчить про те, що деякі учасники перейшли до вищих рівнів (допустимого, функціонального чи креативного) завдяки експерименту. Показники недостатнього рівня зменшились у 3 рази. Здобувачі вищої освіти, які спочатку мали допустимий рівень, після експерименту досягли вищих рівнів (функціонального або креативного), що підтверджує ефективність експериментального впливу. Наприкінці дослідження показники креативного рівня в учасників ЕГ перевищували відповідні показники КГ в 1,66 рази.

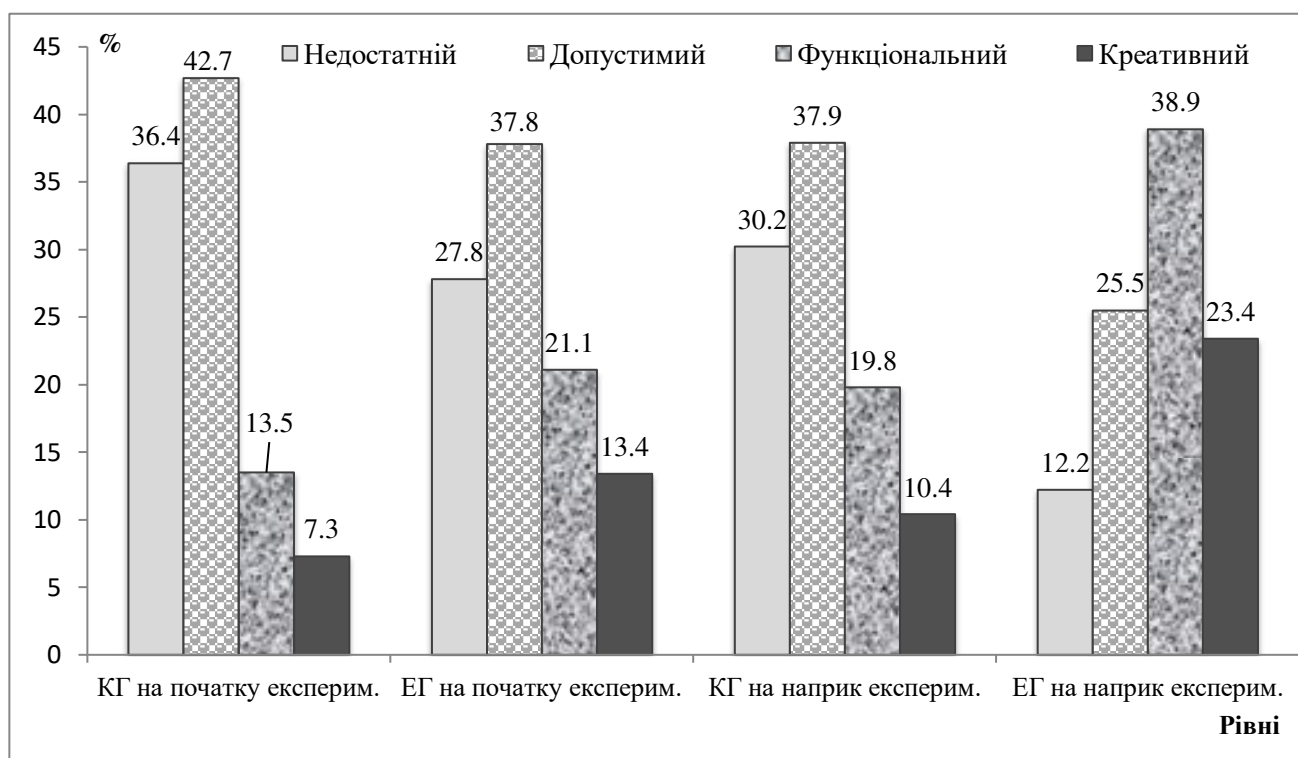

Рисунок 3.8. – Динаміка розподілу здобувачів вищої освіти ЕГ та КГ за узагальненими рівнями сформованості

Отримані нами емпіричні дані були систематизовані, проаналізовані й узагальнені за результатами формувального етапу експерименту. У цілому педагогічний експеримент, на нашу думку, переконливо підтвердив вплив запропонованих інновацій на підвищення рівня сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів. Результати проведеного аналізу підтверджують доцільність упровадження визначених психолого-педагогічних умов, запропонованої моделі та розробленої методики формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів. Таким чином, у дисертації за допомогою експерименту перевірено ефективність розроблених інновацій для цілеспрямованої професійної підготовки майбутніх психологів у ЗВО із специфічними умовами навчання. Завдання експериментального дослідження виконано, мету досягнуто, а робочу гіпотезу підтверджено.

Висновки до третього розділу

З метою виконання поставлених завдань та впровадження запропонованих заходів щодо формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби і вдосконалення професійної підготовки майбутніх психологів у ЗВО із специфічними умовами навчання розроблено програму педагогічного експерименту. Задля діагностики й оцінювання необхідного рівня було виокремлено й використано сукупність критеріїв: адаптаційно-діяльнісний, аксіологічний і когнітивно-функціональний. Відповідно до кожного з цих критеріїв було визначено низку показників, які відображають рівень сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби, а також низку методів діагностики: психодіагностичне тестування («Методика діагностики мотивації досягнення успіху та уникнення невдач» А. Реана, Багаторівневий опитувальник «Адаптивність», «Шкала самоактуалізації» Е. Шострома; 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттела) і тестування знань із професійно орієнтованих дисциплін і середній бал успішності, а також результати проходження практики з професійно-екстремальної діяльності. Ступінь її сформованості відповідає таким рівням: низький (недостатній), достатній (допустимий), середній (функціональний), високий (креативний).

На констатувальному етапі експерименту ми розкрили недоліки у професійній підготовці майбутніх психологів у ЗВО із специфічними умовами навчання, що свідчить про необхідність обґрунтування та впровадження психолого-педагогічних умов і відповідної методики в освітній процес. Сформованість професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби досліджено комплексно за всіма критеріями. Виявлено, що змістова частина їхньої професійної підготовки та її реалізація в ЗВО із специфічними умовами навчання не забезпечує формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ, адже креативний рівень був характерний лише для 7,5% респондентів.

Упродовж формувального етапу педагогічного експерименту було впроваджено в освітній процес визначені й обґрунтовані психолого-педагогічні умови, структурно-функціональну модель і методику формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. Ефективність запропонованих заходів оцінювалася через порівняння динаміки формування професійно-екстремальної компетентності за кожним зі встановлених критеріїв у контрольній та експериментальній групах.

Отримані нами результати засвідчили, що до експерименту результати здобувачів ЕГ і КГ були практично однаковими. Після проведення педагогічного експерименту внаслідок упровадження розроблених інновацій показники сформованості професійно-екстремальної компетентності у здобувачів вищої освіти ЕГ є значно вищими, ніж у КГ. Спостерігається приріст за всіма компонентами, особливо в екстремально-знаннєвому (зростання функціонального рівня на 23,3%, креативного на 10%) й особистісно-рефлексивному (зростання функціонального рівня на 16,63%, креативного – на 13,4%). Зменшення нижчих рівнів (недостатній і допустимий) та зростання вищих (функціональний і креативний) свідчать про доцільність запропонованих та експериментально перевірених змін в освітньому процесі. Зміни показників контрольної групи значно відрізняються: спостерігається зростання лише на функціональному рівні на 18,2%.

Достовірність результатів впровадження авторської структурно-функціональної моделі, психолого-педагогічних умов і методики формування професійно-екстремальної компетентності перевірено за допомогою Z-критерію Вілкоксона у програмі STATISTICA, зокрема виявлено статистично значущий приріст діагностичних даних здобувачів ЕГ за показниками: «мотивація до успіху», «моральна нормативність», «ціннісні орієнтації», «самоповага», «самосприйняття», «пізнавальна потреба», «знання з профільних дисциплін», «уміння та навички професійно-екстремальної діяльності».

Результати формувального етапу експерименту засвідчують ефективність розробленої й апробованої структурно-функціональної моделі, психолого-

педагогічних умов і авторської методики формування професійно-екстремальної компетентності, а також дають підстави вважати доцільним упровадження наших пропозицій і рекомендацій у процес професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби у ЗВО із специфічними умовами навчання.

Основні наукові результати третього розділу розкриті в наших публікаціях [187; 188; 190; 191; 193; 196].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Теоретико-методологічні основи проблеми підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання та формування в них професійно-екстремальної компетентності відповідно до багаторівневої концепції методології освіти обіймають: сучасні філософсько-методологічні теорії (праксеологія, онтологія, епістемологія, а також аксіологія освіти і педагогіки як складові філософії освіти); провідні загальнонаукові підходи (системний, компетентнісний, особистісно-діяльнісний і гуманістичний); ідеї, теорії, положення, концепції, які стосуються системи вищої освіти; принципи ефективної професійної підготовки майбутніх психологів, серед яких виділяємо специфічні, пов'язані з особливостями професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби (професійно екстремальної спрямованості; єдності екстремального навчання, виховання та розвитку; професійно-екстремального самовдосконалення).

2. Професійно-екстремальна компетентність професійно-екстремальної компетентності психологів оперативно-рятувальної служби – складна інтегрована система професійно-екстремальних знань, діяльнісно-рольових умінь і навичок, особистісних характеристик, які забезпечують здатність і готовність психолога ефективно виконувати професійні завдання в особливих та екстремальних умовах. Її сформованість у майбутніх психологів забезпечує професійну успішність, конкурентоспроможність і самореалізацію, дає їм змогу вирішувати ризиконебезпечні завдання за призначенням в особливих та екстремальних умовах діяльності. На основі вивчення теоретичних джерел та емпіричного досвіду ми обґрунтували структуру професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ, яка охоплює такі взаємопов'язані компоненти: мотиваційно-вольовий, особистісно-рефлексивний, екстремально-знаннявий. Запропоновано основні критерії оцінювання сформованості професійно-екстремальної компетентності: *адаптаційно-діяльнісний*, який відображає здатність виконувати професійно-екстремальні завдання в непередбачуваних

умовах, адаптуватись до змін у професійному середовищі, аналізувати власну професійну діяльність, наявність мотивації до розвитку в професійній діяльності; *аксіологічний*, який полягає в оцінці ступеня сформованості загальнолюдських цінностей і здатності до самоактуалізації; *когнітивно-функціональний*, що визначає рівень знань, умінь і навичок, необхідних для ефективного виконання професійно-екстремальних завдань під час ліквідації надзвичайних ситуацій. Показниками *адаптаційно-діяльнісного* критерію є наявність мотивації до успіху та загальний рівень адаптивності; *аксіологічного* – ціннісні орієнтації та самосприйняття особистості; *когнітивно-функціональний* – наявність професійно-екстремальних знань про сутність роботи психолога в особливих та екстремальних умовах. Сформованість професійно-екстремальної компетентності психологів оперативно-рятувальної служби ми визначаємо на чотирьох рівнях: недостатньому, допустимому, функціональному та креативному.

3. Структурно-функціональна модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби складається з трьох блоків, які об'єднують взаємопов'язану сукупність: мети, методологічних підходів, принципів, структурних компонентів, суб'єктів педагогічної взаємодії, змісту професійної підготовки, психолого-педагогічних умов, етапів, методів, форм, засобів, критеріїв, показників, досягнутих рівнів і очікуваного результату. Побудована модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту забезпечує послідовність і неперервність розвитку професійно-екстремальної компетентності та позитивну динаміку її формування. Її впровадження й апробація у ЗВО із специфічними умовами навчання ДСНС України засвідчила підвищення професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби, зростання якісних і кількісних показників їхньої успішності.

4. Психолого-педагогічні умови професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби ми трактуємо як важливу складову системи вищої освіти, що охоплює особистісні якості та чинники

освітнього середовища ЗВО із специфічними умовами навчання, які мають вплив на всі аспекти професійної підготовки здобувачів – майбутніх психологів. За допомогою методів експертного оцінювання та факторного аналізу обґрунтовано й експериментально визначено дві групи психолого-педагогічних умов: зовнішні (механізми взаємодії з професійними спільнотами; безперервний психолого-педагогічний супровід; соціально-культурне середовище закладу вищої освіти; екстремально-практична зорієнтованість професійного навчання; інноваційні технології у змісті професійної підготовки) і внутрішні (самоконтроль особистості; здатність до компенсації; наявність гуманістичних цінностей; позитивна самомотивація; комунікабельність особистості).

5. Методика формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ спрямована на забезпечення здобувачів вищої освіти професійно-екстремальними знаннями, вміннями, навичками й особистісними характеристиками, які сприяють ефективному виконанню професійних завдань в особливих та екстремальних умовах, розвитку стресостійкості, особистісному розвитку, здатності надавати екстрену психологічну допомогу постраждалому населенню, а також формуванню етичної та гуманістичної основи для роботи в оперативно-рятувальній службі, особливо в період воєнного стану. Її етапи відповідають компонентам професійно-екстремальної компетентності та забезпечують послідовність і взаємозв'язок у засвоєнні всіх аспектів і компонентів, що визначають її змістове наповнення, відповідають специфіці професійної діяльності в особливих та екстремальних умовах. До ефективних методів і технологій професійно-екстремальної підготовки психологів ми відносимо кейс-метод, рольові, ділові ігри, розв'язання ситуаційних задач, методи і прийоми розвитку професійно-екстремальної компетентності в процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії, метод «мозкового штурму».

Розроблено та впроваджено в освітній процес ЗВО навчально-методичний комплекс формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ, який базується на сучасних методологічних підходах і

дидактичних принципах. Він складається з навчальних дисциплін «Психологія безпеки» і «Психологія професійного ризику та прийняття рішень», а також психологічних тренінгів «Мотиваційний тренінг», «Тренінг особистісного зростання». Курс «Психологія безпеки» має на меті розвиток професійно-екстремальних умінь майбутніх психологів, зокрема щодо надання екстреної психологічної допомоги постраждалим в особливих та екстремальних умовах. Засвоєння навчальної дисципліни «Психологія професійного ризику та прийняття рішень» забезпечує опанування психологічними стратегіями прийняття рішень, набуття вмінь і навичок управління й ухвалення рішень у різних професійних контекстах, подолання впливу стресу та невизначеності на професійну діяльність психологів оперативно-рятувальної служби. Програма «Тренінгу особистісного зростання» спрямована на розвиток внутрішнього потенціалу учасників, підвищення їхньої впевненості в собі, а також на формування навичок саморефлексії та управління життєвими викликами. «Мотиваційний тренінг» дає змогу поєднати теоретичні знання з практичними навичками для підвищення мотивації в особистісному та професійному житті та розвитку ціннісних орієнтацій майбутніх психологів. Підготовані також методичні рекомендації для науково-педагогічних працівників ЗВО щодо формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ОРС ЦЗ, у яких акцентується на основних заходах із забезпечення якості очікуваних програмних результатів цього компонента їхньої професійної підготовки.

Ефективність авторської структурно-функціональної моделі, психолого-педагогічних умов та методики формування професійно-екстремальної компетентності доведена за допомогою формувального педагогічного експерименту. Під час комплексної перевірки на статистично значущому рівні засвідчено приріст сформованості професійно-екстремальної компетентності у здобувачів експериментальної групи за всіма компонентами, а саме: за мотиваційно-вольовим компонентом – на 10,7%, за особистісно-рефлексивним – на 12,4% та за екстремально-знаннєвим – на 24,7%, що значно переважає

показники здобувачів контрольної групи. Достовірність результатів підтверджено за допомогою Z-критерію Вілкоксона.

Проведене дослідження не охоплює всіх аспектів проблеми і потребує подальшого поглибленого аналізу теоретико-методологічних засад і методичних положень щодо вдосконалення професійної підготовки психологів у ЗВО із специфічними умовами навчання. Отже, необхідними є: вивчення й адаптація передового зарубіжного досвіду формування професійно-екстремальної компетентності, зокрема у ЗВО із специфічними умовами навчання, а також її розвитку в системі післядипломної освіти психологів оперативно-рятувальної служби; впровадження інноваційних освітніх технологій у різні компоненти професійної підготовки майбутніх психологів сектора безпеки й оборони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П. Проблеми і перспективи розвитку вищої освіти в Україні на зламі століть. *Директор школи*. 2000. № 43. С. 8–9.
2. Андрущенко В., Передборська І. Філософія освіти: навч. посіб. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 329 с.
3. Андрущенко Т. Особистісно-діяльнісний підхід до формування здоров'язбережувальної компетентності у дітей дошкільного віку: психологічний аспект. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2013. № 44. С. 143–148.
4. Арцишевський Р. А. Методологічні засади гуманістичної педагогіки. *Український педагогічний журнал*. 2015. Вип. 1. С. 69–76.
5. Баклицька О. П., Баклицький І. О., Сірко Р. І., Слободяник В. І. Психодіагностика: психологічний практикум. Львів: СПОЛОМ, 2015. 464 с.
6. Безбородих С. М. Особистісно-діяльнісний підхід у розвитку конкурентоспроможного педагога. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Педагогіка, соціальна робота*. 2001. Вип. 28. С. 19–21.
7. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Т. 2. Чернівці: Бурек, 2015. 640 с.
8. Бех І. Д. Становлення професіонала в сучасних соціальних умовах. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2008. № 2. С. 109–115.
9. Бех І. Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу у педагогіці. *Виховання і культура*. 2009. № 12 (17, 18). С. 5–7.
10. Биков В. Ю. Моделі системи освіти і освітнього середовища. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*. 2010. Вип. 27 (31). Ч. 1. С. 39–47.
11. Бикова О. В. Формування готовності до професійної діяльності майбутніх офіцерів пожежної охорони: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2001. 21 с.

12. Біла книга національної освіти України / за ред. В. Г. Кременя. Київ: Академія педагогічних наук України, 2009. 376 с.

13. Білак А. Військова психологія в Україні: Проблеми та виклики впродовж циклу розгортання бойових дій. Київ: Громад. орг. «Захист патріотів», 2015. 34 с.

14. Блощинський І. Теорія та практика професійної підготовки фахівців Державної прикордонної служби України з використанням технологій дистанційного навчання: монографія. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2016. 496 с.

15. Болотнікова І. В. Професіоналізм та професійна компетентність як складові психічної зрілості особистості. *Актуальні проблеми психології*. 2008. Т. 5. Вип. 8. С. 3–7.

16. Большакова А. М. Фрустраційна толерантність як складова психологічної готовності пожежників до професійної діяльності в екстремальних умовах: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2000. 20 с.

17. Бондар В. І. Філософська, теоретична та методологічна сутність і реалізація системного підходу до організації й проведення наукових досліджень. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 12: Психологічні науки*. 2016. Вип. 3 (48). С. 3–10.

18. Бондар О. П., Семенюта М. Ф. Методика застосування критеріїв Вілкоксона і Манна-Уїтні в педагогічному експерименті. *Науковий вісник Львівської академії. Серія: Педагогічні науки*. 2021. Т. 10. С. 20–26.

19. Борисюк А. С. Соціально-психологічні засади становлення професійної ідентичності майбутнього медичного психолога: автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19.00.05. Київ, 2011. 38 с.

20. Босько В. І. Профілактика емоційного вигорання в екстремальних психологів методами самопізнання і самодопомоги Н. Пезешкіана: дис. ... докт. філос. в галузі психології: 053. Харків, 2024. 269 с.

21. Босько В. І. Теоретико-емпіричний аналіз проблеми емоційного вигорання психологів сектору оборони та безпеки України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. № 3 (73). С. 41–49.

22. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
23. Бут В. П. Формування професійно важливих якостей газодимозахисників-рятувальників МНС України: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Київ, 2008. 20 с.
24. Варій М. Й., Козяр М. М., Коваль М. С. Військова психологія і педагогіка: посібник. Львів: Сполом, 2003. 624 с.
25. Васянович Г. П. Методологічні контексти педагогічної науки на сучасному етапі її розвитку. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 3. С. 9–31.
26. Вдович С. М., Зельман Л. Н. Формування комунікативної толерантності майбутніх психологів у закладі вищої освіти. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 1 (35). С. 68–81.
27. Верченко Н. В. Особистісно-діяльнісний підхід як головна передумова сучасної освіти. *Вісник післядипломної освіти*. 2020. Вип. 4. С. 20–27.
28. Вибір В. База – Психологічна Підтримка – Додатки в Google Play. *Android Apps on Google Play*. URL: https://play.google.com/store/apps/details?id=com.vilniy_vybir&hl=uk (дата звернення: 21.04.2024).
29. Візнюк І., Великий Я., Ільчишин Я., Долинний С. Прерогативи подолання професійного вигорання працівників аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 3 (31). С. 1300–1308.
30. Вінтюк Ю. Професійна компетентність майбутніх психологів: її сутність і можливості формування. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2016. № 4. С. 36–47.
31. Вінтюк Ю. В. Впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій у процес підготовки майбутніх фахових психологів. *Молодий вчений*. 2017. № 12. С. 358–362.

32. Вінтюк Ю. В. Критерії сформованості професійної компетентності майбутніх психологів. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2017. № 1. С. 74-84.

33. Вінтюк Ю. В. Модель формування професійної компетентності майбутніх психологів у ВНЗ. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: «Педагогічні науки»*. 2018. № 8. С. 42–48.

34. Вінтюк Ю. В. Принципи формування професійної компетентності майбутніх психологів. *Молодий вчений*. 2017. № 6. С. 216–221.

35. Вінтюк Ю. В. Професійна підготовка майбутніх психологів: проблема та її складові. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2016. № 3. С. 92–102.

36. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: дис. ... докт. психол. наук: 19.00.01. Луцьк, 2004. 437 с.

37. Власенко О. М. Практичне застосування системного підходу в моделюванні науково-дослідної роботи студентів / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 268–278.

38. Вовчаста Н. Я. Теоретичні і методичні засади професійної іншомовної підготовки майбутніх фахівців цивільного захисту: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2019. 39 с.

39. Войціх І. В. Формування емоційної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький, 2017. 20 с.

40. Волошина В. В. Психологічні технології підготовки майбутнього психолога: автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2016. 45 с.

41. Гермак О. Л. Комплексний підхід до визначення суті поняття «педагогічні умови використання електронних освітніх ресурсів у професійній підготовці майбутніх електромонтерів». *Професійна освіта: проблеми і перспективи*. 2017. Вип. 13. С. 11–15.

42. Годій Л. В. Теоретичні аспекти професійної підготовки майбутніх психологів закладів вищої освіти ДСНС України. *Видатні постаті психології*:

історія, сучасність і перспективи: матеріали VIII регіонального наукового семінару (м. Львів, 10 травня 2022 р.). Львів, 2022. С. 61–64.

43. Гончаренко С. У. *Методологія. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 498–500.*

44. Гончаренко С. У. *Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення. Рівне: Волинські обереги, 2012. 192 с.*

45. Гончаренко С. У. *Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. 2-ге, доповн. і випр. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.*

46. Григоренко Т. В. *Компетентнісний підхід в контексті професійної підготовки психологів (спеціальних, клінічних). Педагогічний часопис Волині. 2019. № 1 (12). С. 78–86.*

47. Григоренко Т. В. *Формування професійних компетентностей у психолога (спеціального, клінічного) у процесі навчання: дис. ... докт. філос. в галузі педагогіки: 016. Київ, 2021. 237 с.*

48. Гриньова В. М. *Про співвідношення понять «професіоналізм», «професійна культура», «професійна компетентність», «професійна підготовка». Педагогіка та психологія. 2014. Вип. 45. С. 68–69.*

49. Губарєва О. С. *Психологічні особливості формування професійної компетентності працівників ОВС: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2005. 216 с.*

50. Гуревич Р. С. *Теоретичні та методичні основи організації навчання у професійно-технічних закладах: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04. Київ, 1999. 33 с.*

51. Демент М. О., Костикова І. І., Тарадуда Д. В. *Професійна діяльність майбутнього офіцера ДСНС України в сучасних умовах: монографія. Харків: НУЦЗ України, 2018. 180 с.*

52. Демінська Л. О. *Аналіз основних положень аксіологічної науки у філософському та педагогічному аспекті. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2011. Вип. 11. С. 41–45.*

53. Дендеренко О. О. Формування професійної компетентності майбутніх суднових механіків у процесі інтеграції природничих і загальнотехнічних дисциплін: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2018. 344 с.

54. Діденко О. О. Особливості змісту і розвитку професійної компетентності офіцерів Державної прикордонної служби України на оперативному рівні військової освіти. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*. 2023. Т. 31. № 4. С. 56–75.

55. Діденко О., Желавський О., Сніца Т. Компетентнісний підхід у підготовці офіцерських кадрів сил сектору безпеки і оборони України: принципи та особливості застосування. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*. 2024. Т. 38, № 3. С. 59–76.

56. Дії підрозділів ДСНС України в умовах воєнного стану: навч. посіб. / за ред. М. Коваля. Львів: ЛДУБЖД, 2023. 308 с.

57. Дубасенюк О. А. Теорія і практика професійно-виховної діяльності педагога: монографія. Житомир: ЖДУ ім. Івана Франка, 2005. 367 с.

58. Дунець Л. М. Психологічні умови формування професійної мотивації слухачів вищого військового навчального закладу: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 20.02.02. Хмельницький, 2000. 18 с.

59. Дьяконов Г. В. Психологічні особливості професійної мотивації майбутніх психологів. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер.: Педагогічні науки*. 2012. Вип. 106. С. 39–48.

60. Екстремальна психологія : підручник / за заг. ред. проф. О. В. Тімченка. Київ: ТОВ «Август Трейд», 2007. 502 с.

61. Енциклопедія освіти / АПН України; голов. ред. В. Г. Кремень; заст. голов. ред.: О. Я. Савченко, В. П. Андрущенко; відп. наук. секр. С. О. Сисоева. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

62. Етичний кодекс психолога. *Психолог*. Київ, 2004. № 43 (139). С. 1–4.

63. Євдоченко О. Факторний аналіз педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх хіміків у закладах вищої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Т. 1. № 68. С. 251–257.

64. Желаго А. М. Соціально-психологічні детермінанти професійного становлення командира підрозділу внутрішніх військ МВС України: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2014. 24 с.

65. Журавель А. П. Психологічний супровід оперативно-службової діяльності особового складу підрозділів охорони державного кордону України: автореф. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Хмельницький, 2006. 18 с.

66. Журавська Н. С. Особливості практичної підготовки у вишах країн Європейського союзу та Україні: порівняльний аспект. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. № 5. С. 53–57.

67. Збірник методик діагностики лідерських якостей курсантського, сержантського та офіцерського складу: методичний посібник / Коkun О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Копаниця О. В., Герасименко М. В., Ткаченко В. В. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2012. 433 с.

68. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців: методичний посібник / Агаєв Н. А., Коkun О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Остапчук В. В., Ткаченко В. В. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2016. 234 с.

69. Зеленська Л. Д. Проблема формування професійно-педагогічної компетентності вчених вищих навчальних закладів Слобожанщини (кінець XIX – початок XX століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Харків, 2005. 22 с.

70. Зязюн І. А. Філософія педагогічного світогляду. *Професійна освіта: педагогіка і психологія*. 2004. Вип. 4. С. 209–221.

71. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: монографія. Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2008. 608 с.

72. Зязюн І. А. Філософія поступу і прогнозу освітньої системи. Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи: монографія. Київ; Глухів, 2005. С. 10–18.

73. Зязюн І. А., Крамущенко Л. В., Кривонос І. Ф. Педагогічна майстерність: підручник. 2-ге вид., доп. і переробл. Київ: Вища школа, 2004. 422 с.

74. Іванова Н. Г. Мотивація фахівця до професійної діяльності: поняття, зміст та функції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2016. № 1 (34). С. 21–24.

75. Івашкевич І. В. Специфіка професійної діяльності юриста та структура його професійної компетентності. *Психологія: реальність та перспективи*. 2016. № 7. С. 80–83.

76. Іващенко О. А. Формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх фахівців пожежно-рятувальної служби у вищому навчальному закладі: ав-тореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Кіровоград, 2013. 20 с.

77. Інноваційні моделі підвищення кваліфікації працівників психологічної служби і консультантів ПМПК / за ред. В. Г. Панка, З. О. Гаркавенко. Київ: Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013. 520 с.

78. Інформаційно-психологічна модель роботи психолога військової частини Національної гвардії України: монографія / М. С. Байда та ін. Харків: НА НГУ, 2022. 108 с.

79. Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посібник. Ч. 1. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 232 с.

80. Капінус О. С. Методологія, теорія і методика формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів Збройних сил України: монографія. Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2020. 600 с.

81. Карпюк Ю. Я. Ціннісні орієнтації як основа професійної діяльності практичного психолога. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія*. 2017. Т. 22. Вип. 2. С. 66–73.

82. Климчук В. О. Факторний аналіз: використання у психологічних дослідженнях. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 8. С. 43–48.

83. Коваль І. С. Діяльнісний та компетентнісний підходи до неперервного саморозвитку майбутніх рятувальників. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. 2023. № 3. С. 17–23.

84. Коваль І. С. Обґрунтування критеріїв та рівнів професійної компетентності майбутніх фахівців сил безпеки та оборони України. *Молодь і ринок*. 2024. № 2/222. С. 140–146.

85. Коваль І. С. Психолого-педагогічний супровід майбутніх фахівців галузі безпеки людини. Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи: монографія / за наук. ред. М. Ковалю, Н. Ничкало; упоряд. А. Кузик, А. Литвин. Львів: ЛДУ БЖД, 2023. С. 146–148.

86. Коваль І. С. Формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / ЛДУБЖД. Львів, 2017. 294 с.

87. Коваль М. С. Система професійної підготовки майбутніх працівників ДСНС України в інформаційно-освітньому середовищі закладу вищої освіти: монографія. Львів: ПАІС, 2019. 544 с.

88. Коваль М. С. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх працівників ДСНС України в інформаційно-освітньому середовищі закладу вищої освіти: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04. Львів, 2020. 567 с.

89. Коваль М. С. Формування індивідуального стилю професійного спілкування у майбутніх офіцерів пожежної охорони: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Вінниця, 1998. 176 с.

90. Коваль М.С., Коваль І.С. Професійна компетентність майбутніх рятувальників в умовах пандемічних обмежень. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 4 (9). С. 13–22.

91. Коваль М. С., Козяр М. М., Литвин А. В. Педагогічна модель формування готовності фахівців цивільного захисту до професійної діяльності. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*. 2018. № 18. С. 151–159.

92. Ковалькова Т. О. Формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі у процесі фахової підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2016. 20 с.

93. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI. Відомості Верховної Ради. 2013. № 34–35. Ст. 458. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 08.01.2022)

94. Козяр М. М. Екстремальна-професійна підготовка до діяльності в надзвичайних ситуаціях: монографія. Львів: СПОЛОМ, 2004. 376 с.

95. Козяр М. М. Професійна підготовка до діяльності в екстремальних умовах: навч. пос. Львів: ЛДУ БЖД, 2009. 220 с.

96. Козяр М. М., Коваль І. С. Психопедагогіка професійно-екстремальної підготовки: навчальний посібник. Львів: Вид-во ЛДУ БЖД, 2024. 504 с.

97. Козяр М. М., Коваль І. С. Психопедагогіка у професійно-екстремальній підготовці фахівців галузі безпеки людини. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2024. Т. 6. № 1. С. 1–13.

98. Козяр М. М., Коваль М. С. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Знання, 2013. 327 с.

99. Козяр М. М., Козловська І. М. Науково-педагогічний словник. Львів: СПОЛОМ, 2011. 216 с.

100. Козяр М. М., Литвин А. В. Особливості підготовки фахівців цивільного захисту до діяльності в надзвичайних ситуаціях. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*. 2017. Вип 15. С. 199–208.

101. Козяр М. М., Литвин А. В. Теоретичні засади формування готовності фахівців цивільного захисту до діяльності в екстремальних ситуаціях. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2017. № 1. С. 85–98.

102. Колесніченко О. С., Середа Ю. І. Структурно-функціональна модель професійної підготовки психолога МНС України. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2012. Вип. 11. С. 145–153.

103. Коли опускаються руки, добре нагадувати собі, заради кого або чого потрібно жити далі. *Інформаційне агентство АрміяInform*. URL:

<https://armyinform.com.ua/2022/09/21/koly-opuskayutsya-ruky-dobre-nagaduvaty-sobi-zarady-kogo-abo-chogo-potribno-zhyty-dali/> (дата звернення: 12.10.2022).

104. Коломієць Т. В., Литвинчук А. І., Мажаровська Т. В. Інноваційні технології професійної підготовки психологів у країнах ЄС: досвід для України. *Академічні візії*. 2023. Вип. 18. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/310/269> (дата звернення: 05.07.2023).

105. Коломінський Н. Л. Методологічні засади професійної підготовки практичного психолога. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. № 4. С. 12–13.

106. Коляденко С. М., Літяга І. В. Використання проєктивних метафоричних асоціативних карт «rockets» («Кишені») у процесі підготовки фахівців соціальної сфери. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2022. № 90. С. 68–74.

107. Компетентний. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <https://sum.in.ua/s/kompetentnyj> (дата звернення: 14.04.2022).

108. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх психологів: монографія / авт. кол.; за наук. ред. О. М. Лозової. Вінниця: 4 Віндрук, 2014. 184 с.

109. Конівіцька Т. Я. Риторичні аспекти діяльності психологів у надзвичайних ситуаціях. *Проблеми та перспективи розвитку системи безпеки життєдіяльності*: матеріали XIV Міжнар. наук.практ. конф. молодих вчених, курсантів та студентів (м. Львів, 28–29 березня 2019 р.). Львів: ЛДУБЖД, 2019. С. 383–385.

110. Конівіцька Т. Я. Формування риторичної компетентності майбутніх психологів у закладах вищої освіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Львів, 2020. 20 с.

111. Корольов А. І. Моделювання процесу формування ризикологічної компетентності майбутнього офіцера Національної гвардії України. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 67. Т. 1. С. 188–191.

112. Корольчук М. С. Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: навч. посіб. Київ: Ельга; Ніка-центр, 2009. 580 с.
113. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості / за ред. Л. М. Проколієнко. Київ: Радянська школа, 1989. 608 с.
114. Коханова О. П. Історія психології: від античності до початку ХХ століття: навч. посібник. Київ: НВП «Інтерсервіс», 2016. 235 с.
115. Кочубейник О. М. Надзвичайна ситуація як соціальна конструкція: монографія. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2023. 273 с.
116. Кремень В. Г. Національна освіта як соціокультурне явище. *Учитель*. 1999. № 11–12. С. 10–17.
117. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2008. 424 с.
118. Критерій. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/kryterij> (дата звернення: 03.01.2024).
119. Кришталь А. Психолого-педагогічні умови формування навичок професійного саморозвитку у майбутніх психологів служби цивільного захисту. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2023. Т. 1. № 208. С. 151–156.
120. Кришталь М. А. Психологічне забезпечення професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України: навч. посіб. Черкаси: Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, 2011. 226 с.
121. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці. Київ: КНЕУ, 2002. 182 с.
122. Кудринська Г. В. Формування психологічної компетентності працівників служб управління персоналом центральних органів виконавчої влади: дис. ... докт. філос.: 053 / «Університет економіки та права «КРОК». Київ, 2021. 231 с.
123. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навч. посібник. Київ: Знання, 2005. 486 с.

124. Кусій М. І. Підготовка майбутніх фахівців пожежно-рятувальної служби до професійної діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2011. 20 с.

125. Куфлієвський А. С. Соціально-психологічні детермінанти розвитку синдрому «вигоряння» серед працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2006. 20 с.

126. Куций О. А. Потенціал психології кар'єри та перспективи його застосування щодо персоналу, який діє в особливих умовах. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2015. № 18. С. 111–120.

127. Кучеренко Н. С. Психологічне забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю Національної гвардії України: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2016. 255 с.

128. Лефтеров В. О. Професійна підготовка фахівців екстремальних видів діяльності засобами психотренінгових технологій. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2016. Т. 2. № 33. С. 28–31.

129. Лефтеров В. О. Характеристика особистісних та професійних якостей тренера-психолога в органах внутрішніх справ. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія*. 2008. Вип. 17. Ч. 1. С. 156–164.

130. Лефтеров В. О. Юридична та професійна психологія працівників карного розшуку: навч.-метод. посіб. Донецьк: ДіВС МВС України, 2004. 42 с.

131. Литвин А. В. Інформатизація професійно-технічних навчальних закладів будівельного профілю: монографія. Львів: Компанія «Манускрипт», 2011. 498 с.

132. Литвин А. В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови»: практ. посібник. 3-е вид., доп. Львів: ЛДУБЖД, 2022. 90 с.

133. Литвин А. В., Руденко Л. А. Модернізація професійної освіти України: науково-методичні засади. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2014. Вип. 37. С. 128–132.

134. Литвин А. В., Руденко Л. А. Побудова ефективних моделей освітніх систем і процесів професійної підготовки. Моделювання педагогічного процесу та психологічного супроводу підготовки фахівців ризиконебезпечних та інших професій: монографія / за ред. М. С. Коваля, А. В. Литвина. Львів: ЛДУБЖД, 2023. С. 41–55.

135. Литвин А. В., Руденко Л. А. Удосконалення підготовки психологів у закладах вищої освіти. *Науковий вісник Льотної академії. Серія: Педагогічні науки*. 2021. Вип. 9. С. 63–74.

136. Литвин А. В., Руденко Л. А. Формування психологічної готовності курсантів ЗВО ДСНС до діяльності в ризиконебезпечних обставинах. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія. Педагогічні науки*. 2021. № 1(21). С. 40–48.

137. Лозова В. І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів. Харків: «ОВС», 2000. 175 с.

138. Луговий В. І. Європейська концепція компетентнісного підходу у вищій школі та проблеми її реалізації в Україні. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 2. С. 13–26.

139. Луговий В. І. Педагогічна освіта в Україні: структура, функціонування, тенденції розвитку. Київ: МАУП, 1994. 196 с.

140. Мазуренко Л. Рольові ігри як метод освітньої підготовки військових психологів. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 6 (40). С. 268–275.

141. Максименко С. Д. Загальна психологія: навч. посіб. Київ: Центр навч. літератури, 2004. 272 с.

142. Максименко С. Д. Психологія в соціологічній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури: навч. посіб. Київ: Наукова думка, 1999. 216 с.

143. Максименко С. Д. Психологічні засади взаємозв'язку професійного навчання і розвитку особистості майбутнього фахівця: навч. посіб. Київ, 2003. 235 с.

144. Максименко С. Д., Щербан Т. Д. Професійне становлення молодого вчителя. Ужгород: Закарпаття, 1998. 106 с.

145. Мамко В. П. Особистісна детермінація рефлексивної компетентності психолога: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2021. 176 с.

146. Манько В. М. Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін. *Соціалізація особистості*. 2000. Вип. 2. С. 153–161.

147. Мартіросян Л. Соціокультурний підхід до виховання як методологічна основа дослідження його сутності. *Педагогіка. Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 39. Т. 2. С. 229–237.

148. Маскалева Л. А. Психолого-педагогічні умови розвитку рефлексивності майбутніх психологів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2019. 218 с.

149. Мась Н. М. Психолого-педагогічні умови формування професійної компетентності у майбутніх військових психологів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Хмельницький, 2011. 213 с.

150. Матвієнко О. В., Затворнюк О. М. Професійна підготовка майбутніх психологів як психолого-педагогічна проблема. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 1 (1). С. 215–220.

151. Матійків І. М. Тренерська майстерність: теорія і практика. Практикум для тренерів: метод. посіб. Львів: СПОЛОМ, 2021. 224 с.

152. Мацюк З., Фенко М. Метафоричні асоціативні картки: інноваційні техніки в роботі зі здобувачами освіти з ООП. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*. 2024. № XXI. С. 128–136.

153. Мен'ї Я. Особливості формування соціокультурного середовища в закладах вищої освіти. *Педагогічні науки*. 2022. № 99. С. 30–36.

154. Миронець С. М., Тімченко О. В. Негативні психічні стани рятувальників в умовах надзвичайної ситуації: монографія. Київ: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2008. 232 с.

155. Михайлюк І. В. Психологічні чинники формування діалогічної компетентності майбутніх психологів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2017. 359 с.

156. Модель. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <https://sum.in.ua/s/modelj> (дата звернення: 04.09.2023).

157. Моделювання професійної підготовки фахівців в умовах євроінтеграційних процесів: монографія / за ред. С. С. Вітвицької. Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2019. 304 с.

158. Мороз І. В. Педагогічні умови застосування кредитно-модульної системи навчання студентів економічних факультетів ВНЗ: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2004. 20 с.

159. Москаленко С. А. Розвиток професійної компетентності офіцерів-прикордонників на оперативному рівні військової освіти : дис. ... докт. філос. в галузі педагогіки: 011. Хмельницький, 2023. 279 с.

160. Мул С. А. Психологія готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності: автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19.00.09. Київ, 2016. 38 с.

161. Нагорна Н. В. Формування педагогічної компетентності майбутнього психолога у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2013. 310 с.

162. Нагорна Н. В. Формування у студентів понять компетентності й компетенції. *Виховання і культура*. 2007. № 1–2 (11–12). С. 266–268.

163. Наскрізна програма практичної підготовки для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 053 Психологія (освітньо-професійна програма «Екстремальна та кризова психологія» / укладачі: Сірко Р., Пилипенко Л. Львів: ЛДУ БЖД, 2024. 34 с.

164. Низовець О. Особистісні детермінанти розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2011. 23 с.

165. Ничкало Н. Г. Методологічна культура в науковому зростанні педагога-дослідника. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2016. Вип. 44. С. 22–29.

166. Ничкало Н. Г. Неперервна професійна освіта як філософська та педагогічна категорія. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2001. Вип. 1. С. 9–22.

167. Ничкало Н. Г. Неперервна професійна освіта: міжнародний аспект. *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: монографія / АПН України. Ін-т педагогіки і психології проф. освіти; За ред. І. А. Зязюна. Київ, 2000. С. 58–80.*

168. Носенко Є., Коротков В., Матюшкін М. Системний підхід в освіті. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 3. С. 45–47.

169. Овчаренко О. Ю. Психологія стресу та стресових розладів: навч. посіб. Київ: Університет «Україна», 2023. 266 с.

170. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.*

171. Онищенко В. Д. Фундаментальні педагогічні теорії: монографія. Львів: Норма, 2014. 356 с.

172. Онищенко Н. В. Теорія і практика екстреної психологічної допомоги постраждалим у надзвичайних ситуаціях: автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2015. 42 с.

173. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.

174. Освітньо-професійна програма «Екстремальна та кризова психологія» підготовки здобувача першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки». Львів: ЛДУБЖД, 2024. 20 с.

175. Останіна Н.С. Професійна підготовка соціальних працівників в умовах модернізації вищої освіти на засадах компетентнісного підходу. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Сер.: Психолого-педагогічні науки*. 2016. Вип. 1. С. 204–208.

176. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера: монографія. Київ: ПП «Золоті ворота», 2012. 463 с.

177. Охременко О. Р. Психологічні закономірності адаптації особистості до особливих умов діяльності: дис. ... докт. психол. наук: 19.00.09 / Національна академія оборони України. Київ, 2005. 473 с.

178. Павленко Т. Професійне становлення практичних психологів: психолого-методичний супровід. *Психолог*. 2015. Вип. 7/8. С. 1–48.

179. Павлик Н. В. Психологічний супровід військовослужбовців, спрямований на психологічну реабілітацію постстресових психічних розладів: метод. посіб. Київ, 2020. 92 с.

180. Паламарчук О., Візнюк І., Долинний С., Долинна А. Основні напрями поліпшення роботи психологічної служби ДСНС України. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 4 (32). С. 1346–1354.

181. Панок В. Г. Концепція реформування психологічної служби у системі освіти України на період до 2030 року. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. Т. 5. № 2. С. 1–10.

182. Пархоменко О. О. Професіографічний аналіз діяльності військово-службовців підрозділів Національної гвардії України з охорони атомних станцій: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2016. 217 с.

183. Перегончук Н. В. Формування професійної компетентності майбутніх психологів у сучасному освітньому просторі. *Наука і освіта*. 2016. № 11. С. 49–55.

184. Пилипенко Л. В. До питання дослідження професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Соціально-психологічні та гуманітарні виміри безпеки життєдіяльності*: збірник тез доповідей І Науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Львів, 20–21 жовтня 2022 р.). Львів, 2022. С. 104–107.

185. Пилипенко Л. В. До питання дослідження професійної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. *Проблеми психології діяльності в особливих умовах*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 23 квітня 2024 р.). Черкаси, 2024. С. 89–90.

186. Пилипенко Л. В. До питання особливостей діяльності психологів в екстремальних умовах. *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє*: матеріали XXIV Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю (м. Черкаси, 18 квітня 2024 р.). Черкаси, 2024. С. 141–144.

187. Пилипенко Л. В. До проблеми формування професійно важливих якостей майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Видатні постаті психології: історія, сучасність і перспективи*: матеріали I всеукр. науково-практ. конф. до дня психолога (м. Львів, 21 квітня 2023 р.). Львів: ЛДУБЖД, 2023. С. 156–158.

188. Пилипенко Л. В. Екстремальна складова професійної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*: матеріали L-ої Міжнар. науково-практ. конф. (м. Бодрум (Туреччина), 7 листопада 2024 р.). Бодрум, 2024. С. 107–109. DOI: <https://doi.org/10.52058/50>.

189. Пилипенко Л. В. Компетентнісний підхід у контексті професійної підготовки психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. *Особистість в екстремальних умовах*: матеріали XI Всеукр. науково-практ. конф. (м. Львів, 24 травня 2024 р.). Львів, 2024. С. 72–74.

190. Пилипенко Л. В. Формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби: метод. рекомендації. Львів: ЛДУБЖД, 2025. 55 с.

191. Пилипенко Л. В. Навчально-методичне забезпечення формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. Вип. 8. С. 713–722.

192. Пилипенко Л. В. Особливості професійної діяльності психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. *Наукові записки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. Педагогіка і психологія*. 2024. № 2 (4). С. 121–126.

193. Пилипенко Л. В. Показники та критерії сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 67. Т. 2. С. 155–158.

194. Пилипенко Л. В. Психолого-педагогічні умови формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 1 (41). С. 991–1004.

195. Пилипенко Л. В. Структурно-функціональна модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. *Цивільний захист в умовах війни: зб. наук. праць I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 17–18 квітня 2025 р.)*. Львів: ЛДУ БЖД, 2025. С. 278–280.

196. Пилипенко Л. В. Сучасні виклики професійно-екстремальної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту в умовах війни. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 21 лютого 2025 р.)*. Львів, 2025. С. 399–400.

197. Пилипенко Л. В., Сірко Р. І. Основні компоненти професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів. *Проблеми та перспективи розвитку системи безпеки життєдіяльності: зб. наук. пр. XIX Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, курсантів та студентів. (м. Львів, 28–29 березня 2024 р.)*. Львів, 2024. С. 647–649.

198. Питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я: Постанова Каб. Міністрів України від 03.11.2021 р. № 1268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1268-2021-п#Text> (дата звернення: 29.08.2024).

199. Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології: інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. Київ: Видав. дім «Слово», 2004. 616 с.

200. Пліско В. І. Теоретичні і методичні засади формування готовності працівників правоохоронних органів до діяльності в умовах екстремальних ситуацій: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2004. 44 с.

201. Пов'якель Н. І. Професіогенез саморегуляції професійного мислення в системі фахової підготовки практичних психологів. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. 295 с.

202. Показник. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/pokaznyk> (дата звернення: 05.01.2024).

203. Поканевич О. А. Формування психологічної готовності до професійної діяльності у майбутніх пожежних-рятувальників: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2019. 279 с.

204. Поліщук В. А. Праксеологічний підхід як інноваційна основа вдосконалення професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. *Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2014. Вип. 32. С. 148–150.

205. Полуніна О. В. Психологічна компетентність викладача вищого педагогічного навчального закладу як чинник успішності управління процесом учіння студентів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2004. 16 с.

206. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: К. І. С., 2004. С. 66–72.

207. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. Київ: К. І. С., 2004. 112 с.

208. Порицький А. В. Особливості саморегуляції психічних станів курсантами в процесі первинної військово-професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2004. 20 с.

209. Приходько Ю. О. Психологічні чинники успішності професійної діяльності пожежних рятувальників МНС України: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2008. 307 с.

210. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII (зі змінами і доповненнями). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 16.02.2022).

211. Про внесення змін до деяких стандартів вищої освіти: наказ МОН від 29.12.2023 р. № 96. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2024/Nakaz-96.vid.26.01.2024.pdf> (дата звернення: 13.02.2024).

212. Про внесення змін до деяких стандартів вищої освіти: Наказ МОН України від 29.12.2023 р. № 1583. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-vnesennya-zmin-do-deyakh-standartiv-vishoyi-osviti3> (дата звернення: 10.04.2024).

213. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1052-2015-п?utm_source=chatgpt.com#Text (дата звернення: 13.04.2022).

214. Про затвердження Положення про Оперативно-рятувальну службу цивільного захисту. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0853-14#Text> (дата звернення: 18.12.2021).

215. Про затвердження Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 08.12.2016 р. № 1285. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0080-17#Text> (дата звернення: 21.04.2023).

216. Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України: Наказ МОН України від 22.05.2018 р. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text> (дата звернення: 28.08.2022).

217. Про затвердження Порядку взаємодії психологів Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Національної поліції України під час дії воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях з питань надання

психологічної допомоги постраждалим внаслідок надзвичайних ситуацій: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.07.2023 р. № 594. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1313-23#Text> (дата звернення: 10.09.2023).

218. Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.02.2019 р. № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text> (дата звернення: 29.08.2023).

219. Про затвердження Порядку підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0496-20#Text> (дата звернення: 24.07.2024).

220. Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 31.08.2017 р. № 747. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17#Text> (дата звернення: 13.02.2023).

221. Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній прикордонній службі України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.03.2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0533-21#Text> (дата звернення: 29.08.2024).

222. Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими: Наказ Міністерства юстиції України від 04.11.2013 р. № 2300/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1863-13#Text> (дата звернення: 21.08.2024).

223. Про освіту: Закон України від 05.09.2021 р. № 2145-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 24.09.2021).

224. Про систему охорони психічного здоров'я в Україні: Закон України від 15.01.2025 р. № 4223-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text> (дата звернення: 25.01.2025).

225. Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1018-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-p#Text> (дата звернення: 29.08.2023).

226. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 р. № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-p#Text> (дата звернення: 14.06.2022).

227. Пророк Н. В. Психологічні особливості особистісно–професійного саморозвитку практичного психолога. *Проблеми сучасної психології*. Київ, 2011. Вип. 14. С. 665–663.

228. Прудка Л. М. Професійна підготовка майбутніх практичних психологів в організації навчально-виховного процесу. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія*. 2013. № 4. С. 111–117.

229. Психологія діяльності в особливих умовах: словник-довідник / за заг. ред. проф. І. І. Приходька. Харків: НА НГУ, 2021. 118 с.

230. Психологія екстремальної діяльності: навч. посіб. / І. І. Приходько, О. С. Колесніченко, О. В. Тімченко та ін.; за заг. ред. проф. І. І. Приходька. Харків: НА НГУ, 2016. 571 с.

231. Радіонова М. Тренінг особистісного зростання здобувачів вищої освіти: навч.-метод. посіб. Mauritius: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2019. 139 с.

232. Радкевич В. О. Науково-методичне забезпечення якості професійної освіти і навчання. *Модернізація професійної освіти і навчання: проблеми, пошуки і перспективи*. 2015. Вип. 6. С. 5–20.

233. Радченко К. Профіль професійної компетентності майбутнього військового юриста. *Військова освіта*. 2019. Т. 36. № 2. С. 188–198.

234. Ребуха Л. З., Василик Н. С. Принципи професійної підготовки фахівців із соціальної роботи. *Освітній простір XXI століття: реалії, новації, перспективи*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 23 лютого 2017 р.). Тернопіль: ТНЕУ «Економічна думка», 2017. С. 101–102.

235. Ребуха Л., Виноградова Т. Формування системи цінностей майбутніх фахівців соціогуманітарної сфери за фундаменталізації професійної підготовки у вищій школі. *Правова система України в умовах європейської інтеграції: погляд студентської молоді*: зб. тез II між нар. студ. наук. конф. (м. Тернопіль, 1 червня 2018 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2018. С. 171–173.

236. Рибалка В. В. Психологія праці особистості: навч.-метод. посібник. Київ; Кременчук: ПП Щербатих, 2006. 76 с.

237. Рибалка В. В. Психологія та педагогіка праці особистості: від обдарованості дитини до майстерності дорослого: посіб. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2014. 220 с.

238. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: навч. посіб. Одеса: Вид-во «Бакаєв В. В.», 2009. 575 с.

239. Рибалко Л. С., Пизіна Є. В. Формування професійних компетенцій майбутніх перекладачів технічної літератури із застосуванням інформаційнокомунікаційних технологій: монографія. Харків: Харківський національний університет імені Г. С. Сковороди. 2014. 181 с.

240. Ройлян В. О. Формування професійних якостей майбутніх фахівців сухопутних військ в умовах реформування вищої військової освіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2004. 23 с.

241. Романенко О. В. Особистість та професійна діяльність практичного психолога ОВС: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2007. 22 с.

242. Руденко Л. А. Формування комунікативної культури майбутніх фахівців сфери обслуговування у професійно-технічних навчальних закладах: монографія. Львів: Край, 2015. 344 с.

243. Рудий-Трипольський В. О. Соціально-психологічні особливості системи формування професійної компетентності майбутніх фахівців медичної галузі: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Київ, 2023. 208 с.

244. Савченко О. Я., Бібік Н. М., Байбара Т. М. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти. Дидактико-методичне забезпечення

контролю та оцінювання навчальних досягнень молодших школярів на засадах компетентнісного підходу: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2012. С. 46–53.

245. Сафін О. Д., Сідак В. С. Психолого-акмеологічні основи професійного самовдосконалення співробітників правоохоронних органів України: монографія. Київ: Вид-во НА СБ України, 2004. 178 с.

246. Семенова А. В. Словник-довідник з професійної педагогіки. Одеса: Пальміра, 2006. 221 с.

247. Сердюк Т. В. Інтерактивні технології навчання суспільних дисциплін як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів І–ІІ рівнів акредитації: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09. Кривий Ріг, 2010. 20 с.

248. Середа Ю. І. Професіографічний аналіз діяльності працівників служби психологічного забезпечення Державної служби України з надзвичайних ситуацій: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2015. 228 с.

249. Синиченко А. Компетентнісний підхід як сучасна парадигма управління персоналом. *Фінанси, облік, банки*. 2016. № 1 (21). С. 288–294.

250. Синишина В. М. Використання ситуаційних задач на практичних заняттях у системі фахової підготовки майбутніх практичних психологів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 67. Т. 2. С. 156–160.

251. Синишина В. М. Організація експериментального дослідження та аналіз результатів функціонування системи фахової підготовки майбутніх практичних психологів у закладах вищої освіти. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2020. № 74. С. 137–140.

252. Синишина В. М. Система фахової підготовки майбутніх практичних психологів у закладах вищої освіти: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький, 2021. 525 с.

253. Сисоєва С. О. Компетентнісно зорієнтована вища освіта: формування наукового тезаурусу. Компетентнісно зорієнтована освіта: якісні виміри:

монографія / редкол. : В. О. Огнев'юк та ін. Київ: Київський ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. С. 18–45.

254. Сисоєва С. О., Кристопчук Т. Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: підручник. Рівне: Волинські обереги, 2013. 360 с.

255. Сіверс З. Ризик і безпека в професійній діяльності фахівців екстремального профілю. *Проблеми політичної психології*. 2022. Т. 26. С. 91–107.

256. Сірко Р. І. Дослідження особливостей професійної діяльності психолога в екстремальних умовах. *Pedagogy and Psychology. Science and Educational a New Dimension*. 2016. Vol. IV (46). Iss. 97. P. 80–83.

257. Сірко Р. І. Методологічні основи підготовки психологів вищих навчальних закладів до діяльності у особливих умовах. *Проблеми екстремальної та кризової психології*: зб. наук. праць. Харків: НУЦЗУ, 2015. Вип. 18. С. 210–218.

258. Сірко Р. І. Професійна підготовка майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби до діяльності в екстремальних умовах: монографія. Львів: «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2017. 482 с.

259. Сірко Р. І. Теоретико-методологічні основи професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби: дис. ... докт. психол. наук: 19.00.09. Хмельницький, 2019. 602 с.

260. Сірко Р. І., Баклицька О. П. Теоретичні аспекти професійної підготовки майбутніх психологів до екстремальної діяльності: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 7 (12). С. 592–602.

261. Сірко Р. І., Годій Л. В. Професійно-екстремальна компетентність майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2022. № 2. С. 38–47.

262. Сірко Р. І., Годій Л. В. Професійно-екстремальна компетентність майбутніх психологів. *Проблеми та перспективи розвитку системи безпеки життєдіяльності*: зб. наук. праць XVII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, курсантів та студентів (м. Львів, 30 березня 2022 р.). Львів: ЛДУ БЖД, 2022. С. 291–295.

263. Сірко Р. І., Годій Л. В. Структура професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 7. С. 101–109.

264. Сірко Р. І., Козяр М. М., Бейзим І. Х. Особливості професійно-екстремальної підготовки фахівців до діяльності у надзвичайних ситуаціях. *Актуальні проблеми транспортної медицини: навколишнє середовище, професійне здоров'я, патологія*. 2009. № 1 (15). С. 44–49.

265. Сірко Р. І., Слободяник В. І. Психолінгвістичні особливості деяких понять екстремальної психології. *Ūridična psihologîâ*. 2022. Т. 30. № 1. С. 48–53.

266. Скірко Л. М. Формування соціальної компетентності майбутніх практичних психологів у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Запоріжжя, 2010. 250 с.

267. Словник базових понять з курсу «Педагогіка»: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / укл. О. Є. Антонова. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2014. 100 с.

268. Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ: Наукова думка, 2000. 218 с.

269. Словник-довідник з професійної педагогіки / за ред. А. В. Семенової. Одеса: Пальміра, 2006. 272 с.

270. Смалиус Л. Н. Педагогічні умови професійного самовдосконалення майбутніх психологів у процесі фахової підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2014. 200 с.

271. Снісаренко А. Г. Професіографічний аналіз діяльності начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2011. 243 с.

272. Созонюк О. Методичні аспекти викладання психології в системі фахової підготовки здобувачів вищої освіти. *Психологія: реальність і перспективи*. 2021. № 17. С. 129–134.

273. Стандарт вищої освіти України: другий (магістерський) рівень, галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 «Психологія»: наказ

МОН України від 24.04.2019 р. № 564. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psikhologiya-mag.pdf> (дата звернення: 15.07.2021).

274. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 «Психологія»: наказ МОН України від 24.04.2019 р. № 565. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/053-Psykholohiya-bakalavr.28.07-1.pdf> (дата звернення: 15.07.2021).

275. Султанова Л. Ю. Обґрунтування методу моделювання у дослідженні процесу розвитку полікультурної компетентності майбутніх викладачів. *Витоки педагогічної майстерності. Педагогічні науки*. 2016. Вип. 17. С. 169–174.

276. Супрун Д. М. Професійна підготовка психологів в галузі спеціальної освіти: монографія. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. 392 с.

277. Супрун Д. М. Теорія та практика професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.03. Київ, 2018. 658 с.

278. Сухоставська Л. О. Професійна підготовка майбутніх психологів у процесі педагогічної практики: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Черкаси, 2013. 300 с.

279. Сучасний тлумачний словник української мови: 100000 слів / укл. Н. Д. Кусайкіна, Ю. С. Цибульник; за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків: «Школа», 2009. 1008 с.

280. Таймасов Ю. С. Розвиток професійної компетентності фахівців пожежно-рятувальної служби у системі підвищення кваліфікації: дис ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2015. 248 с.

281. Таймасов Ю. С. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх фахівців цивільного захисту до самозбереження у професійній діяльності: автореф. дис ... докт. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2021. 40 с.

282. Ташматов В. Особливості професійної діяльності психологів Державної служби України з надзвичайних ситуацій в умовах війни. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2022. № 3. С. 30–38.

283. Теслюк В.М., Петрух Р.Б. Компетентнісний підхід у вищій професійній освіті. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2010. № 155. Ч. 1. С. 153–158.

284. Технології тренінгу: мистецтво мотивації: навч.-метод. посіб. / за наук. ред. Л. Ніколаєва. Київ, 2024. 164 с.

285. Тімченко О. В. Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція): автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2003. 37 с.

286. Ткаченко Т. В. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців безпеки життєдіяльності засобами інформаційно-комунікаційних технологій: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Вінниця, 2009. 20 с.

287. Токарева Н. Проблема моделювання особистості практичного психолога в системі фахової підготовки. *Рідна школа*. 2010. Вип. 7–8. С. 24–28.

288. Торічний О. В. Теоретико-методичні засади формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.02. Хмельницький, 2013. 605 с.

289. Тушко К., Торічний О. Формування готовності до психолого-педагогічної роботи з особовим складом представників сектору безпеки і оборони України. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 5 (23). С. 1552–1562.

290. Тюльпа Т. Заклад вищої освіти як соціокультурне середовище професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2024. № 3. С. 119–128.

291. Тюріна В., Козяр М., Маланюк Н. Комунікативна компетентність як фактор формування у майбутніх працівників сектору безпеки й оборони України готовності до професійної діяльності. *Педагогічний дискурс*. 2024. № 35. С. 62–68.

292. Умова. Словник – тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=умова> (дата звернення: 07.11.2024).

293. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. Київ: Радянська школа, 1949. 418 с.

294. Фабрічева М. Метафоричні асоціативні карти, як можливість читати невідоме. Київ, 2014. 100 с.

295. Філіппов С. О. Психологічні особливості професійної діяльності офіцерів-оперативників Державної прикордонної служби України: дис. ... канд. психолог наук: 19.00.09. Хмельницький, 2004. 247 с.

296. Філософський енциклопедичний словник / Гол. ред. кол. Шинкарук В. І. Київ: Абрис, 2002. 744 с.

297. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2006. 352 с.

298. Фомич М. В. Розвиток професійно важливих якостей фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Київ, 2012. 17 с.

299. Хатунцева С. М. Педагогічні умови адаптації викладача-початківця до професійно-педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2005. 204 с.

300. Цимбал С. В. Психологічні особливості формування професійної компетентності майбутніх спеціалістів засобами іноземної мови: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Хмельницький, 2006. 20 с.

301. Цільмак О. М. Компетентність фахівців кримінальної міліції в екстремальних ситуаціях. *Актуальні проблеми психології*. 2009. Т. 7. Вип. 20. Ч. 2. С. 228–232.

302. Цільмак О. М. Професіогенез компетентності фахівців кримінальної міліції: теорія та практика: монографія. Одеса: ОДУВС, 2011. 432 с.

303. Чепелєва Н. В. Конструювання досвіду як чинник розвитку професійної компетентності психологів. *Актуальні проблеми психології*: збірник

наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2020. Вип. 7. С. 1–20.

304. Чепелєва Н. В. Розвиток особистості психолога-практика в процесі навчання у вузі. *Українська еліта та її роль в державотворенні*. 2000. Вип. 20. С. 224–229.

305. Чепелєва Н. В. Формування професійної компетентності в процесі вузівської підготовки психолога-практика. *Актуальні проблеми психології*. 1999. Вип. 19. С. 271–279.

306. Чепелєва Н. В., Пов'якель Н. І. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога. *Психологія*. 1998. Вип. 3. С. 35–41.

307. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.

308. Шапошнікова А. Формування професійної компетентності майбутнього практичного психолога: обґрунтування психолого-педагогічних умов. *Рідна школа*. 2013. № 11. С. 73–76.

309. Шапран Ю. П. Педагогічне моделювання у процесі формування професійної компетентності майбутнього вчителя біології. *Рідна школа*. 2012. № 12. С. 39–43.

310. Швалб А. Ю. Формування психологічної готовності майбутніх психологів МНС до надання екстреної допомоги: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2012. 199 с.

311. Шевченко Н. Ф. Підготовка практичних психологів, особистісні та професійні якості фахівців. *Психологія*. 2002. Вип. 7. С. 34–38.

312. Шель Н. В. Формування професійної компетентності майбутніх психологів на етапі їх підготовки у ВУЗі. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія Психологічні науки*. 2024. № 1 (4). С. 40–50.

313. Шмоніна Т. А., Глухов І. Г. Сучасні підходи до розуміння поняття «Педагогічні умови». *Педагогічні науки*. 2011. Вип. 59. С. 66–70.

314. Щерба С. П., Щедрін В. К., Заглада О. А. Філософія: навч. посіб. Київ: МАУП, 2004. 216 с.

315. Юрков А. В. Формування готовності майбутніх військових психологів до вирішення конфліктних ситуацій у професійній діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2021. 303 с.

316. Ягупов В. Моделювання навчального процесу як педагогічна проблема. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2003. Вип. 1. С. 28–37.

317. Ягупов В. В. Військова психологія: підручник. Київ: Тандем, 2004. 656 с.

318. Ягупов В. В. Загальнодидактичні основи навчання військовослужбовців строкової служби Збройних сил України: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2002. 432 с.

319. Ягупов В. В. Компетентнісний підхід у професійній освіті. *Вища освіта України*. 2012. № 3. С. 197–205.

320. Ягупов В. В. Методологічні основи розуміння та обґрунтування понять «компетентність» і «компетенція». *Нові технології навчання*. 2011. Вип. 69. Ч. 1. С. 23–29.

321. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посіб. для студ. педаг. спец. вищ. навч. закл. Київ: Либідь, 2002. 560 с.

322. Як ставити SMART-цілі, аби досягти успіху: поради та приклади. *Happy Monday*. URL: <https://happymonday.ua/yak-stavyty-smart-tsili> (дата звернення: 17.02.2024).

323. Яремко Р. Я. Дослідження професійної мотивації майбутніх рятувальників. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи*: 2021. № 3 (56). Т. 2. С. 354–362.

324. Яремко Р. Я. Соціально-психологічні особливості розвитку професійної самореалізації майбутніх фахівців з пожежної безпеки: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. 2022. 267 с.

325. Belar C. Advancing Quality in Psychology Education. *Monitor on Psychology*. 2011. Vol. 42. № 4. P. 52–60.

326. Cambridge Dictionary: English Dictionary, Translations & Thesaurus. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/competence> (date of access: 25.09.2021).

327. Competence in the Learning Society / ed. by J. Raven. (Editor), J. Stephenson (Editor). New York, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt/M., Oxford, Wien: Peter Lang Publishing, 2001. 538 p.

328. Cortes S., Pineda H., Geverola I. J. A confirmatory factor analysis of teacher's competence in action research (tcar) questionnaire. *Advanced Education*. 2021. Vol. 8 (19). P. 103–113.

329. Cranney J., Voudouris N. J. Psychology Education and Training in Australia: Shaping the Future. *Teaching Psychology around the World*. 2012. Vol. 3. P. 2–15.

330. Didenko O., Zoriy Y., Rudenko L., Lytvyn A., Halimov A., Lutskyi O. Formation and development of professional creativity of future officers in higher military educational institutions. *Laplage Em Revista*. 2021. Vol. 7. P. 141–152.

331. Fursykova T., Akimkin O., Hodii L. The system of functioning of out-of-school education in modern conditions of development. *Revista tempos e espaços em educação*. 2022. Vol. 15. No. 34. e16860. DOI: <https://doi.org/10.20952/revtee.v15i34.16860>

332. Glossary. UNESCO UIS. URL: <https://uis.unesco.org/en/glossary> (date of access: 12.01.2022).

333. Johnson W. B., Kaslow N. Oxford Handbook of Education and Training in Professional Psychology. Oxford: Oxford University Press, 2014. 608 p.

334. Kalbeitz R. Psychologists and interrogations: Ethical dilemmas in times of war. *Ethics and Behavior*. 2009. Vol. 19. P. 156–168.

335. Kolb D. Experiential Learning: Experience As the Source of Learning and Development. New Jersey: FT Press, 2014. 416 p.

336. Kotarbiński T. Traktat o dobrej robocie. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2019. 366 p.

337. Longman Dictionary of Contemporary English. URL: <http://www.ldoceonline.com/dictionary/competence> (дата звернення: 25.09.2021).

338. MA International Disaster Psychology: Trauma and Global Mental Health. Professional Psychology. URL: <https://psychology.du.edu/academics/ma-international-disaster-psychology> (date of access: 11.05.2024).

339. Raymond M. R. Job Analysis and Specification of Content for Licensure and Certification Examination. *Applied measurement for education*. 2001. Vol. 14 (4). P. 369–415.

340. Maslow A. H. The farther reaches of human nature. New York: Arkana, 1993. 407 p.

341. Teaching and Learning for the Twenty-First Century / Ed. by F. M. Reimers, C. K. Chung. Cambridge: Harvard Education Press, 2016. 304 p.

342. Rogers C. Freedom to learn. 3rd ed. New York: Merrill, 1994. 406 p.

343. Rubinshtein S. L. Grundlagen der Allgemeinen Psychologie. Berlin: Volk und Wissen, 1984. 880 p.

344. Spencer L., Spencer S. Competency at Work: Models for Superior Performance. New York: John Wiley and Sons, Inc., 1993. 384 p.

345. Tassinari M. G., Mozzon-McPherson M. From language teachers to language learning advisors: a journey map. *Philologia hispalemsis*. 2020. Vol. 1. No. 34. P. 121–139.

346. Torichnyi V., Torichnyi O. Formation of the professional readiness of the future border guard officers by means of the project activity. *Social Development and Security*. 2022. Vol. 12. No. 6. P. 107–115.

347. UCLA General Catalog. URL: <https://catalog.registrar.ucla.edu/course/2024/PSYCH291?year=2024> (дата звернення: 14.05.2024).

348. Vygotsky L. Mind in society: The development of higher psychological processes. Cambridge: Harvard University Press, 1978. 160 p.

349. Yaremko R., Vavryniv O., Tsiupryk A., Perehygina L., Koval I. Research of content parameters of the professional self-realization of future fire safety specialists. *Amazonia Investiga*. 2022. No 11 (53). P. 288–297.

350. Yuliono T., Sarwanto, Rintayati P. The Promising Roles of Augmented Reality in Educational Setting: A Review of the Literature. *International Journal of Educational Methodology*. 2018. Vol. 4. No. 3. P. 125–132.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

експертного оцінювання основних аспектів формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби у процесі професійної підготовки*

Шановні учасники!

Запрошуємо Вас долучитися до наукового дослідження, присвяченого визначенню основних аспектів формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки. Отримані відповіді будуть використані виключно в узагальненому вигляді.

Інструкція:

1. Ознайомтеся з переліком варіантів у кожній колонці анкети.
2. Проаранжуйте всі варіанти окремо по колонках від 1 до 10, де: 1 – найбільш важливий (найвища вага) показник; 10 – найменш важливий (найнижча вага) показник.

Щиро дякуємо за Ваш час і відвертість!

Вид діяльності (науково-педагогічний працівник, психолог, здобувач вищої освіти) _____

Стаж роботи/рік навчання _____

Організаційні аспекти
☐ Ефективне поєднання різноманітних форм навчання (дистанційного, очного, заочного тощо).
☐ Змішане навчання (дистанційні лекційні дні, практичні дні – очно).
☐ Можливість індивідуального графіка навчання.
☐ Зручний розклад навчання (відсутність вікон між парами).
☐ Реалізація діяльності наукових гуртків за власними інтересами здобувачів освіти та інших академічних спільнот.
☐ Залучення практичних працівників до освітнього процесу (гостьові

* Розроблено автором

лекції, майстер класи, воркшопи). ☐ Первинний професійний досвід (волонтерська діяльність та дуальна освіта (практичні заняття на базах центрів психологічної допомоги) ☐ Комфортні побутові умови (гардероб, кафе, місця для відпочинку). ☐ Створення платформи для взаємодії студентів та випускників, що дозволяє здобувачам вищої освіти обмінюватися досвідом. ☐ Академічна мобільність (можливість тимчасового навчання у інших ЗВО)
Змістові аспекти
☐ Профорієнтація абітурієнтів. ☐ Професійний відбір при вступі у заклад вищої освіти. ☐ Відзначення успіхів здобувачів вищої освіти, нагородження за досягнення (грамоти, додаткові відпустки тощо). ☐ Заохочення до участі в наукових дослідженнях, конкурсах, конференціях. ☐ Створення середовища, яке стимулює здорову конкуренцію (конкурси, олімпіади) ☐ Інтеграція неформальної освіти (гуртки за інтересами, додаткові бали за проходження онлайн-курсів) ☐ Мотивація до саморозвитку (мотиваційний тренінг) ☐ Створення платформи для взаємодії із роботодавцями. ☐ Створення платформи для пошуку вакансій з роботодавцями. ☐ Участь в міжнародних навчальних проєктах.
Соціальні аспекти
☐ Самостійність експериментальної діяльності (написання курсових, кваліфікаційних робіт) ☐ Індивідуальний досвід психокорекційної роботи (індивідуальна психологічна підтримка здобувачів вищої освіти) ☐ Групова терапія, тренінг особистісного зростання та відновлення. ☐ Практика екстремально-професійної діяльності. ☐ Позааудиторні заняття та спецкурси для розвитку професійної майстерності (релаксаційні заняття, кіноаналіз, музикотерапія, майстер класи, тренінги, воркшопи тощо) ☐ Досвідне навчання (ознайомлення із ситуаціями з реального життя). ☐ Додаткові нетрадиційні форми занять (інтерактивні лекції, спільні заняття із старшими курсами). ☐ Інноваційні методи навчання (ділові та рольові ігри, кейс-метод, мозковий штурм).

☐ Інформаційні технології в навчанні (візуалізація лекцій, програми комп'ютерні діагностичні тести, ☐ Збільшення екстремальної складової під час проведення занять (смуга психологічних перешкод, відпрацювання навичок на тренажерах (на базі психолого-тренувального центру)
Мотиваційні аспекти
☐ Ефективна комунікація з викладачами і куратором навчальної групи. ☐ Створення спільнот здобувачів вищої освіти для обміну досвідом. ☐ Створення програм адаптації для здобувачів вищої освіти першого курсу. ☐ Участь у волонтерських програмах. ☐ Створення служб підтримки та консультування. ☐ Ефективна комунікація освітнього середовища з батьками (листи-подяки тощо). ☐ Створення програм культурного відпочинку (літні табори, театр тощо). ☐ Участь в органах студентського самоврядування. ☐ Створення інклюзивного освітнього середовища.

Зміст вибіркової навчальної дисципліни «Психологія безпеки»

Мета вивчення курсу: підвищення рівня професійно-екстремальної компетентності майбутніх фахівців, здатних ефективно діяти в умовах підвищеного ризику, забезпечуючи психологічну безпеку як для себе, так і для інших.

Основними завданнями, реалізація яких передбачається після опанування навчального матеріалу курсу є:

- розвиток професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів;
- реалізація психологічної підготовки здобувачів вищої освіти до професійної діяльності в особливий період та час війни;
- отримати знання щодо ключових понять, теорій і закономірностей, що складають категоріальний апарат психологічних аспектів безпеки особистості та діяльності в особливих та екстремальних умовах; базових категорій безпеки особистості; принципів використання психологічних знань для вирішення проблем безпеки, які виникають у соціальному середовищі та професійній практиці.

Тема 1.1. Вступ до психології безпеки

Об'єкт, предмет та завдання психології безпеки. Історія психології безпеки. Визначення поняття «психологічна безпека» і її основні категорії.

Тема 1.2 Природні та соціальні загрози безпеки особистості.

Класифікація джерел небезпеки. Психогенні фактори у трудовій діяльності; психологічні загрози; когнітивні мапи рівня безпеки; безпека праці та ергономіка; загрозливі (аварійні) ситуації, загрозливі стани; загрозлива поведінка.

Тема 1.3. Індивідуально-психологічні властивості особистості та безпека

Поняття про індивідуально-психологічні властивості особистості. Вплив індивідуальних якостей людини на безпеку її діяльності. Спрямованість особистості. Самооцінка, вразливість, імпульсивність, емоційна лабільність.

Психологічна характеристика поведінки людини в соціально-напружених ситуаціях.

Тема 1.4. Психологічна безпека особистості у воєнний час для цивільного населення

Поняття психологічної безпеки: основні підходи та визначення. Психологічні наслідки воєнних дій для цивільного населення. Особливості психологічної безпеки у контексті сучасних військових конфліктів. Роль екстремальних психологів у забезпеченні психологічної безпеки населення. **Психологічна травма та її вплив на особистість під час війни.**

Тема 1.5. Психологічна безпека особистості військовослужбовців

Поняття психологічної безпеки військовослужбовців. Психологічні наслідки участі у бойових діях. Методи психологічної підтримки військовослужбовців під час бойових дій. протокол ЯАЛОМ. Психологічні виклики, з якими стикаються військовослужбовці після повернення до мирного життя.

Тема 1.6. Поняття психологічної саморегуляції

Поняття про психологічну саморегуляцію. Фізіологічні аспекти саморегуляції: вплив стресу та методи його контролю. Огляд основних типів саморегуляції: когнітивна, емоційна, поведінкова. Психологічна саморегуляція у стресових та екстремальних умовах.

Тема 2.1. Поняття про діяльність та її безпеку

Визначення діяльності як основної форми існування та розвитку людини. Особливості діяльності в екстремальних умовах: підвищений ризик, непередбачуваність. Психологічні техніки підготовки до діяльності в екстремальних умовах. Поняття про професійно-екстремальну компетентність. Психологічні вимоги до фахівців ризиконебезпечних професій.

Тема 2.2. Проблемні соціально-психологічні ситуації як загроза безпеки особистості.

Класифікація проблемних соціально-психологічних ситуацій: конфлікти, маніпуляції, тиск, соціальна ізоляція. Психологічний захист особистості в проблемних соціально-психологічних ситуаціях. Ризики для психологічної

безпеки у груповій взаємодії.

Тема 2.3. Інформаційно-психологічна безпека особистості

Визначення інформаційно-психологічної безпеки особистості. Кібербулінг та його вплив на психологічний стан. Формування інформаційної культури особистості. Психологічні наслідки інформаційного впливу. Стратегії збереження інформаційно-психологічної безпеки в умовах воєнного часу.

Тема 2.4. Психологічна безпека освітнього середовища.

Поняття «освітнє середовище». Специфіка психологічної безпеки в освітньому середовищі. Класифікація загроз психологічній безпеці в освітньому середовищі. Стратегії розв'язання конфліктів в освітньому середовищі.

Тема 2.5. Економічна безпека особистості

Визначення економічної безпеки особистості. Основні загрози економічній безпеці особистості. Психологічні аспекти економічної безпеки. Формування фінансової грамотності як основи економічної безпеки. Економічна безпека в умовах воєнного стану.

Тема 2.6. Соціально-психологічна безпека особистості

Поняття соціально-психологічної безпеки особистості. Фактори, що впливають на соціально-психологічну безпеку особистості. Стратегії забезпечення соціально-психологічної безпеки.

Тема 2.7. Віктимність. Поняття про психологічне насильство

Поняття віктимності: основні характеристики та ознаки. Види психологічного насильства. Вплив психологічного насильства на жертву. Вплив психологічного насильства на жертву. Підходи та методи психологічної роботи з жертвами психологічного насильства. Юридичні аспекти психологічного насильства.

Тема 2.8. Психологічні аспекти травматичних ситуацій

Визначення травматичних ситуацій. Гострі реакції на стрес. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Комплексний посттравматичний стресовий розлад (кПТСР). Поняття про копінг стратегії особистості. Механізми формування психологічної резилієнтності (психологічної стійкості). Кризове

консультування: перша психологічна допомога та підтримка. Поняття про кризове телефонне консультування.

Зміст вибіркової навчальної дисципліни «Психологія професійного ризику та прийняття рішень»

Метою курсу є формування уявлень про психологію професійного ризику та ухвалення рішень у мирний і воєнний час.

До завдань навчального курсу відносимо:

1. Формування професійно-екстремальної компетентності у сфері оцінки, управління та мінімізації психологічних ризиків під час роботи в екстремальних умовах.

2. Ознайомлення з психологічними механізмами прийняття рішень у критичних та невизначених ситуаціях, зокрема в умовах загрозливих для життя обставин.

3. Дослідження впливу стресових факторів на когнітивні процеси, емоційний стан та поведінкові реакції спеціалістів, які працюють в умовах підвищеного ризику.

4. Формування здатності до швидкого та ефективного прийняття рішень в умовах обмеженого часу, недостатньої інформації та високої відповідальності.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач вищої освіти повинен:

знати:

– теоретичні основи психології професійного ризику: поняття ризику, види ризиків, особливості їхнього впливу на особистість та професійну діяльність.

– механізми прийняття рішень у складних та екстремальних умовах, включаючи когнітивні, емоційні та соціальні аспекти.

– фактори, що впливають на ефективність прийняття рішень в умовах невизначеності, стресу та обмеженого часу.

– психофізіологічні реакції на стрес та екстремальні ситуації, а також їхній вплив на продуктивність діяльності та психічне здоров'я.

– методи та технології оцінки рівня професійного ризику та його впливу на особистість фахівця.

вміти:

- приймати ефективні рішення в умовах обмеженого часу та високої відповідальності.
- ефективно працювати в команді під час кризових ситуацій, забезпечуючи оптимальну взаємодію між учасниками процесу.

Тема 1. Поняття про професійний ризик як психологічний феномен

Феномен професійного ризику. Ризик і невизначеність. Ризик і небезпека. Класифікація видів професійних ризиків. Людський фактор як складова професійного ризику.

Тема 2. Проблема невизначеності в сучасній психології.

Поняття невизначеності в психології. Толерантність до невизначеності: індивідуальні відмінності. Значення невизначеності в ризиконебезпечних професіях. Методи підвищення толерантності до невизначеності.

Тема 3. Індивідуально-психологічні особливості фахівців ризиконебезпечних професій

Вплив особистісних рис та психофізіологічних особливостей на формування поведінкової схильності до ризику. Врахування рівня схильності до ризику при професійному відборі. Схильність особистості до різних видів ризику (екстремального і нормативно-буденного) та її зв'язок з індивідуально-психологічними якостями; гендерні відмінності у ставленні до різних видів ризику; схильність особистості до різних видів ризику та мотивація досягнення успіху.

Тема 4. Копінг-стратегії в складних ситуаціях та в умовах ризику

Копінг-стратегії подолання складних ситуацій. Діагностика копінгу. Особливості застосування психологічних опитувальників для діагностики копінгу (опитувальника WCQ Р.Лазаруса та С.Фолкман; опитувальника COPE Ч.Карвера, М.Шейера, Дж.Вентрауба; опитувальника CSI Дж.Амірхана; Бернського опитувальника Е.Хейма)

Тема 5. Індивідуально-психологічні фактори успішної діяльності в ситуаціях професійного ризику

Підходи до тлумачення психологічної готовності до ризику. Практичне значення диференціації понять готовності та схильності до ризику. Психологічна діагностика індивідуальної схильності до ризику. Зв'язок між схильністю до ризику, готовністю до ризику та індивідуальною психологічною ціною діяльності в умовах ризику. Оцінка індивідуальної схильності та готовності до ризику з позицій нормативного рівня ризику певної діяльності.

Професійний ризик, як чинник особистісних трансформацій.

Тема 6. Психологічна підготовка до ризиків в професійній діяльності

Поняття психологічної підготовки до дій в особливих умовах. Різновиди психологічної підготовки: загальна психологічна підготовка; спеціальна психологічна підготовка; цільова психологічна підготовка; програмуюча психологічна підготовка; підготовка на основі біологічно закладених ресурсів; адаптаційна підготовка; корекційна підготовка; рекреаційна підготовка. Поняття про професійно-екстремальну підготовку та її види.

Тема 7. Прийняття рішень в умовах невизначеності

Теорія перспективи (проспектів) (Д. Канеман – А. Тверські). Концепція неприйняття втрат. Чотирьохсегментна схема. Ефекти «можливості» та «визначеності». Ефект фреймінгу (встановлення рамок).

Тема 8. Феномени прийняття індивідуальних рішень.

Ефекти оцінки ймовірностей випадкових подій (евристика репрезентативності, евристика доступності, ілюзія (феномен) контролю, феномен «валентності» (ефект Ф. Ірвіна)). Ефекти оцінки та вибору альтернатив (якірний ефект, ефект сприйняття ризику (феномен М. Старра), інерційний ефект, ефект реактивного опору). Оціночні ефекти після прийняття рішення (ефект надмірної впевненості, феномен когнітивного дисонансу).

Тема 9. Феномени прийняття колективних рішень.

Ефект поляризації. Феномен «groupthink». Ефект «соціальної фасилітації». Ефект «соціальних лінощів». Феномен «вивченого дисонансу». Ефекти «обсягу» і «складу» групи, що приймає рішення. Ефект «асиметрії якості рішень». Феномен

ідіосинкразичного кредиту. Феномен хибної згоди. Феномен «віртуального вирішувача». Ефект конформізму.

Тема 10. Вплив раціональних та інтуїтивних аспектів на процес прийняття рішень

Дві системи мислення (автоматична швидка та раціональна повільна). Вплив когнітивних ілюзій та ілюзій сприйняття на прийняття рішень. Феномен праймінгу (передування). Поняття когерентності та когнітивної легкості при прийнятті рішень. Вплив емоцій (настрою) на прийняття рішень

Тема 11. Психологія прийняття управлінських рішень.

Типологія управлінських рішень та ключові вимоги до їх ухвалення. Фактори, що визначають поведінку керівника в процесі прийняття рішень (В. Врум). Основні стилі ухвалення рішень: класифікація та особливості.

Тема 12. Психологічна модель прийняття рішень WRAP (Д.Хіз).

Пастки мислення на різних етапах прийняття рішень. Розширення поля вибору. Способи уникнення пастки «вужьких рамок». Техніка «зникнення варіантів». Мультитрекінг. Перевірка припущень в реальних умовах. Способи уникнення пастки «підтвердження упередженості». Розгляд протилежного. Зменшення і збільшення «масштабу». Способи уникнення пастки «миттєвих емоцій». Приборкання миттєвих емоцій Метод 10/10/10. З'ясування базових пріоритетів.

Тема 13. Проблематика прокрастинації при прийнятті рішень.

Типологія, ключові чинники та вплив прокрастинації. Основні теоретичні підходи до її пояснення. Методи подолання прокрастинації. Стратегії ефективного тайм-менеджменту: планування завдань, оптимізація зусиль і цілепокладання.

Тема 14. Сучасні технології прийняття рішень.

Квадрат Декарта як техніка прийняття рішень. Технології прийняття рішень: «Колесо», «Три скрині», «Шість капелюшків мислення» (Едвард де Боно), «Коло Уолта Діснея».

Тема 15. Психологічна допомога та підтримка фахівців ризиконебезпечних професій

Методи психологічної підтримки та допомоги фахівцям ризиконебезпечних професій. Психоемоційне навантаження та його наслідки. Стратегії подолання стресу та професійного вигорання. Роль психологічної реабілітації та супроводу в збереженні психічного здоров'я. Психокорекція та реабілітація людини з позитивним та негативним досвідом професійного ризику.

Додаток Г**Приклади ефективних методів формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби****Додаток Г.1****Застосування ефективних методів у професійній підготовці майбутніх психологів під час вивчення навчальної дисципліни «Психологія безпеки»**Кейс-метод**Кейс 1: Робота рятувальників під час стихійного лиха**

Ситуація: Рятувальники працюють під час масштабного стихійного лиха, такого як землетрус або повінь. Вони стикаються з постійним стресом через велику кількість постраждалих, небезпечні умови роботи, а також необхідність приймати швидкі та життєво важливі рішення. Це може призводити до емоційного виснаження, зниження уваги та підвищення ризику помилок.

Завдання для групи:

1. Визначте основні психологічні виклики, з якими стикаються рятувальники під час роботи в екстремальних умовах.
2. Запропонуйте заходи підтримки, які допоможуть зменшити рівень стресу і забезпечити ефективну роботу рятувальників під час лиха.

Кейс 2: Робота військових у зоні бойових дій

Ситуація: Військові виконують свої обов'язки у зоні бойових дій, де вони постійно піддаються небезпеці, знаходяться під впливом сильного стресу та мають обмежений доступ до психологічної підтримки. Це може призводити до розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР), проблем з адаптацією до мирного життя після повернення з війни, а також впливати на ефективність бойових дій.

Завдання для групи:

1. Проаналізуйте психологічні ризики, з якими стикаються військові під час участі у бойових діях.

2. Розробіть програму психологічної підтримки військових, як під час їх перебування в зоні бойових дій, так і після повернення до мирного життя.

Кейс 3. Природна катастрофа

Ситуація: Унаслідок сильних злив у регіоні річка вийшла з берегів, затопивши кілька населених пунктів. Постраждало близько 2 000 людей, з них 500 — діти. Люди втратили житло, майно та опинилися у тимчасових притулках. Багато хто перебуває у стані шоку, паніки, безсилля.

Завдання для групи:

1. Які емоційні та поведінкові реакції можуть виникати у постраждалих?
2. Які основні потреби у цій ситуації?
3. Як психолог може допомогти цим людям?

Кейс 4. ДТП з тяжкими наслідками

Ситуація: На жвавому шосе зіткнулися автобус із пасажирами та вантажівка. Унаслідок аварії загинули троє людей, ще десятеро отримали серйозні травми. Очевидці події перебувають у стані сильного стресу, частина з них відчуває провину за те, що не змогли надати допомогу постраждалим.

Завдання для групи:

1. Які психологічні наслідки можуть виникати у свідків та учасників аварії?
2. Як кризове консультування може допомогти подолати їхній стан?
3. Які методи роботи з травмою варто застосувати?

Кейс 5: Військовий конфлікт

Ситуація: Унаслідок бойових дій зруйновано житловий район. Частина населення евакуйована, але деякі люди залишилися в зоні конфлікту. У родині з маленькими дітьми загинув один із батьків. Діти не розуміють, що сталося, і проявляють різні емоційні реакції (від плачу до апатії). Другий батько відчуває сильне почуття провини, але намагається бути опорою для дітей.

Питання для аналізу:

1. Як працювати з дітьми, які зазнали втрати та травми?
2. Які етапи переживання горя можна спостерігати у дорослих?

3. Які техніки можна використати для підтримки членів родини?

Кейс 6: Пожежа в багатоповерховому будинку

Ситуація: У багатоповерхівці сталася пожежа. Декілька мешканців постраждали, а частина повністю втратила свої квартири. Один із чоловіків, який намагався врятувати сусідів, зараз перебуває у стані важкої емоційної виснаженості та не може повернутися до нормального життя.

Питання для аналізу:

1. Як працювати з постраждалими, які зазнали втрати житла?
2. Що можна запропонувати чоловікові для зниження його емоційного навантаження?
3. Як психолог може допомогти відновити почуття безпеки?

Метод мозкового штурму

1. Назвіть якомога більше форм соціальних загроз безпеці особистості у сучасному світі (в умовах війни, кризи, пандемії тощо).

Мета: виявити різноманітня потенційних загроз, стимулювати розуміння складності безпекового середовища.

2. Які дії або заходи можуть допомогти цивільному населенню зберегти психологічну стійкість у період воєнних дій?

Мета: формувати психологічну стійкість під час війни.

3. Які техніки саморегуляції можуть бути ефективними у момент раптової загрози або стресу?

Мета: пошук індивідуальних і універсальних методів відновлення внутрішнього балансу.

4. Які кроки першої психологічної допомоги можна застосувати до людини, яка пережила гостру психотравму?

Мета: закріплення алгоритмів дій при кризовому втручанні.

5. Які найефективніші способи комунікації з людьми, які перебувають у стані паніки після надзвичайної події?

Мета: формування навичок психологічної стабілізації населення після НС.

Ділова гра «Психолог в екстремальній ситуації»

Мета гри: розвиток професійно-екстремальних умінь здобувачів вищої освіти, зокрема формування здатності діяти в умовах стресу та невизначеності шляхом опанування та відпрацювання алгоритмів надання екстреної психологічної допомоги в зоні надзвичайної ситуації.

Загальна характеристика гри: ділова гра моделює діяльність психолога оперативно-рятувальної служби в умовах надзвичайної ситуації, максимально наближених до реальних. Вона була адаптована у вигляді рольової взаємодії між трьома учасниками: «постраждалий – психолог – спостерігач», кожен з яких виконував відповідні ролі із закріпленими інструкціями. Особливістю проведення занять була організація простору: частина занять проводилася на свіжому повітрі, на базі розкладеного пункту екстреної психологічної допомоги, із використанням спеціального обладнання та інструментарію з «валізи психолога» (чай, іграшки, ковдра, засоби для заспокоєння, засоби зв'язку тощо).

Організація та зміст ігрового процесу:

I етап — Ознайомлення та інструктаж.

Здобувачі вищої освіти ознайомлювалися з основними протоколами надання екстреної психологічної допомоги, що використовуються у світовій практиці. Основна увага була зосереджена на ізраїльському протоколі «ЯАЛОМ» (Ya'alom) та американському «ICOVER». Проводився аналіз їхньої структури, особливостей застосування у різних умовах, цільових групах та етапах реагування на стрес.

II етап — Відпрацювання протоколів.

Учасники гри відпрацьовували дії відповідно до вивчених протоколів через серію сценаріїв із моделюванням гострої стресової реакції у постраждалих: ступор, істерика, плач, нервові тремтіння, агресія тощо. Кожен учасник по черзі виконував ролі психолога, потерпілого та спостерігача, що дозволяло поглибити розуміння як внутрішніх переживань жертви НС, так і професійних завдань психолога.

III етап — Зміна умов гри.

Додатковим ускладненням стало введення непередбачуваних зовнішніх факторів, які впливали на психолога (умовна сирена повітряної тривоги, зміна локації, шум, обмеження часу). Це дозволяло змодельовати екстремальність ситуації та перевірити стійкість здобутих умінь.

IV етап — Рефлексія і зворотний зв'язок.

Після завершення ігрових сесій проводився груповий аналіз ситуацій, обговорення рішень, виявлення помилок і сильних сторін, а також оцінювання дій кожного з учасників за спеціально розробленими критеріями (адекватність реагування, дотримання протоколу, комунікативна ефективність, емоційна стійкість тощо).

Розв'язання ситуаційних задач

Ситуаційна задача 1: Рятувальник із труднощами управління стресом у складному режимі

Опис ситуації: Дмитро, 26 років, рятувальник ДСНС із 3-річним досвідом. Звернувся за допомогою через труднощі з управлінням стресом під час багатопроектних операцій, таких як ліквідація наслідків стихійного лиха. Він зазначає, що в таких ситуаціях відчуває розгубленість, труднощі з пріоритизацією завдань і страх допустити помилку. Дмитро описує себе як енергійного та амбітного, але помітив, що після напружених чергувань відчуває виснаження і труднощі зі сном. Він боїться, що його стан може вплинути на безпеку колег і постраждалих. У позаслужбовий час він намагається відволіктися, але відчуває постійне напруження.

Завдання:

1. Визначити психологічні фактори, що ускладнюють управління стресом у Дмитра в складному режимі.
2. Оцінити вплив його стану на ефективність виконання професійних обов'язків.
3. Запропонувати психодіагностичні методики для оцінки рівня стресостійкості, когнітивних здібностей і навичок тайм-менеджменту.

4. Розробити програму психологічної підтримки для розвитку навичок управління стресом і підвищення ефективності в ризиконебезпечних умовах.

5. Визначити техніки (наприклад, тренінги з тайм-менеджменту, дихальні вправи) і тривалість психологічної роботи з урахуванням специфіки діяльності ДСНС.

Додаток Г.2

Застосування ефективних методів у професійній підготовці майбутніх психологів під час вивчення навчальної дисципліни «Психологія професійного ризику та прийняття рішень»

Кейс-метод

Кейс 1. «Неочікуване професійне рішення». Олена працює психологом у Державній службі України з надзвичайних ситуацій (ДСНС). Вона планувала пройти курси підвищення кваліфікації, однак за три дні до старту її відправляють у відрядження для роботи з постраждалими від надзвичайної ситуації. Вона не знає, коли повернеться і чи зможе ще записатися на навчання.

Запитання для обговорення

1. Як ви оцінюєте рівень невизначеності в цій ситуації?
2. Які емоційні реакції можуть виникати у людини в такій ситуації?
3. Як можна підвищити толерантність до невизначеності в професійному середовищі?
4. Які рішення може прийняти Олена?

Кейс 2. «Ризиковане рішення у критичній ситуації». Начальник караулу отримує наказ евакуювати людей із зони підтоплення. Під час операції команда виявляє, що одна з доріг, яка вважалася безпечною, може бути нестабільною. Іншого перевіреного маршруту немає, і рішення потрібно прийняти терміново.

Запитання для обговорення

1. Які фактори впливають на прийняття рішень у невизначеній ситуації?

2. Як можна знизити рівень стресу при необхідності прийняти ризиковане рішення?

3. Які психологічні механізми допомагають зберігати раціональність в умовах невизначеності?

Кейс 3. «Неочікувана зміна умов праці». Максим працює психологом у військовому шпиталі. В один день йому повідомляють, що через збільшення потоку пацієнтів він має працювати в нічну зміну, хоча ніколи раніше не мав такого досвіду. Він почувається тривожно, бо не знає, як впорається з новими умовами.

Запитання для обговорення

1. Як зміна умов праці впливає на психологічний стан людини?
2. Які стратегії можна використати для адаптації до невизначеності?
3. Чи можна заздалегідь підготуватися до подібних ситуацій? Як?

Кейс 4. «Прийняття рішення в екстремальних умовах». Психолог ДСНС працює з групою рятувальників після виснажливого виклику. Один із рятувальників починає демонструвати ознаки гострої емоційної реакції (тремтіння, паніка). Психолог не знає, чи потрібно негайно відправити його на відпочинок, чи допомогти йому на місці.

Запитання для обговорення

1. Як невизначеність впливає на прийняття рішень у критичних умовах?
2. Як можна швидко оцінити ситуацію і прийняти правильне рішення?
3. Які методи психологічної підтримки допоможуть у цій ситуації?

Кейс 5. Прийняття рішення під час ліквідації наслідків надзвичайної ситуації. Психолог ДСНС прибуває на місце масштабної пожежі в багатоповерховому будинку. Є постраждалі, яких евакуюють. Керівник рятувальної операції має обрати між двома діями:

1. Спрямувати ресурси на гасіння пожежі, щоб запобігти її поширенню.
2. Зосередити зусилля на евакуації людей, попри ризик для рятувальників.

Керівник перебуває під стресом через хаотичну ситуацію та повідомлення про можливі жертви. Місцеві жителі тиснуть, вимагаючи врятувати їхні домівки. Психолог помічає, що керівник схильний до поспішного рішення через емоційне виснаження.

Завдання для обговорення:

1. Визначте психологічні фактори (стрес, соціальний тиск тощо), що впливають на рішення керівника.
2. Опишіть, як ефект тунельного бачення чи ефект поспішних висновків може проявитися.
3. Запропонуйте рекомендації психолога для керівника, щоб допомогти прийняти зважене рішення та впоратися зі стресом.
4. Врахуйте психологічний стан рятувальників і постраждалих у рекомендаціях.

Метод мозкового штурму

1. Запропонуйте максимум ідей щодо профілактики професійного вигорання у рятувальників, медиків, поліцейських.

Мета: стимулювати креативне мислення, виявити нетипові підходи до збереження психологічного ресурсу фахівця.

2. Що може допомогти фахівцю прийняти ефективне рішення, якщо інформація суперечлива, обмежена або її взагалі немає?

Мета: виявити внутрішні та зовнішні ресурси для орієнтації в умовах стресу та ризику.

3. Що можна зробити, якщо рятувальник відмовляється від підтримки після загибелі товариша?

Мета: знайти способи ненав'язливої психологічної підтримки, розробити алгоритми психологічного втручання.

4. Які компоненти має містити програма психологічної підготовки до роботи в зоні бойових дій чи катастроф?

Мета: удосконалити навчальні підходи на основі групової генерації ідей.

5. Якими можуть бути допустимі й недопустимі форми впливу психолога на прийняття рішень колегою у критичній ситуації?

Мета: стимулювати етичне мислення та саморефлексію в професійних межах діяльності психолога.

Рольова гра «Бункер».

Мета: розвиток навичок аналізу психологічних станів і поведінки в екстремальних ситуаціях; формування умінь оцінювати професійні ризики та прогнозувати наслідки рішень; тренування командної взаємодії та комунікації в умовах обмеженого часу та ресурсів; підготовка до надання екстреної психологічної допомоги.

Опис гри:

1. Сценарій. Учасники гри опиняються в уявному бункері після глобальної катастрофи (наприклад, техногенної аварії чи ядерного вибуху). Бункер розрахований на обмежену кількість людей (наприклад, 6 місць), але група складається з більшої кількості учасників (10–12 осіб). Катастрофа створює екстремальні умови: обмежені ресурси (їжа, вода, медичні засоби), високий рівень стресу, невизначеність щодо майбутнього. Учасники отримують ролі з різними характеристиками (професія, вік, здоров'я, навички, психологічний стан), які впливають на їхню поведінку та рішення.

2. Ролі (приклади): лікар із хронічним захворюванням; інженер із травмою; психолог із досвідом кризових консультацій; вагітна жінка без професійних навичок, дитина з психологічною травмою, інші ролі, що відображають різноманітність психологічних і соціальних характеристик. Кожна роль описана на картці, яка містить інформацію про вік, професію, здоров'я, навички та психологічний стан (наприклад, схильність до паніки, стресостійкість).

3. Завдання. Учасники мають за обмежений час (30–40 хвилин) вирішити, хто залишиться в бункері, а хто покине його, враховуючи:

1. Обмеженість ресурсів (їжі, води, місць).

2. Потенційний внесок кожної людини у виживання групи (навички, здоров'я).

3. Психологічний стан учасників і його вплив на групову динаміку.

4. Етичні та моральні аспекти прийняття рішень.

Завдання включають:

1. Аналіз психологічного стану кожної ролі (наприклад, виявлення ознак стресу чи конфліктної поведінки).

2. Оцінка ризиків і переваг включення чи виключення певних осіб із групи.

3. Обґрунтування рішень із психологічної та професійної позиції.

4. Розробка стратегії психологічної підтримки для тих, хто залишиться чи покине бункер.

4. Правила:

- Учасники представляють свої ролі, аргументуючи, чому вони мають залишитися в бункері.

- Група проводить дискусію, під час якої кожен може ставити запитання, оцінювати психологічний стан інших і пропонувати рішення.

- Рішення приймається шляхом голосування або консенсусу.

- Час обмежений (30–40 хвилин), що створює додатковий стрес.

- Викладач (модератор) спостерігає, фіксує поведінку учасників і втручається лише за необхідності (наприклад, для врегулювання конфліктів).

- Після завершення гри проводиться рефлексія.

5. Роль викладача (модератора)

- Надає учасникам картки з ролями та пояснює сценарій.

- Стежить за дотриманням правил і часових обмежень.

- Спостерігає за груповою динамікою, фіксує прояви стресостійкості, лідерства, конфліктів.

- Проводить рефлексію після гри, допомагаючи учасникам проаналізувати свої рішення та поведінку.

6. Етапи проведення

1. Підготовка:

- Ознайомлення з правилами та сценарієм.
- Розподіл ролей (учасники отримують картки з описом).
- Коротка підготовка до виконання ролі (аналіз характеристик, стратегії аргументації).

2. Основна частина:

- Представлення ролей учасниками.
- Дискусія та прийняття рішення про те, хто залишиться в бункері.
- Моделювання психологічних завдань (наприклад, заспокоєння учасника в паніці).

3. Рефлексія:

- Обговорення рішень: які фактори вплинули, які ризики враховувалися.
- Аналіз психологічних станів: як учасники оцінювали поведінку інших.
- Самоаналіз: які труднощі виникли, які компетентності вдалося розвинути.
- Зворотний зв'язок від викладача.

Розв'язання ситуаційних задач

Ситуаційна задача: Психолог ДСНС працює з потерпілими після ракетного обстрілу

Опис ситуації: Олексій, 28 років, психолог ДСНС із 5-річним досвідом, залучений до надання психологічної допомоги в міському районі після ракетного обстрілу житлового кварталу. Внаслідок атаки зруйновано кілька будинків, є загиблі та поранені. Олексій працює в тимчасовому укритті, де перебувають 25 потерпілих, серед яких є діти, підлітки та дорослі. Одна з потерпілих, Світлана, 29 років, перебуває в стані сильного шоку: вона не може говорити, тремтить, періодично плаче та притискає до себе свою 6-річну дочку, яка також налякана і мовчить. Інші потерпілі демонструють різноманітні реакції: від паніки та криків до повної апатії. Олексій відчуває тиск через хаотичність ситуації, гучні звуки сирен і необхідність швидко оцінити стан потерпілих, щоб визначити, кому

потрібна негайна допомога. Він також бореться з власним занепокоєнням через ризик повторних обстрілів.

Завдання:

1. Визначити психологічні фактори, що впливають на стан Світлани, її дочки та інших потерпілих у контексті гострої травматичної ситуації.
2. Оцінити виклики, з якими стикається Олексій як психолог ДСНС, працюючи в умовах ракетного обстрілу.
3. Розробити стратегію психологічної підтримки для Світлани, її дочки та інших потерпілих, включаючи техніки першої психологічної допомоги (наприклад, стабілізація, створення безпеки).
4. Визначити техніки саморегуляції для Олексія, щоб підтримувати власну працездатність, та тривалість психологічної роботи з потерпілими з урахуванням високоризикованої ситуації.

Таблиця Д.1 – Програма «Тренінгу особистісного зростання»

Заняття 1 «Знайомство»	Вступне слово	10 хв.
	Вправа «Домовленості роботи в групі»	10 хв.
	Вправа «Взаємне інтерв'ю»	20 хв.
	Мозковий штурм «Що таке тренінг особистісного зростання?»	15 хв.
	Вправа ««Колесо життєвого балансу або колесо життя»	30 хв.
	Рефлексія «Опиши одним реченням»	5 хв.
Заняття 2 «Розкриття потенціалу: Самоусвідомлення та сильні сторони особистості»	Вправа «Рукоштовування»	5 хв.
	Вправа «Лист до себе»	15 хв.
	«Мої сильні сторони...»	25 хв.
	Вправа «Водоспад»	15 хв.
	Розробка плану особистісного зростання	15 хв.
	Шерінг	5 хв.
Заняття 3 «Цілепокладання»	Вправа «Привітання»	5 хв.
	Вправа-роздум «Бажання-мрія-мета»	10 хв.
	Техніка «SMART»	20 хв.
	Вправа «Лист з майбутнього»	15 хв.
	Техніка GROW	20 хв.
	Вправа «Сьогодні я... Сьогодні мені...»	10 хв.
Заняття 4 «Стрес-менеджмент в умовах воєнного стану»	Вправа «Вінегрет»	5 хв.
	«Обійми метелика»	5 хв.
	«Вправа «Я і стрес»	20 хв.
	«Заземлення»	5 хв.
	«5-4-3-2-1»	5 хв.
	«4 стихії»	10 хв.

Продовження таблиці Д.1

1	2	3
	Медитація «Прийняти невизначеність»	15 хв.
	Шерінг	5 хв.
Заняття 5. «Лідерські та організаторські навички»	Вправа «Мій настрій»	10 хв.
	Міні-лекція «Основні принципи розвитку лідерських та організаторських навичок»	10 хв.
	Вправа «Груповий портрет»	20 хв.
	Вправа «Якості лідера»	15 хв.
	Вправа «Я маю, я є, я можу і я буду»	15 хв.
	Рефлексія	10 хв.
Заняття 6. «Рефлексія. Підсумкове заняття»	Вправа «Я сьогодні ось такий...»	10 хв.
	Підведення підсумків	15 хв.
	«Мій ресурс»	25 хв.
	Вправа «За результатами тренінгу я планую...»	15 хв.
	Вправа «Побажання»	15 хв.

Таблиця Е.1 – Програма «Мотиваційного тренінгу»

Заняття 1 «Вступ до мотиваційного тренінгу»	Вступне слово	5 хв.
	Вправа «Знайомство»	20 хв.
	Вправа «Домовленості роботи в групі»	5 хв.
	Мозковий штурм «Що таке мотивація»	20 хв.
	Планування результатів тренінгу «Пісочний годинник».	10 хв.
	Вправа «Я пишаюсь...»	15 хв.
	Вправа «Оплески»	5 хв.
Заняття 2 «Цінності та їхнє значення для мотивації»	Вправа «У дитинстві я хотів(ла) бути...»	10 хв.
	Асоціативний ланцюжок «Цінністю для людини може бути...»	10 хв.
	Притча «Найважливіші речі»	10 хв.
	Вправа «Піраміда цінностей»	30 хв.
	Вправа «Переконання про світ»	20 хв.
	Усмішка по колу	5 хв.
Заняття 3 «Розвиток зовнішньої і внутрішньої мотивації»	Вправа «Фото сьогодення»	15 хв.
	Вправа «Як могло би бути».	25 хв.
	Техніка «Хочу–можу–треба»	40 хв.
	Рефлексія «Що для вас сьогодні, саме зараз є проявом доброти до себе?»	10 хв.
Заняття 4 «Мотивація досягнення успіху»	Невербальне привітання	5 хв.
	Техніка «Моя мотивація»	40 хв.
	Техніка «Казка про успіх»	40 хв.
	Вправа «Усі тримають Усіх»	5 хв.

Продовження таблиці Е.1

1	2	3
Заняття 5. «Мотивація професійної діяльності майбутнього психолога»	Вправа «Килим»	10 хв.
	Вправа. «Моє професійне «Чому»»	20 хв.
	Техніка «Живої і мертвої води»	10 хв.
	Вправа «Портрет професіонала»	25 хв.
	Рефлексія вправи і усього заняття	10 хв.
Заняття 6. «Оцінка досягнень тренінгової роботи та рефлексія»	Вправа «Привітання»	5 хв.
	Вправа «Мотиватори і демотиватори»	15 хв.
	Міні-лекція «Сила самомотивації»	10 хв.
	Вправа «Із собою у валізу я покладу	20 хв.
	Вправа «Як воно Вам?»	15 хв.
	Вправа «Що планували й що досягнули?»	15 хв.

Приклади ефективних методів і вправ формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби під час розроблених автором тренінгів «Мотиваційний тренінг» і «Тренінг особистісного зростання»

Вибрані методи, вправи та техніки з «Тренінгу особистісного зростання»

Мозковий штурм «Що таке тренінг особистісного зростання?»

Мета:

1. Визначити ключові поняття та характеристики психологічного тренінгу.
2. Залучити учасників до активного обговорення.
3. Стимулювати креативне мислення та групову взаємодію.

Тривалість: 20 хвилин

План проведення мозкового штурму:

1. Тренер коротко пояснює учасникам мету вправи та основні правила мозкового штурму.

Завдання: запропонувати учасникам висловити свої ідеї та асоціації, пов'язані з поняттям «психологічний тренінг».

Правила: усі ідеї мають право на існування, навіть якщо вони здаються незвичними або нетрадиційними.

1. Не критикувати ідеї інших учасників.
2. Ідеї можна розвивати та доповнювати.
2. Генерація ідей: Учасники по черзі висловлюють свої думки щодо того, що таке психологічний тренінг. Тренер або призначений учасник записує всі ідеї на фліпчарт або дошку. Це можуть бути слова, фрази, визначення або приклади.

Підказки: Якщо група затримується, тренер може задавати навідні питання, наприклад: «Які цілі можуть бути у мотиваційного тренінгу?», «Які методи використовуються на тренінгах?», «Чим мотиваційний тренінг відрізняється від лекції?».

3. Групування ідей: Після того як всі ідеї зібрані, тренер разом з учасниками починає групувати їх за категоріями (наприклад, цілі тренінгу, методи роботи, очікувані результати тощо).

4. Аналіз: Учасники обговорюють, які ідеї є найбільш важливими або характерними для психологічного тренінгу. Можливо, деякі ідеї будуть об'єднані або уточнені.

Вправа «Лист до себе»

Мета: моделювання учасниками власного «Я - образу» після тренінгу.

Тривалість: 15 хвилин.

Матеріали: папір А4, ручки.

Хід вправи: На окремому аркуші паперу напишіть листа самому собі, якими ви бачите себе наприкінці тренінгу. Опишіть свої очікування від занять, власні цілі, наскільки, в чому, як ви змінитесь. Також запишіть, як ви зараз думаєте, в результаті якої події ви могли б стати більш особистісно зрілим. Це буде ваш лист у майбутнє, який ви відкриєте на останньому занятті. Зверху на згорнутому аркуші намалюйте позначку, за якою ви впізнаєте свій лист. Тоді ж зможете проаналізувати власні очікування. До останнього заняття ваші листи будуть зберігатися у тренера.

Вправа «Колесо життєвого балансу або колесо життя»

Мета: допомогти швидко зрозуміти, наскільки збалансованим або повноцінним є їхнє життя в даний момент часу. Колесо складається з 8–10 категорій або областей, важливих для цілісного або збалансованого життя.

Тривалість: 30 хвилин.

Хід вправи: Здобувачі оцінюють свій рівень задоволеності кожною областю, а потім відображають це на зображенні колеса. Це дає їм негайний огляд свого поточного «життєвого балансу». Важливо те, що «Колесо життя» дозволяє клієнтам одразу побачити, які сфери їхнього життя можуть потребувати покращення.

Основною метою використання описаного вище інструменту та інших технік із самообстеження є чітка та візуально оформлена характеристика

поточного стану людини за низкою критеріїв. Зрозумівши та усвідомивши ті сфери, які не дозволяють відчувати своє життя гармонійним, можна працювати над покращенням. Усвідомленість є важливим елементом у процесі вирішення будь-якої ситуації, в тому числі й наближення до стану балансу в житті.

Наприклад, аналізуючи успіх у роботі/бізнесі, слід зосередитися на тому, наскільки Ви задоволені своїми досягненнями, чи взагалі ця робота приносить задоволення, чи Ваша робота відповідає Вашим уявленням про ідеальну для Вас сферу зайнятості. Також важливим фактором, який потрібно врахувати, є фінансовий аспект – чи достатньо Ви отримуєте доходу для покриття бажаних витрат, займаючись своєю справою. Беззаперечно важливою стороною життя людини є стан її здоров'я. Проводячи аудит інструментом «Колесо життєвого балансу», необхідно оцінити, наскільки Ви фізично та психічно здорові, чи задоволені рівнем повсякденної енергії та інше. Оцінюючи сферу «Сім'я/відносини» варто сконцентруватися на відчуттях, які у Вас виникають з приводу надійності, підтримання та задоволення, які Ви відчуваєте в колі близьких, чи достатньо у вас часу на те, щоб проводити з ними час. Ставлячи оцінку за критерієм «Фінанси» слід подумати, чи достатньо доходу для задоволення основних потреб, які є важливими для Вас, а також оцінити власну залежність від позикових коштів. Аналізуючи сегмент «Відпочинок/дозвілля» зверніть увагу на те, чи достатньо Ви відпочиваєте і якої якості цей відпочинок; чи є у Вас справа, яка Вас здатна захоплювати та надихати.

«Друзі/оточення» є важливими для людини, адже приналежність до групи інших із спільними інтересами є закономірним прагненням кожного. Саме в такий спосіб ми здатні реалізовувати свої соціальні потреби у комунікаціях, визнанні, взаємодопомозі. Соціальна складова життєдіяльності людини є елементом «Колеса життєвого балансу», адже залученість до соціально значущих проєктів та заходів дає відчуття повнішої реалізованості, відповідальності перед соціумом та відповідності тим стандартам та нормам поведінки, які є усталеними в тій чи іншій соціальній групі. Особистісний розвиток для людини є важливим, адже через його

усвідомлення та визнання іншими людьми ми отримуємо задоволення та наснагу до наступних удосконалень.

Вправа «Мої сильні сторони...»

Мета: визначити сильні сторони кожного учасника; наповнити «Я - концепцію» учасників позитивною складовою; розвивати рефлексію.

Тривалість: 25 хвилин.

Хід вправи: заплющьте очі, розслабтеся і згадайте своє життя. Не поспішайте, на це відводиться 10 хвилин. Починайте з найбільш ранніх дитячих спогадів. Згадайте кожне Ваше досягнення, кожную заслугу, кожную досконалу справу, якою Ви можете пишатися. Відмовтеся від будь-яких скромних, спотворюючих ваші чесноти зауважень. Зверніть особливу увагу на ті події, які без вашої участі мали б зовсім інший розвиток (наприклад, виступили на зборах на захист товариша тощо). Не забудьте вчинки, які комусь можуть здатися легкими, але для вас були важкими (наприклад, вивчити іноземну мову і скласти іспит; розірвати стосунки з близькою раніше людиною та ін.).

Кожен член групи повинен розповісти про свої переваги - про те, що він любить, цінує, приймає в собі, про те, що дає почуття внутрішньої впевненості й довіри до себе в різних ситуаціях.

Не обов'язково говорити тільки про позитивні риси характеру, важливо відмітити те, що може бути точкою опори в різні моменти життя. Важливо, щоб той, хто говорить, не брав у «лапки» свої слова, не відмовлявся від них, не зменшував своїх чеснот, щоб він говорив відверто, без всяких «але», «якщо» і т. ін.

Отже, висловлюється перший охочий. Він може говорити про свої сильні сторони 3-4 хвилини і навіть якщо закінчить раніше, час, що залишився, належить йому. Це означає, що інші члени групи залишаються тільки слухачами, вони не можуть висловлюватися, уточнювати деталі, просити роз'яснення або доказів. Можливо, значна частина часу пройде в мовчанні. Людина, що говорить про себе, не зобов'язана обґрунтовувати, чому вона вважає ті чи інші свої якості сильною стороною. Досить того, що вона сама в цьому впевнена.

Вправа «Я маю, я є, я можу і я буду» [103]

Мета: підкріпити вашу впевненість, пошук ресурсів.

Тривалість: 15 хвилин.

Хід вправи:

1. Підготовка:

Розкрийте долоню і пальці.

Покладіть руку на аркуш паперу і обведіть її контур.

2. Я МАЮ:

Напишіть на одному з пальців «Я МАЮ».

Поруч перерахуйте імена, людей, зображення, місця та тварин, на яких ви можете покластися в підтримці.

3. Я Є:

На наступному пальці напишіть «Я Є».

Під цим заголовком зазначте те, чим ви пишаєтесь у собі.

4. Я МОЖУ:

На наступному пальці напишіть «Я МОЖУ».

Поруч перелічіть свої навички та вміння, які допомагають вам долати труднощі.

5. Я БУДУ:

На наступному пальці напишіть «Я БУДУ».

Запишіть все, що ви будете робити, щоб заспокоїти себе у важкі часи.

6. Завершення:

Після виконання вправи поставте собі великий палець вгору (вподобайку) як знак виконаної роботи і самопідтримки.

Техніка «SMART» [322]

Мета: формування навичок ефективної постановки та досягнення цілей..

Тривалість: 20 хвилин.

Обладнання: аркуші паперу, ручки, фліпчарт, маркери.

Хід вправи: учасникам пояснюються правила ефективно формулювання мети за допомогою SMART-методики, розробленої П. Друкером у 1954 році.

Відповідно до даної методики, кожна мета має бути сформульована за критеріями, зашифрованими в аббревіатурі:

S (specific) - мета повинна бути конкретна, мати чітке та стверджувальне формулювання (без часток «не», «більше», «менше» тощо).

M (measurable) - результат досягнення мети повинен бути вимірюваним (контрольне питання: «Як Ви зрозумієте, що Ваша мета досягнута?»).

A (achievable) - мета повинна бути досяжною, тобто людина повинна мати певні ресурси та здібності, що допоможуть досягти мети.

R (realistic) - мета повинна бути реальною, тому необхідно об'єктивно оцінювати всі наявні для цього ресурси та ситуацію. Якщо наразі досягнення поставленої мети не зовсім реальне, то таку мету краще розбити на підцілі.

T (time-bounded) - мета повинна мати конкретний термін завершення, тому обов'язково потрібно ставити реальні терміни для її досягнення.

Далі учасникам пропонується сформулювати власну мету відповідно до визначених критеріїв SMART, на реалізацію якої потрібно не більше одного року. Після того, як учасники виконали завдання, вони по-черзі зачитують результат, який отримали, а тренер, за потреби, його корегую відповідно до критеріїв SMART.

Рефлексія:

- Що Ви відчували, формулюючи мету за методикою SMART? З чим пов'язані такі емоції?

- Чи є, на Вашу думку, критерії SMART ефективними?

- Чи виникали труднощі під час виконання вправи? З чим вони пов'язані?

- Що Вам дала ця вправа?

- Що нового Ви дізналися про себе?

- Який висновок Ви можете зробити?

Техніка «GROW»

Мета: опрацювання очікувань, постановка цілей, планів і задач, опрацювання цілей, планів і підведення підсумків.

Тривалість: 20 хвилин.

Хід вправи.

1. Goal – мета. Чого ти хочеш досягти? Мета – це кінцева точка, до якої прагне учасник. Найважливіше у визначенні мети – умови виконання та чітке розуміння критеріїв досягнення мети. Учасник має відповісти на такі запитання:

- Чого саме хочу досягти? (Описуючи мету, корисно використати модель SMART)

- Яке завдання стоїть переді мною? У чому воно полягає?

- У чому вимірюється його результат?

- Який результат хочу отримати особисто я?

- Який результат очікує від мене оточення?

- Чому досягнення цієї мети важливо для мене особисто та/або для оточення загалом?

- Для кого і/або для чого ще буде важливий результат?

- А що вже є зараз?

2. Reality – реальність. Що відбувається зараз? Аналіз умов, у яких учасник перебуває зараз.

- Як далеко я зараз від мети?

- Яка поточна ситуація?

- Які перешкоди я бачу?

- Що мені заважає почати?

- Які в мене є ресурси (інформація, люди, навички, інструменти та засоби тощо) для вирішення завдання?

Тут дуже важливо не перетворитися на людину, яка постійно скаржиться і звинувачує всіх і все навколо – своє оточення, життєву ситуацію, вселенську несправедливість тощо. Потрібно сконцентруватися на фактах – що відбувається?

3. Obstacles – перешкоди. Що тобі заважає? Визначення перешкод, які заважають досягненню мети. У момент обговорення перешкоди повинні бути визначені, адже, якби їх не було, мета була б досягнута.

4. Options – варіанти. Що ти можеш зробити?

Після визначення перешкод потрібно знайти варіанти боротьби з ними або шляхи уникнення, які дозволять наблизитися до мети. Допомогти в цьому можуть такі запитання:

- Що саме я можу змінити в цій ситуації? Як я можу вплинути на неї?
- Як я можу впоратися з перешкодами?
- Які ресурси (інформація, люди, навички, інструменти та засоби тощо) мені ще знадобляться для досягнення мети?
- Як я можу отримати ці ресурси?
- Хто мені може допомогти?
- Як мені допоможе минулий досвід – як я раніше справлялася/вся з такими завданнями?
- Що може допомогти просунутися до мети найбільш ефективно?

5. Will – наміри. Якими будуть твої дії?

Після визначення варіантів пропонується скласти чіткий план дій із визначенням конкретних завдань. Коли ми описуємо свої наміри, важливо визначати їхній позитивний напрямок – ми створюємо опис своїх дій, уникаючи частки «не»:

- Які найважливіші дії необхідно зробити для досягнення мети?
- Що я зроблю в першу чергу?
- Які терміни встановлені для моїх дій?
- Що станеться, якщо я не виконаю ці дії вчасно?

Вправа «Лист з майбутнього» (за Б. Трейсі) [231]

Мета: формування навичок ефективної постановки та досягнення цілей, стимулювання учасників до досягнення успіху.

Тривалість: 10 хвилин.

Обладнання: аркуші паперу, ручки, медитаційна музика, аудіопрогравач.

Хід вправи: учасникам пропонується прийняти зручне положення, закрити очі та уявити власне майбутнє, коли їх мета досягнута. Уявити, яким буде їх життя через 1 рік, через 5 років.

Далі, кожен має написати собі листа з майбутнього, описавши своє життя

після досягнення мети та відповівши на наступні питання:

1. Які аспекти моїх знань, навичок і роботи застарівають?
2. Що я роблю сьогодні, що відрізняється від того, що я робив рік тому, і два роки тому?
3. Що я буду робити через рік, через 2, 3, 4, 5 років?
4. Які навички мені необхідні будуть для цього?

Рефлексія:

Що Ви відчували, відповідаючи на питання? З чим пов'язані такі емоції?
Що ви дізнались нового про себе?

Вправа «Я і стрес»

Мета: усвідомлення та вербалізація уявлень учасників про стрес, визначення власного ставлення до нього, виявлення суб'єктивних труднощів, пережитих членами групи і особистих ресурсів протидії стресовим ситуаціям.

Тривалість: 35 хвилин.

Обладнання: аркуші паперу, воскові олівці, масляна та суха пастель.

Хід вправи: тренер дає учасникам наступну інструкцію: «Намалюйте, будь ласка, малюнок на тему «Я і стрес». Він може бути виконаний в будь-якій формі - реалістичній, абстрактній, символічній, художній. Більше значення має ваша ступінь щирості, тобто бажання зобразити свої думки, почуття, образи, які прийшли вам в голову відразу після того, як ви почули тему. Цей малюнок зможе стати тим ключем, який допоможе вам усвідомити труднощі, знайти вже наявні ресурси, виробити нові успішні стратегії управління стресом. Ви маєте повне право не показувати ваш малюнок в групі, якщо ви цього захочете».

Учасники малюють протягом 4-5 хвилин. Потім тренер починає задавати питання, на які учасники відповідають самостійно (подумки), без запису відповіді на папері, не промовляючи їх вголос.

Після кожного питання тренер дає учасникам від 15 до 40 секунд для внесення змін і доповнень в малюнок.

Питання, які може задати тренер:

Подивіться уважно на свій малюнок.

1. Чи використано у вашому малюнку колір? Подивіться, які кольори (або який колір) переважає в малюнку. Що для вас означає саме цей колір?
2. Де ви зобразили себе? Позначте себе буквою «Я» на малюнку.
3. Як ви зобразили стрес? У вигляді живої істоти, абстрактної фігури, конкретної людини?
4. Подивіться, скільки місця займає на аркуші ваше зображення і скільки - стрес. Чому?
5. Подумки розділіть аркуш навпіл горизонтальною і вертикальною рисами. Де опинилася ваша фігура?
6. Чи є на малюнку будь-який бар'єр між вами і стресом? Може бути, ви тримаєте в руках шаблю, парасольку або щось ще? Якщо ви відчули необхідність, намалюйте ще що-небудь, що може захистити вас від стресу.
7. Чи є у вас ґрунт під ногами, на що ви спираєтесь? Або ви висите в повітрі? А в житті на кого ви можете спиратися? Якщо такі люди існують у вашому реальному житті, але чомусь їх немає на малюнку - домалюйте їх.
8. Які свої сильні сторони у взаємодії зі стресовими ситуаціями ви могли б відзначити? Постарайтесь знайти не менше трьох позицій, за якими ви відчуваєте себе впевнено. Які особистісні якості допомагають вам досягати успіху?
9. Що б вам хотілося змінити або як би вам хотілося поліпшити свій стан в стресовій ситуації? Які особистісні якості та / або інші чинники заважають вам поліпшити його?
1. Які ще ваші ресурси ви бачите в цьому малюнку або хотіли б додати в нього? Намалюйте їх, будь ласка.

Після того як учасники дадуть відповідь на останнє питання, тренер просить їх об'єднатися в підгрупи по 4-5 осіб. Як правило, створюються групи за принципом збігу будь-яких позицій, що стосуються сприйняття поняття «Стрес», стратегій і ресурсів, що проявилися в малюнках. У кожній сформованій групі бажаючі можуть висловитися з приводу своїх відчуттів, думок тощо, що виникли в процесі малювання. При цьому інші слухають, доповнюють, висловлюють свою точку зору, задають питання, але не критикують. Говорячи про те, що допомагає і

що заважає ефективно діяти в ситуації стресу, можна висловлюватися як з приводу свого особистого досвіду, так і ґрунтуючись на спостереження за поведінкою людей, які вміють долати стреси. Потім кожна підгрупа формулює кілька основних позицій, за якими вони хотіли б щось змінити в своїх реакціях на стресори.

Усі учасники повертаються в коло. Тренер пропонує бажаним висловитися з приводу виконаної роботи або з приводу своїх відчуттів.

Представники від підгруп зачитують свої списки.

Рефлексія:

- Що Ви відчували під час малювання? З чим це пов'язано?
- Що Ви відчували під час аналізу малюнка? З чим це пов'язано?
- Що Ви відчували, працюючи в підгрупах? З чим це пов'язано?
- Що нового Ви дізналися про себе під час виконання вправи?

Чи виникали труднощі під час виконання вправи? З чим вони пов'язані?

Вправа «За результатами тренінгу я планую...»

Мета: мотивація до впровадження змін за результатами тренінгу.

Тривалість: 15 хвилин

Ресурси: таблиця на аркуші паперу А1, яка містить чотири колонки під назвами: «Розпочну», «Припиню», «Більше», «Інакше», стікери, ручки.

Опис. Запропонуйте учасникам на різних стікерах дати відповіді на чотири запитання:

- Що я планую розпочати робити за результатами тренінгу?
- Що я планую припинити робити, від чого відмовлюся?
- Чого я буду робити більше?
- Що я робитиму інакше?

Після виконання завдання учасники підходять до фліпчарта, зачитують відповіді на запитання й наклеюють до відповідних колонок у таблиці.

Вибрані методи, вправи та техніки з «Мотиваційного тренінгу»

Притча «Найважливіші речі»

Мета: зрозуміти поняття цінностей.

Тривалість: 5 хвилин.

Один юнак постійно непокоївся з приводу свого життя і майбутнього. Якось, гуляючи берегом моря, зустрів він мудрого старця.

— Що тебе тривожить, юначе? - запитав старець.

— Здається, я не можу збагнути, що в житті для мене найважливіше, — відповів юнак.

— Це дуже просто, — сказав старець. Він підняв із землі порожнього глечика і почав заповнювати його камінням завбільшки з кулак.

Заповнивши глечик по вінця, запитав:

— Цей глечик повний, чи не так?

— Так, — погодився юнак.

Старець мовчки кивнув, узяв жменю дрібних камінців, кинув їх у глечик і злегка потрусив. Камінці заповнили пустоти між великим камінням. Він усміхнувся і запитав:

— А тепер глечик повний?

Юнак ствердно кивнув.

Тоді старець узяв пригорщу піску і висипав його у глечик. Пісок заповнив пустоти, що залишилися.

— Ось відповідь на твоє запитання, — сказав старець. — Велике каміння — це найважливіші речі в житті: родина, кохана людина, твій духовний розвиток, мудрість. Якщо втратиш усе, крім цього, твоє життя все одно буде повним.

Він хвилю помовчав, а відтак мовив:

— Дрібні камінці — це також важливі для тебе речі: робота, дім, матеріальний добробут. А пісок — не дуже важливі речі, але які роблять життя більш яскравішим, наповнюють цікавими враженнями.

- Юнак слухав дуже уважно, і старець продовжив:

Деякі люди роблять помилку. Вони спочатку засипають у глечик пісок, і в ньому не лишається місця для каміння. Так і в житті. Якщо витратити сили на дрібні й незначущі речі, у ньому не буде місця для найважливіших цінностей. Тому передусім подбай про велике каміння, не забувай і про дрібне. А пісок хвили життя самі наб'ють у проміжки між ними.

Обговорення:

- Як ви думаєте, про що ця притча?

- Хто несе відповідальність за те, чим наповнюється ваше життя?

Техніка «Моя мотивація» [284].

Авторка – Вікторія Осокіна

Необхідний час: 40 хвилин.

Мета: допомогти учасникам усвідомити, що саме їх мотивує, з якими перепонами вони можуть стикатись на шляху досягнення цілі, що і як впливає на мотивацію; побудувати стратегії для утримання стабільного рівня мотивації; усвідомити, які дії допоможуть повертатись у ресурсний стан.

Обладнання: МАК портретна, кризова та універсальна колоди; блокнот, ручка.

Хід вправи: на початку роботи з учасниками обговорюються питання сутності мотивації, яким чином вони визначають, що відчують чи не відчують мотивацію.

1. З універсальної колоди клієнту потрібно вибрати карту — це буде метафорична відповідь щодо мотивації на даний момент часу. Для цього потрібно усно метафорично описати карту за допомогою наступних запитань: Які емоції карта викликає? Що ви відчуваєте, дивлячись на карту?

2. Вибір клієнтом (наосліп чи відкрито) ще однієї карти, яка символізуватиме бажаний стан вмотивованості та готовність діяти. Усно метафорично описати карту: Які емоції вона викликає? Що ви відчуваєте, дивлячись на карту? Які дії ви будете виконувати у разі підвищення мотивації?

3. Далі клієнту пропонується відшукати приховані страхи чи вигоди, які заважають йому діяти або через які він втрачає мотивацію. Допоможе в цьому

карта, яку клієнт відкрито обирає з кризової колоди. Завдання: усно метафорично описати карту, використовуючи запитання: Які відчуття вона викликає, що саме, на думку клієнта, є перепорою і заважає? Допомагаємо клієнту знайти причини: потрібно пригадати ситуацію, коли він був демотивований, і що призвело до неї; які емоції, думки, вчинки або зовнішні фактори призвели до цього. Як він може поєднати обрану карту з тією ситуацією, яку він пригадав?

4. Наступний крок — усно скласти розповідь, використовуючи всі обрані карти. Підготувати логічний текст допоможуть такі питання: Як ви може описати власну мотивацію? Через що ви її втрачаєте, і які при цьому відчуття? Про що ви думаєте в даний момент часу? Що робитимете?

5. З ресурсної колоди обираємо 1-2 карти, які допоможуть клієнту повернутись у ресурсний стан для відчуття вмотивованості та готовності діяти. Які емоції відчуває клієнт? Які особисті риси допоможуть йому повернути мотивацію?

6. Клієнт має скласти розповідь про те, як зміниться його життя, коли він буде в ресурсі й відчуватиме, що вмотивований. Для цього він наосліп обирає 4 карти, й, відкриваючи їх по черзі, дає відповіді на запитання:

- Що я відчуватиму в тілі, коли я буду в ресурсі і матиму мотивацію до дії?
- Як мій стан вплине на мою роботу, навчання тощо?
- Як зміняться мої стосунки з близькими, колегами, друзями, коли я буду в ресурсі?

- Як мій стан вплине на моє майбутнє?

Питання для обговорення:

- Що нового ви дізналися про себе в процесі роботи?
- Які емоції/відчуття ви зараз переживаєте?
- Як би ви описали свій теперішній стан?
- Які конкретні кроки ви можете зробити, щоб зберегти цей стан у повсякденному житті?
- Як ви плануєте застосувати отримані сьогодні знання?

Техніка «Хочу–можу–треба» [79, с. 110-111]

Мета: виявлення особливостей зовнішньої та внутрішньої мотивації, боротьба мотивів.

Тривалість: 40 хвилин

Обладнання: колода МАК («ОН-cards» (або на вибір психолога)).

Хід вправи: клієнт обирає спосіб, у який витягує карти з колоди (у відкриту або всліпу). Відповідно кожна із трьох карт відповідає бажанням, можливостям та вимогам клієнта. Після того, як клієнт обирає карту, описує її, а потім продовжує речення.

1-а карта – «Я хочу...».

2-а карта – «Я можу...».

3-а карта – «Мені треба...».

Орієнтовний перелік запитань для рефлексивного аналізу:

- Які емоції та почуття викликає кожна із карт?

- Яка з карт викликає найсильніші емоції?

- Що на ній зображено?

- Чи пов'язані карти між собою?

- Чи можете Ви їх пов'язати?

- Які карти суперечать одна одній?

- Як перша карта відображає Ваші бажання?

Вправа «Як могло би бути».

Мета: Побачити перспективи постановки цілей, перевести уявлення про них із абстракції у вимір конкретних здобутків чи втрат.

Тривалість: 20 хвилин.

Хід вправи:

1. Запишіть на аркуші мету, якої ви хочете досягти.

2. Попросіть учасників уявити позитивні (або негативні) наслідки власної діяльності (або бездіяльності) через рік-п'ять.

Наприклад: Моя мета – вивчити польську мову. Скільки нових слів я буду знати через місяць, а через рік? Якого розмовного рівня я досягну? Що буде, якщо я не

стану її вчити, як заплановано? Поїхавши у відпустку, не зможу вільно спілкуватися, буду мовчати, наче риба. Не зможу вчитись у Польщі, дивитися фільми польською, проходити стажування.

3. Візьміть аркуш та кожен майбутню можливість намалюйте у вигляді дверей, зачинених та відчинених. Нехай учасники оцінять, наскільки розширилося їхнє поле можливостей у випадку продуктивної діяльності, які нові шляхи з'явилися.

Техніка «Казка про успіх» [79, с. 105-106].

Мета: усвідомлення глибинних мотивів та цілей, шляхів та засобів досягнення успіху.

Тривалість виконання: 40 хвилин

Обладнання: папір А4, фарби, пензлики, олівці.

Вид арт-терапії: казкотерапія, ізотерапія.

Інструкція: напишіть казку про успіх та його досягнення. Чітко охарактеризуйте героя та його шлях до досягнення успіху.

Орієнтовний початок для складання казки: «В одній чарівній країні жив Герой, який хотів досягнути цілі...»

Намалюйте ілюстрацію до казки про успіх.

Орієнтовний перелік запитань для рефлексивного аналізу:

- Хто головний герой казки?
- Перелічіть його сильні та слабкі сторони?
- Чого хоче досягнути Герой?
- Чи хтось йому допомагає у цьому?
- Які перешкоди він зустрічає на шляху досягнення успіху?
- Чому Герой хоче досягнути цілі?
- Що Герой відчуває, коли уявляє свою ціль?
- Якщо ціль буде досягнута, то які переваги в житті отримає Герой?
- Якщо би він отримав чарівну паличку, то чи спростила б вона досягнення цілі Героєм? Як саме?
- Які зміни принесе в його життя досягнення цілі?

Техніка «Живої і мертвої води»

Мета: придбати нові методи боротьби із відсутністю мотивації.

Тривалість: 10 хвилин.

Хід вправи: завдання - намалювати малюнок на тему «Що мені заважає добре навчатися?» Намалювавши те зло, яке вам заважає вчитися я пропоную від нього позбутися раз і назавжди. Для цього нам потрібно взяти свій малюнок і порвати його. Тепер ваші книги як символи знань, допоможуть вам бути ерудованими, тому що саме за допомогою книги виростає нове життя й нові можливості.

Обговорення:

- Як ще можна позбавитися від того, що вам заважає в навчання?
- Чи є особисто ваш метод, яким ви користуєтеся?
- Чи потрібні нам такі техніки?

Вправа. «Моє професійне «Чому»

Мета: Усвідомлення особистих мотивів вибору професії психолога та визначення основних джерел внутрішньої мотивації.

Необхідний час: 20 хвилин.

Хід виконання: Учасники отримують завдання написати коротке есе або відповісти на питання: «Чому я обрав професію психолога?».

Після цього кожен учасник має визначити три головні причини, які мотивують його займатися психологією. Ведучий просить учасників поділитися своїми відповідями з групою або в малих групах.

Обговорення: Як ці мотиви впливають на їхню мотивацію в майбутній професійній діяльності? Що підтримує їхню внутрішню мотивацію і як вони можуть її розвивати?

Рефлексія: Як можна використовувати ці «Чому» для підтримки мотивації?

Вправа «Портрет професіонала» [151]

Мета: створення спільно з учасниками образу професіонала певної сфери (продавця, менеджера, керівника тощо, згідно з тематикою тренінгу) і поступове

його уточнення та збагачення протягом тренінгу. У цій вправі створимо портрет ефективного тренера.

Тривалість: 25 хвилин.

Обладнання: фліпчарт, маркери, стікери різного кольору.

Хід вправи : Ведучий просить учасників пригадати якості тренерів, яких вони вважають професіоналами своєї справи та аргументувати свою думку. Якими якостями володіють ці люди? Що робить їх хорошими тренерами?

Завдання для малих груп (по 4-5 осіб) - запишіть якомога більше якостей ефективного тренера. Кожну якість - на окремому стікері. Поки учасники працюють, тренер малює на фліпчарті силует людини. Лідери малих груп по чергово зачитують якості ефективного тренера й наклеюють кожен стікер на малюнок «Портрет ефективного тренера». Водночас важливо визначити частину тіла людини, з якою пов'язана ця якість, і приклеїти її туди. Емоційні, моральні риси - до серця (доброта, любов, людяність), інтелектуальні - до голови, професіональні - до рук, воля - до сонячного сплетіння, активність - до ніг тощо.

Нотатки для тренера. Які ж якості, компетенції потрібні тренеру для якісного виконання роботи?

Орієнтовний перелік якостей:

- активність, енергійність, комунікативні навички;
- харизматичність;
- самоорганізація;
- досконале володіння матеріалом;
- відкритість, уважність до учасників;
- доброта;
- позитивне ставлення;
- концентрація на учасниках, бажання і здатність принести їм користь;
- відкритість до поглядів і суджень, які відрізняються від
- власних;
- гнучкість і толерантність;

- емпатійність, сприйнятливість, здатність створювати атмосферу емоційного комфорту;
- автентичність і асертивність поведінки;
- ентузіазм і оптимізм, віра в спроможність учасників групи до змін і розвитку;
- урівноваженість, високий рівень саморегуляції;
- упевненість у собі, позитивне самоставлення, адекватна самооцінка, усвідомлення власних потреб, мотивів, внутрішніх конфліктів, зон розвитку;
- багата уява, інтуїція;
- високий рівень інтелекту, зокрема соціального та емоційного інтелекту.
- Базові професійні компетенції:
 - складання програми тренінгу,
 - особливості роботи з різними в для робітників,
 - знання методів та інструментів для роботи з темою,
 - вміння надавати і сприймати зворотний зв'язок;
 - аналізувати очікування, потреби, запити учасників;
 - навички публічного виступу;
 - навички управління груповою динамікою;
 - вміння структурувати інформацію
 - планувати результати тренінгу
 - взаємодіяти з групою;
 - мотивувати учасників до дій; стимулювати висловлення думок, генерування ідей;
 - забезпечити рівні можливості участі в тренінгу для всіх (контролювати надто говірких, заохочувати сором'язливих), бути тактовним за будь-яких ситуацій;
 - формулювати запитання, що спрямовують до бажаних результатів;
 - резюмувати після виконання вправ;
 - гнучко використовувати тренерський інструментарій;
 - вміти створювати ситуації, у яких учасники «проживають досвід».

Додаток И

Таблиця И.1 – Рівні сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби

низький (недостатній)	достатній (допустимий)	середній (функціональний)	високий (креативний)
<i>Адаптаційно-діяльнісний критерій</i> Здобувач вищої освіти вміє критично оцінювати ризиконебезпечну інформацію та швидко адаптуватися в умовах дефіциту часу для прийняття рішень			
Уміння не сформовані, володіння лише окремими операціями, низька адаптивність	Уміння не достатньо усвідомлені, знижена здатність до адаптації.	Уміння проявляються на репродуктивному рівні, середня адаптивність.	Уміння проявляються на творчому рівні, високий рівень адаптивності та нервово-психічної стійкості.
<i>Аксіологічний критерій</i> Здобувач вищої освіти має: наявність гуманістичних цінностей та позитивна динаміка розвитку здатності до самоактуалізації			
Гуманістичні цінності ситуативні, відсутність інтересу до професії. Рівень розвитку пізнавальних інтересів низький, динаміка відсутня.	Пізнавальні мотиви ситуативні, знижений рівень здатності до самоактуалізації.	Гуманістична спрямованість достатньо розвинена, розвиток самоповаги та само сприйняття – посередній, незначна динаміка їхнього формування.	Достатньо високий рівень самоактуалізації, самоповаги та сам прийняття, позитивна динаміка формування цих якостей.

Продовження таблиці И.1

1	2	3	4
<i>Когнітивно-функціональний</i> Здобувач вищої освіти володіє: знаннями з основних професійно-екстремальних дисциплін та навичками професійно-екстремальної діяльності.			
Знання поверхневі, несистематизовані, професійно-екстремальні уміння не сформовані.	Знання частково систематизовані, низький рівень сформованості професійно-екстремальних навичок.	Знання достатні, але не вибудовані в систему, сформованість професійно-екстремальних навичок.	Знання глибокі та систематизовані, проявляється творчість при виконанні теоретичних завдань, розвиток професійно-екстремальних навичок достатній.

Додаток К

**Обґрунтування зовнішніх психолого-педагогічних умов формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби
(емпіричні дані факторного аналізу)***

Таблиця К.1 – Пояснювальна сукупна дисперсія факторного аналізу зовнішніх психолого-педагогічних умов формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби

Фактор	Власне значення фактора	Частка загальної дисперсії, %	Кумулятивне власне значення	Кумулятивна дисперсія, %
1	7,641858	18,63868	7,64186	18,63868
2	4,315129	10,52471	11,95699	29,16338
3	3,112506	7,59148	15,06949	36,75486
4	2,680782	6,53849	17,75028	43,29336
5	2,368681	5,77727	20,11896	49,07063

* Результати одержані автором

Таблиця К.2 – Результати факторного аналізу зовнішніх психолого-педагогічних умов формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби*

	Фактори				
	Factor (1)	Factor (2)	Factor (5)	Factor (4)	Factor (5)
Ефективне поєднання різноманітних форм навчання (дистанційного, очного, заочного тощо).	-0,057310	0,275119	-0,041681	-0,061870	-0,153002
Змішане навчання (дистанційні лекційні дні, практичні дні – очно).	0,165500	0,222286	0,031806	0,063782	0,038026
Можливість індивідуального графіка навчання.	0,006961	-0,099184	0,333567	0,089558	-0,075145
Зручний розклад навчання (відсутність вікон між парами).	0,635732	-0,174579	0,201837	0,281829	-0,095376
Реалізація діяльності наукових гуртків за власними інтересами здобувачів освіти та інших академічних спільнот.	-0,055748	0,216208	0,441937	0,331723	0,033841
Залучення практичних працівників до освітнього процесу (гостьові лекції, майстер класи, воркшопи).	0,103915	0,054470	-0,383539	0,198037	0,473398
Первинний професійний досвід (волонтерська діяльність та дуальна освіта (практичні заняття на базах центрів психологічної допомоги)	0,150442	0,203526	-0,163306	0,489242	0,361442
Комфортні побутові умови (гардероб, кафе, місця відпочинку).	0,420223	-0,214907	0,522499	-0,052900	0,356347

* Результати одержані автором

Продовження таблиці К.2

1	2	3	4	5	6
Створення платформи для взаємодії студентів та випускників, що дозволяє здобувачам вищої освіти обмінюватися досвідом.	0,636099	0,009225	0,357119	-0,106086	0,102420
Академічна мобільність (можливість тимчасового навчання у інших ЗВО)	-0,079117	0,616157	0,262585	0,111586	0,226819
Профорієнтація абітурієнтів.	-0,146485	0,481823	0,130423	-0,133362	0,526408
Професійний відбір при вступі у заклад вищої освіти.	-0,185409	0,633140	0,080132	0,087595	0,200148
Відзначення успіхів здобувачів вищої освіти, нагородження за досягнення (грамоти, додаткові відпустки тощо).	0,322132	0,033141	0,482517	0,193801	-0,010916
Заохочення до участі в наукових дослідженнях та конференціях.	0,136130	0,420349	0,133701	0,372873	-0,078417
Створення середовища, яке стимулює здорову конкуренцію (конкурси, олімпіади)	0,298225	0,198252	0,294641	0,181584	0,374634
Інтеграція неформальної освіти (гуртки за інтересами, додаткові бали за проходження онлайн-курсів)	0,293152	0,121893	0,431082	0,250072	0,021289
Мотивація до саморозвитку (мотиваційний тренінг)	0,658176	0,081648	0,082360	-0,169920	0,102920
Створення платформи для обміну досвідом студентів і випускників.	0,691967	-0,181363	0,085739	0,107439	0,150993
Створення платформи для пошуку вакансій з роботодавцями.	0,283924	0,543804	0,356330	0,154341	0,064498

Продовження таблиці К.2

1	2	3	4	5	6
Участь в міжнародних навчальних проєктах.	-0,013494	0,069535	0,036306	0,683502	0,246708
Самостійність експериментальної діяльності (курсова, кваліфікаційні роботи)	-0,079018	0,376413	0,588135	-0,129954	0,006389
Індивідуальний досвід психокорекційної роботи (індивідуальна психологічна підтримка здобувачів вищої освіти)	0,179736	0,406747	0,316600	0,159012	-0,051546
Групова терапія, тренінг особистісного зростання та відновлення.	0,615381	0,424016	0,046007	-0,045207	-0,041560
Практика екстремально-професійної діяльності.	0,091706	0,439190	-0,049780	0,647611	-0,201083
Позааудиторні заняття та спецкурси для розвитку професійної майстерності (релаксаційні заняття, кіноаналіз, музикотерапія, майстер класи, тренінги, воркшопи тощо)	-0,215163	0,110526	0,342118	0,213587	0,679213
Досвідне навчання (ознайомлення із ситуаціями з реального життя).	0,333573	-0,070637	-0,085337	0,113153	0,504030
Додаткові нетрадиційні форми занять (інтерактивні лекції, спільні заняття із старшими курсами).	0,435617	0,139698	0,202304	0,080672	0,528643
Інноваційні методи навчання (ділові та рольові ігри, кейс-метод, мозковий штурм)	0,306857	-0,098853	0,166889	-0,050232	0,766378

Продовження таблиці К.2

1	2	3	4	5	6
Інформаційні технології в навчанні (візуалізація лекцій, програми комп'ютерні діагностичні тести)	0,283351	-0,433188	0,453688	-0,129893	0,409425
Збільшення екстремальної складової під час проведення занять (смуга психологічних перешкод, відпрацювання навичок на тренажерах (на базі психолого-тренувального центру)	-0,045361	-0,135329	-0,012533	0,720950	0,323177
Ефективна комунікація з викладачами і куратором навчальної групи	0,463646	0,097205	-0,258369	0,103702	0,443455
Створення спільнот здобувачів вищої освіти для обміну досвідом	0,661418	0,012419	0,078227	-0,014723	0,189925
Створення програм адаптації для здобувачів вищої освіти першого курсу	0,142430	0,227606	-0,006244	0,207260	0,674747
Участь у волонтерських програмах.	0,129070	0,034630	0,224903	0,719205	-0,123564
Створення служб підтримки та консультування	0,189362	0,662997	-0,046269	0,138386	0,141154
Ефективна комунікація освітнього середовища з батьками (листи-подяки тощо)	0,234705	0,182097	0,735551	-0,104000	0,104142
Створення програм культурного відпочинку (літні табори, театр тощо)	0,364184	-0,165043	0,656466	-0,018781	-0,022635
Участь в органах студентського самоврядування	0,054250	0,090496	0,680898	0,029276	0,126264

Продовження таблиці К.2

1	2	3	4	5	6
Створення інклюзивного освітнього середовища	-0,337217	0,017334	0,360109	0,483401	0,504402
Ефективне комунікативне середовище	0,328738	0,556960	-0,146311	-0,019250	0,125616

Додаток Л

Обґрунтування внутрішніх психолого-педагогічних умов формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби (за високим рівнем професійної підготовки) (емпіричні дані факторного аналізу)*

Таблиця Л.1 – Пояснювальна сукупна дисперсія факторного аналізу внутрішніх психолого-педагогічних умов формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби (за високим рівнем професійної підготовки)

Фактор	Власне значення фактора	Частка загальної дисперсії, %	Кумулятивне власне значення	Кумулятивна дисперсія, %
1	12,91500	12,66177	12,91500	12,66177
2	12,20425	11,96495	25,11925	24,62672
3	10,55642	10,34944	35,67568	34,97616
4	8,73462	8,56336	44,41030	43,53951
5	8,55650	8,38873	52,96681	51,92824

* Результати одержані автором

**Таблиця Л.2 – Результати факторного аналізу факторного аналізу
внутрішніх психолого-педагогічних умов формування професійно-
екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної
служби (за високим рівнем професійної підготовки)**

	Фактори				
	Factor (1)	Factor (2)	Factor (5)	Factor (4)	Factor (5)
Середній бал	0,17522	-0,25934	-0,13565	0,111165	0,030363
Мотивація до успіху	-0,49751	-0,04189	-0,41838	-0,201077	0,409757
Нервово-психічна стійкість	-0,44083	0,34635	-0,19847	0,529561	0,393585
Ф. А	-0,63180	-0,22033	-0,33835	-0,220616	-0,177705
Ф. В	0,24348	0,07351	0,16745	0,056475	0,423102
Ф. С	-0,05935	-0,41482	0,14492	-0,325266	-0,144369
Ф. Н	-0,49619	-0,23725	0,16198	0,205026	0,010873
Ф. О	0,28447	0,41589	-0,18831	0,289147	0,020344
Ф. Q3	0,67560	0,20204	-0,25798	0,195330	-0,400594
Самосхвалення	-0,04386	-0,05170	0,42109	-0,141946	0,330469
Самовиправдання	0,23980	0,19685	0,24115	-0,093693	0,595964
Відволікання	0,36772	0,17697	0,28609	-0,021702	0,512573
Заміщення	-0,03698	-0,08236	0,00863	0,354470	0,104515
Самоствердження	0,79904	0,34529	-0,12588	0,044166	0,098758
Психомоторна рефлексія	0,66944	-0,12210	0,16652	-0,227164	0,439322
Контроль над ситуацією	0,22719	-0,04434	-0,25962	-0,131605	0,145462
Самоконтроль	0,90547	0,12134	-0,00960	-0,114831	0,090040
Позитивна самомотивація	-0,11417	0,21613	0,05456	0,771982	0,007528
Пошук соціальної підтримки	-0,02852	-0,11638	-0,09837	-0,626528	0,231971
Антиципаційне уникнення	0,68878	-0,02426	-0,14498	-0,044043	-0,047456
Втеча від стресової ситуації	0,56782	-0,14502	0,12558	0,231793	0,182144
Соціальна замкнутість	0,07538	-0,10289	0,36085	0,601729	0,240519
Зайдждена платівка	0,15406	-0,05392	-0,38429	0,447713	-0,187593
Безпорадність	0,23977	-0,58615	0,03053	0,285225	-0,144401
Жалість до себе	0,18270	-0,20999	-0,38722	-0,581338	0,013244
Самозвинувачення	0,34033	-0,03616	-0,40808	-0,611602	-0,277078

Продовження таблиці Л.2

1	2	3	4	5	9
Агресія	0,09591	0,08014	0,05305	0,462571	0,336426
Прийом ліків	-0,38368	0,21814	-0,28586	0,157875	0,127442
Психофізична втома	-0,56183	0,42319	0,19973	0,165740	-0,210716
Порушення волі	-0,44801	0,66609	0,25016	0,133863	0,016177
Емоційна нестійкість	0,11123	0,70113	0,31701	-0,026880	-0,014340
Вегетативна нестійкість	0,14902	0,60129	0,22233	0,217205	-0,502485
Порушення сну	0,33817	0,64069	-0,06205	-0,126029	-0,183268
Тривога і страхи	-0,05654	0,75154	0,36308	0,107413	-0,297735
Деадаптація	0,20933	0,80918	0,20382	0,058313	0,111613
Сумарний показник невротизації	-0,16995	0,70486	0,06322	0,225619	-0,314093
Заперечення	-0,20220	-0,07496	-0,04922	0,321048	0,074483
Витіснення	-0,16092	0,22337	0,02976	-0,168312	-0,539611
Регресія	0,45004	0,10915	0,14791	0,318820	-0,008618
Компенсація	0,21178	0,60280	0,35536	0,067311	-0,225591
Проекція	0,31355	0,04528	-0,12504	0,292461	-0,360177
Заміна	0,46471	0,19403	-0,08389	0,227445	-0,159880
Раціоналізація	0,25454	0,29138	-0,17664	0,572085	-0,099942
Реактивне утворення	0,00626	0,28931	-0,11075	0,212742	0,024725
Асертивні дії	0,22609	-0,05192	0,57136	-0,005878	0,315027
Вступ у соціальні контакти	0,54877	0,19121	0,23323	0,019729	-0,042477
Обережні дії	0,61026	0,04711	0,21196	0,194959	-0,115122
Імпульсивні дії	0,52280	-0,26024	0,26891	0,143678	0,026105
Уникнення	0,26140	0,11189	0,37842	0,559268	0,012315
Непрямі дії	0,38057	-0,07882	0,60737	0,000662	-0,188803
Асоціальні дії	0,29154	0,38060	-0,57192	-0,139351	0,022293
Агресивні дії	0,52533	0,36367	0,29758	-0,072207	0,059817
Гіпертивний тип	-0,02619	0,11336	-0,02767	0,033026	0,413201
Застрагаючий тип	-0,21776	0,35279	-0,07918	0,193507	0,575532
Емотивний тип	-0,04586	-0,00415	-0,20470	0,523625	0,112323
Педантичний тип	-0,20348	0,11386	0,20782	0,644874	-0,070607
Тривожний тип	-0,08798	0,28895	0,01616	0,768563	-0,072698

Продовження таблиці Л.2

1	2	3	4	5	6
Циклотимний тип	-0,58778	0,40977	-0,17476	0,206082	0,386729
Демонстративний тип	0,05907	-0,39713	-0,07473	0,032350	0,750552
Неврівноважений тип	-0,23059	0,34300	0,14947	-0,189418	0,195255
Дистимічний тип	0,12751	0,27697	0,56525	0,064272	-0,076589
Екзальтований тип	0,01689	0,34020	0,18786	0,429340	0,236577
Екстраверсія	-0,09526	0,30566	0,18570	0,192546	0,674694
Невротизм	0,13510	0,10353	-0,03313	0,016691	0,080464
Відвертість	-0,02561	0,00765	-0,31491	-0,327700	0,668454
Невротичність	0,21835	0,69297	-0,20380	-0,086843	0,148067
Психопатизація	0,49147	0,68650	0,00572	-0,279834	0,162143
Депресивність	0,22218	0,68347	-0,35449	-0,136498	-0,133979
Емоційна стійкість	0,14999	0,69555	-0,30082	-0,169847	0,169342
Спілкування	-0,32399	-0,51024	0,38541	0,361985	0,432650
Стійкість до стресу	0,02516	-0,33477	-0,00573	-0,111574	0,679247
Реактивна агресивність	0,27521	0,48638	-0,23544	-0,501555	0,235087
Сором'язливість	0,16555	0,35744	-0,41244	-0,157742	-0,494667
Відкритість	-0,01056	0,24651	0,14576	-0,444607	-0,444789
Саморегуляція	0,09444	-0,08531	0,09291	0,789717	0,075173
Екстраверсія-інтроверсія	0,12105	0,76204	-0,36798	-0,159765	-0,009460
Маскулінність -Фемінінність	-0,21736	-0,33448	-0,12075	-0,134828	0,154581
Орієнтація в часі	0,07200	-0,35082	0,10375	-0,052285	-0,782286
шкала підтримки	0,31445	0,00738	0,32331	-0,374941	-0,506801
Ціннісні орієнтації	-0,09427	-0,07950	0,86731	-0,105825	0,057755
Гнучкість поведінки	0,41453	-0,44297	0,38729	-0,030851	-0,151478
Сенситивність	0,05763	0,15526	0,80307	-0,097746	0,087499
Спонтанність	-0,09491	0,02930	0,78603	-0,057903	-0,082483
Самоповага	-0,05086	-0,20743	0,88156	-0,121563	0,246597
Самосприйняття	0,26187	-0,37249	0,71666	-0,060521	-0,125094
Уявлення про природу людини	0,12968	-0,12099	0,72999	-0,074008	-0,001705
Синергія	-0,62250	-0,16884	0,40263	0,108767	-0,085642
Прийняття агресії	0,10694	0,04496	0,40911	0,064419	-0,003341

Продовження таблиці Л.2

1	2	3	4	5	6
Контактність	0,26097	-0,38502	-0,00240	0,097858	-0,369636
Пізнавальна потреба	-0,13246	-0,09674	0,42362	0,546330	0,210445
Креативність	-0,03591	-0,01423	0,61466	0,113467	0,551060
Конфронтація	-0,06788	0,08666	0,52362	-0,152015	-0,466635
Самоконтроль	-0,02790	0,11664	0,11255	0,667993	-0,164108
Прийняття відповідальності	-0,02472	0,03234	-0,30232	-0,118792	0,155161
Уникнення	-0,17635	0,18513	0,42123	-0,356263	-0,504631
Планування вирішення проблеми	-0,18209	0,13727	0,42191	-0,205453	-0,345179
Позитивна переоцінка	-0,37021	0,19132	0,43748	0,044633	-0,482499
Комунікативний потенціал	-0,13171	0,04432	-0,42247	-0,153326	-0,388553

Додаток М

Відомості про апробацію результатів дисертації

1. XVII Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених, курсантів та студентів «Проблеми та перспективи розвитку системи безпеки життєдіяльності» (Україна, м. Львів, 30 березня 2022 р.). Виступ на тему: *«Професійно-екстремальна компетентність майбутніх психологів»* (збірник матеріалів).

2. VIII регіональний науковий семінар «Видатні постаті психології: історія, сучасність і перспективи» (Україна, м. Львів, 10 травня 2022 р.). Виступ на тему: *«Теоретичні аспекти професійної підготовки майбутніх психологів закладів вищої освіти ДСНС України»* (збірник матеріалів).

3. I Науково-практичної конференції з міжнародною участю «Соціально-психологічні та гуманітарні виміри безпеки життєдіяльності» (Україна, м. Львів, 20-21 жовтня 2022 р.). Виступ на тему: *«До питання дослідження професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби»* (збірник матеріалів).

4. I всеукраїнська науково-практична конференція до дня психолога «Видатні постаті психології: історія, сучасність і перспективи» (Україна, м. Львів, 21 квітня 2023 р.). Виступ на тему: *«До проблеми формування професійно важливих якостей майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби»* (збірник матеріалів).

5. XIX Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених, курсантів та студентів «Проблеми та перспективи розвитку системи безпеки життєдіяльності» (Україна, м. Львів, 28-29 березня 2024 р.). Виступ на тему: *«Основні компоненти професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів»* (збірник матеріалів).

6. XXIV Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю «Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє» (Україна, м. Черкаси, 18 квітня 2024 р.). Виступ на тему: *«До питання*

особливостей діяльності психологів в екстремальних умовах» (збірник матеріалів).

7. II Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми психології діяльності в особливих умовах» (Україна, м. Черкаси, 23 квітня 2024 р.). Виступ на тему: *«До питання дослідження професійної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту»* (збірник матеріалів).

8. XI Всеукраїнська науково-практична конференція «Особистість в екстремальних умовах» (Україна, м. Львів, 24 травня 2024 р.). Виступ на тему: *«Компетентнісний підхід у контексті професійної підготовки психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту»* (збірник матеріалів).

9. L-a Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку» (Туреччина, м. Бодрум, 7 листопада 2024 р.). Виступ на тему: *«Екстремальна складова професійної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби»* (збірник матеріалів).

10. Міжнародна науково-практична конференція «Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки» (Україна, м. Львів, 21 лютого 2025 р.). Виступ на тему: *«Сучасні виклики професійно-екстремальної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту в умовах війни»* (збірник матеріалів).

11. Міжнародна науково-практична конференція молодих учених «Проблеми та перспективи забезпечення цивільного захисту» (м. Харків, 16-18 квітня 2025 р.). Виступ на тему: *«До питання професійної підготовки майбутніх психологів Державної служби України з надзвичайних ситуацій в умовах воєнного стану»* (збірник матеріалів).

12. Міжнародна науково-практична конференція «Цивільний захист в умовах війни» (м. Львів, 16-17 квітня 2025 р.). Виступ на тему *«Структурно-функціональна модель формування професійно-екстремальної компетентності*

майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту»
(збірник матеріалів).

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Сірко Р. І., Годій Л. В. Професійно-екстремальна компетентність майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2022. № 2. С. 38–47. DOI: <https://doi.org/10.20998/2078-7782.2022.2.03>.
2. Сірко Р. І., Годій Л. В. Структура професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 7. С. 101–109. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-7\(9\)-101-109](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-7(9)-101-109).
3. Пилипенко Л. В. Показники та критерії сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 67. Т. 2. С. 155–158. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/67.2.31>.
4. Пилипенко Л. В. Навчально-методичне забезпечення формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. Вип. 8. С. 713–722. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-713-722](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-713-722).
5. Пилипенко Л. В. Особливості професійної діяльності психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. *Наукові записки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. Педагогіка і психологія*. 2024. № 2 (4). С. 121–126. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-1297/2024-2-20>.
6. Пилипенко Л. В. Психолого-педагогічні умови формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 1 (41). С. 991–1004. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-1\(41\)-991-1004](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-1(41)-991-1004).

7. Fursykova T., Akimkin O., Hodii L. The system of functioning of out-of-school education in modern conditions of development. *Revista tempos e espaços em educação*. 2022. Vol. 15. No. 34. e16860. DOI: <https://doi.org/10.20952/revtee.v15i34.16860> (журнал індексовано в наукометричній базі даних Web of Science).

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Сірко Р. І., Годій Л. В. Професійно-екстремальна компетентність майбутніх психологів. *Проблеми та перспективи розвитку системи безпеки життєдіяльності*: Зб. наук. праць XVII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, курсантів та студентів, м. Львів, 30 березня 2022 р. Львів: ЛДУ БЖД, 2022. С. 291–295.

9. Годій Л. В. Теоретичні аспекти професійної підготовки майбутніх психологів закладів вищої освіти ДСНС України. *Видатні постаті психології: історія, сучасність і перспективи*: матеріали VIII регіонального наукового семінару, м. Львів, 10 травня 2022 р. Львів, 2022. С. 61–64.

10. Пилипенко Л. В. До питання дослідження професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Соціально-психологічні та гуманітарні виміри безпеки життєдіяльності*: збірник тез доповідей I Науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Львів, 20–21 жовтня 2022 р. Львів, 2022. С. 104–107.

11. Пилипенко Л. В. До проблеми формування професійно важливих якостей майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Видатні постаті психології: історія, сучасність і перспективи*: матеріали I всеукр. науково-практ. конф. до дня психолога, м. Львів, 21 квітня 2023 р. Львів, 2023. С. 156–158.

12. Пилипенко Л. В., Сірко Р. І. Основні компоненти професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів. *Проблеми та перспективи розвитку системи безпеки життєдіяльності*: Зб. наук. пр. XIX Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, курсантів та студентів, м. Львів, 28–29 березня 2024 р. Львів, 2024. С. 647–649.

13. Пилипенко Л. В. До питання особливостей діяльності психологів в екстремальних умовах. *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє*: матеріали XXIV Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю, м. Черкаси, 18 квітня 2024 р. Черкаси, 2024. С. 141–144.

14. Пилипенко Л. В. До питання дослідження професійної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. *Проблеми психології діяльності в особливих умовах*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Черкаси, 23 квітня 2024 р. Черкаси, 2024. С. 89–90.

15. Пилипенко Л. В. Компетентнісний підхід у контексті професійної підготовки психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. *Особистість в екстремальних умовах*: матеріали XI Всеукр. науково-практ. конф., м. Львів, 24 травня 2024 р. Львів, 2024. С. 72–74.

16. Пилипенко Л. В. Екстремальна складова професійної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*: матеріали L-ої Міжнар. науково-практ. конф., м. Бодрум (Туреччина), 7 листопада 2024 р. Бодрум, 2024. С. 107–109. DOI: <https://doi.org/10.52058/50>

17. Пилипенко Л. В. Сучасні виклики професійно-екстремальної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту в умовах війни. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 21 лютого 2025 р. Львів, 2025. С. 399–400.

18. Пилипенко Л. В. До питання професійної підготовки майбутніх психологів Державної служби України з надзвичайних ситуацій в умовах воєнного стану. *Проблеми та перспективи забезпечення цивільного захисту*: матеріали міжнар. науково-практ. конф. молодих учених, м. Черкаси, 16–18 квітня 2025 р. Черкаси: НУЦЗУ, 2025. С. 327.

19. Пилипенко Л. В. Структурно-функціональна модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. *Цивільний захист в умовах війни*: Зб.

наук. праць I Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 17–18 квітня 2025 р. Львів: ЛДУ БЖД, 2025. С. 278–280.

***Опубліковані праці, що додатково відображають наукові результати
дисертації***

20. Пилипенко Л. В. Формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби: метод. рекомендації. Львів: ЛДУБЖД, 2025. 55 с.

ДОВІДКИ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ
Пилипенко Лілії Віталіївни на тему
«Формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів
оперативно-рятувальної служби»
за спеціальністю: 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями)
(СКАНОВАНІ КОПІЇ)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Львівського державного
університету безпеки життєдіяльності
з навчально-методичної роботи

полковник служби цивільного захисту

Олександр ПРИДАТКО

12 2024 року

АКТ

про впровадження результатів дисертації

ПИЛИПЕНКО Лілії Віталіївни на тему: «Формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби» на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 015 «Професійна освіта (за спеціалізаціями)»

Комісією у складі: голови комісії – професора кафедри практичної психології та педагогіки, доктора педагогічних наук, професора Литвина Андрія Віленовича та членів комісії: професора кафедри практичної психології та педагогіки, доктора педагогічних наук, професора Руденко Лариси Анатоліївни та доцента кафедри практичної психології та педагогіки, кандидата психологічних наук, професора кафедри практичної психології та педагогіки, доктора педагогічних наук, доцента ЦЮПРИКА Андрія Ярославовича складено цей акт про те, що наукові положення, які складають наукову новизну дисертаційного дослідження Пилипенко Лілії Віталіївни за темою «Формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби» отримали позитивну оцінку та протягом 2022-2024 років впроваджені в освітній процес Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.

Авторкою розроблено та впроваджено структурно-функціональну модель і методику формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби, яка є схемою всіх

психолого-педагогічних структурних складових, які забезпечують ефективність і результативність педагогічного процесу. Також обґрунтовано та перевірено психолого-педагогічні умови формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. Результати апробації довели, що запропоновані інновації сприяють формуванню професійно-екстремальної компетентності під час професійної підготовки майбутніх психологів.

Впроваджено у освітній процес факультету психології та соціального захисту навчальні дисципліни: «Психологія безпеки» та «Психологія професійного ризику та прийняття рішень», а також психологічні тренінги: «Тренінг особистісного зростання» та «Мотиваційний тренінг».

Результати дисертаційного дослідження Пилипенко Лілії Віталіївни, що стосуються формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби мають належний методичний рівень та є достатньо обґрунтованими.

Голова комісії:

Професор кафедри
практичної психології та педагогіки,
доктор педагогічних наук, професор

Андрій ЛИТВИН

Члени комісії:

Професор кафедри
практичної психології та педагогіки,
доктор педагогічних наук, професор

Лариса РУДЕНКО

Професор кафедри
практичної психології та педагогіки,
доктор педагогічних наук, доцент

Андрій ЦЮПРИК

«10» 12 20 24 року

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Львівського державного
університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент

Руслан СТРОЦЬКИЙ

АКТ

25.03. 2025

Львів

№ 21

Про впровадження результатів дисертації
Пилипенко Лілії Віталіївни на тему:
«Формування професійно-екстремальної
компетентності майбутніх психологів
оперативно-рятувальної служби» в освітній
процес ЛьвДУВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- т.в.о. начальника відділу забезпечення якості освіти Ірини ГРИВНАК;
- начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата юридичних наук, майора поліції Людмили ПАВЛИК;
- директора навчально-наукового інституту управління, психології та безпеки доктора філософських наук, професора В'ячеслава БЛІХАРА;
- завідувача кафедри загальної та соціальної психології навчально-наукового інституту управління, психології та безпеки доктора психологічних наук, професора Зоряни КОВАЛЬЧУК;
- завідувача загальної бібліотеки Ірини КРАВЕЦЬ.

Комісія відповідно до Положення про порядок впровадження результатів наукових робіт в освітній процес, наукову, практичну, законотворчу діяльність та їх облікування у ЛьвДУВС, затвердженого наказом ЛьвДУВС від 16.08.2023 року № 270, розглянула й узагальнила результати дисертації ад'юнкта Львівського державного університету безпеки життєдіяльності Пилипенко Л.В. на тему: «Формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії із галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» зі спеціальності 015 «Професійна освіта (за спеціалізаціями)».

Проаналізовано основні результати дослідження Пилипенко Л.В., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Пилипенко Л. В. Особливості професійної діяльності психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. *Наукові записки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. Педагогіка і психологія*. 2024. № 2 (4). С. 121–126.

2. Пилипенко Л.В. Навчально-методичне забезпечення формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. Вип. 8. С. 713-722.

3. Пилипенко Л.В. Особливості професійної діяльності психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. *Наукові записки львівського державного університету безпеки життєдіяльності. Педагогіка і психологія*. 2024. № 1(3). С. 991–1004.

4. Пилипенко Л.В. Показники та критерії сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 67 Т. 2. С.155-158.

5. Пилипенко Л.В. Психолого-педагогічні умови формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 1(41). С. 991–1004.

6. Fursykova, T., Akimkin, O., & Hodii, L. (2022). The system of functioning of out-of-school education in modern conditions of development. *Revista Tempos E Espaços Em Educação*, 15 (34), e16860 <https://doi.org/10.20952/revtee.v15i34.16860>.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що наукові праці Пилипенко Л.В. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації щодо:

— удосконалення теоретико-методологічних засад до формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів;

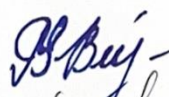
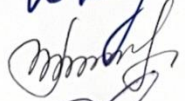
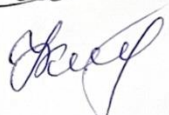
— практичних аспектів формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання;

— навчально-методичного забезпечення формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, спрямованого на формування професійно-екстремальних знань, умінь та навичок майбутніх психологів.

Зазначені матеріали запроваджені для використання в освітньому процесі Львівського державного університету внутрішніх справ, зокрема при

викладанні навчальних дисциплін «Психологія управління», «Соціальна психологія», «Психологія розвитку, змін і кар'єри особистості» під час підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, апробовані під час проведення практичних занять з навчальних дисциплін «Профілактика і корекція девіантної поведінки», «Психологія особистості» та рекомендовані до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти «бакалавр» та «магістр».

Члени комісії:

	Ірина ГРИВНАК
	Людмила ПАВЛИК
	В'ячеслав БЛІХАР
	Зоряна КОВАЛЬЧУК
	Ірина КРАВЕЦЬ

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
(ВІЙСЬКОВА ЧАСТИНА 9960)**

вул. Шевченка, 46, Хмельницький, 29007, тел./факс: (0382) 65-27-09, 72-08-02
E-mail: nadpsu@dpsu.gov.ua, сайт: https://nadpsu.edu.ua, код згідно з ЄДРПОУ 14321481

02 04 2025 р.

№ 0066

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник ректора (проректор) Національної
академії Державної прикордонної служби
України з наукової роботи

полковник *[підпис]* Сергій БІЛЯВЕЦЬ

« 01 » *[підпис]* 04 2025 року

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження
Пилипенко Лілії Віталіївни на тему «Формування професійно-екстремальної
компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби»

Комісія у складі:

голови комісії – начальника відділу – головного наукового співробітника
науково-організаційного відділу к.п.н., доцента полковника Юрія
ДЕМ'ЯНЮКА;

Членів комісії:

професора кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних
дисциплін працівника д.п.н., професора Вадима ДИЯКА;

професора кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних
дисциплін працівника д.п.н., професора Клавдії ТУШКО;

доцента кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних
дисциплін працівника д.п.н., професора Олександра ТОРІЧНОГО;

доцента кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних
дисциплін працівника д.п.н., професора Світлани ШУМОВЕЦЬКОЇ

встановила:

1) що теоретичні положення, які складають наукову новизну дисертації
Пилипенко Л.В. за темою «Формування професійно-екстремальної
компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби»
отримали позитивну оцінку і протягом 2023-2024 рр. упроваджувались в освітній
процес Національної академії Державної прикордонної служби України імені
Богдана Хмельницького.

Позитивно оцінена авторська структурно-функціональна модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби, яка представлена як цілісна система взаємопов'язаних структурних елементів та зв'язків між ними, що містить опис процесу її формування, основних етапів, форм, методів, психолого-педагогічних умов, засобів, критеріїв, показників та рівнів.

Розроблені автором навчальні дисципліни «Психологія безпеки» та «Психологія професійного ризику та прийняття рішень» розкривають зміст, суть та методи формування професійно-екстремальної компетентності, що дало змогу майбутнім психологам поглибити професійно-екстремальні знання, розвинути діяльнісно-рольові вміння та навички, які забезпечують здатність та готовність ефективно виконувати професійні завдання в особливих та екстремальних умовах.

Суттєвим здобутком є використання тренінгових технологій, а саме психологічних тренінгів «Мотиваційний тренінг» та «Тренінг особистісного зростання», мета яких розвиток позитивної самомотивації та самоактуалізації майбутніх психологів.

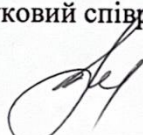
Результати впровадження розроблених Пилипенко Л.В. навчальних дисциплін у підготовку здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія засвідчили їхню дидактичну доцільність як вибіркового дисциплін, що підтверджує практичну значущість наукового дослідження.

2) Термін впровадження: з 1 вересня 2024 р.

3) Ефект за результатами впровадження: покращено навчально-методичне забезпечення навчальних дисциплін кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін.

Голова комісії:

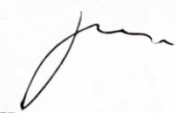
начальник відділу – головний науковий співробітник
науково-організаційного відділу
к.п.н., доцент

Юрій ДЕМ'ЯНЮК

Члени комісії:

професор кафедри психології, педагогіки
та соціально-економічних дисциплін
д.п.н., професор

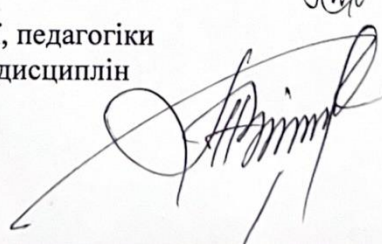
Вадим ДИЯК

професор кафедри психології, педагогіки
та соціально-економічних дисциплін
д.п.н., професор

Клавдія ТУШКО

доцент кафедри психології, педагогіки
та соціально-економічних дисциплін
д.п.н., професор

Олександр ТОРІЧНИЙ

3

доцент кафедри психології, педагогіки
та соціально-економічних дисциплін
д.п.н., професор

Світлана ШУМОВЕЦЬКА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор з навчальної роботи
Національного університету цивільного
захисту України
полковник служби цивільного захисту

Олександр ДЖУЛАЙ

«_____» 2025 року

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
Пилипенко Лілії Віталіївни за темою «Формування професійно-
екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-
рятувальної служби» в освітній процес Національного університету
цивільного захисту України**

Комісією у складі: начальника кафедри психології діяльності в особливих умовах, кандидата психологічних наук, доцента, полковника служби цивільного захисту Миколи ФОМИЧА, заступника начальника кафедри психології діяльності в особливих умовах, кандидата психологічних наук, доцента, підполковника служби цивільного захисту Валерія БОСНЮКА, професора кафедри психології діяльності в особливих умовах, доктора біологічних наук, професора Ліни ПЕРЕЛИГІНОЇ складено цей акт про те, що теоретичні положення, які складають наукову новизну дисертації Пилипенко Л.В. за темою «Формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби», отримали позитивну оцінку і протягом 2024-2025 навчального року упроваджувались у освітній процес Національного університету цивільного захисту України.

Позитивно оцінено розроблену автором структурно-функціональну модель формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби, яка містить методику формування професійно-екстремальної компетентності, що впливає на удосконалення професійної підготовки у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Заслугують схвалення виділені автором компоненти професійно-екстремальної компетентності майбутнього психолога оперативно-рятувальної служби, до яких віднесено мотиваційно-вольовий, особистісно-рефлексивний і екстремально-знанцевий, які перебувають у складному взаємозв'язку, та відповідним їм показникам. Суттєвим здобутком є використання положень розроблених автором навчальних курсів «Психологія безпеки», «Психологія професійного ризику та прийняття рішень», а також програм психологічних тренінгів, а саме «Мотиваційний тренінг» та «Тренінг особистісного зростання». Дисертанткою запропоновано завдання для практичних занять (інтерактивні методи, кейс-метод, рольові ігри тощо), а також психологічні вправи та техніки,

які сприяють формуванню і розвитку професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. Зазначені матеріали запроваджені для використання в освітньому процесі Національного університету цивільного захисту України. Матеріали дисертаційного дослідження, окремі елементи структурно-функціональної моделі впроваджено в освітній процес при викладанні дисциплін: «Основи екстремальної та кризової психології», «Психологічна підготовка та готовність до діяльності в екстремальних умовах».

Результати дисертаційного дослідження Пилипенко Л.В. обговорювалися на засіданні кафедри психології діяльності в особливих умовах (протокол №8 від 08.04.2025), де отримали схвальну оцінку.

Члени комісії:

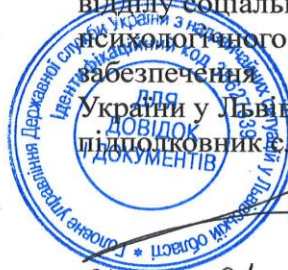
Микола ФОМИЧ

Валерій БОСНЮК

Ліна ПЕРЕЛИГІНА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника центру-начальник
 відділу соціально-гуманітарної роботи та
 психологічного забезпечення центру
 забезпечення діяльності ГУ ДСНС
 України у Львівській області
 підполковник служби цивільного захисту

Юрій БІШКО

«21» 01 2025 року

Акт

**про впровадження результатів дисертації
 ПИЛИПЕНКО Лілії Віталіївни на тему: «Формування
 професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів
 оперативно-рятувальної служби» на здобуття наукового ступеня доктора
 філософії зі спеціальності 015 «Професійна освіта (за спеціалізаціями)»**

Комісія у складі: фахівця відділу соціально-гуманітарної роботи та психологічного забезпечення центру забезпечення діяльності ГУ ДСНС України у Львівській області Кристини ПЕРЕПІЧКИ та фахівця відділу соціально-гуманітарної роботи та психологічного забезпечення центру забезпечення діяльності ГУ ДСНС України у Львівській області Світлани КАЧИНСЬКОЇ склала цей акт про те, що науково-методичні та практичні розробки дисертаційного дослідження Лілії ПИЛИПЕНКО впровадженні в систему психологічного забезпечення діяльності Головного управління ДСНС України у Львівській області.

Предметом впровадження стали визначені автором поняття та структурні компоненти професійно-екстремальної компетентності психолога оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. Авторкою визначено та опрацьовано психолого-педагогічні умови, що сприяють формуванню професійно-екстремальної компетентності та методику її формування, яка є особливо ефективною у період наставництва психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. У період апробації результатів дослідження були використані практичні розробки та публікації здобувачки, які сприяли оптимізації змісту професійної підготовки майбутніх психологів.

Упровадження розробленої методики сприяло досягненню оптимального поєднання теоретичної і практичної складових професійної діяльності психологів ДСНС України, актуалізації міжпредметних зв'язків.

Суттєвим здобутком є розробка та впровадження авторських психологічних тренінгів: «Мотиваційний тренінг» і «Тренінг особистісного зростання», які спрямовані на підвищення мотивації на успіх, розвиток стресостійкості та удосконалення професійних навичок психологів у

екстремальних умовах діяльності. Їх застосування дозволило покращити психологічну готовність фахівців до виконання службових обов'язків в умовах високого емоційного та професійного навантаження, а також сприяло формуванню навичок саморегуляції та ефективної взаємодії в команді.

Результати впровадження підтверджують високу ефективність запропонованої методики, що відображається у підвищенні рівня професійно-екстремальної компетентності психологів, покращенні їхньої психологічної стійкості та якості виконання професійних завдань. Впроваджені розробки мають практичну цінність і можуть бути рекомендовані для використання в інших підрозділах психологічного забезпечення ДСНС України.

ЧЛЕНИ КОМІСІЇ:

Фахівець відділу
соціально-гуманітарної роботи та
психологічного забезпечення
центру забезпечення діяльності
ГУ ДСНС України у Львівській області

Кристина ПЕРЕПІЧКА

Фахівець відділу
соціально-гуманітарної роботи та
психологічного забезпечення
центру забезпечення діяльності
ГУ ДСНС України у Львівській області

Світлана КАЧИНСЬКА